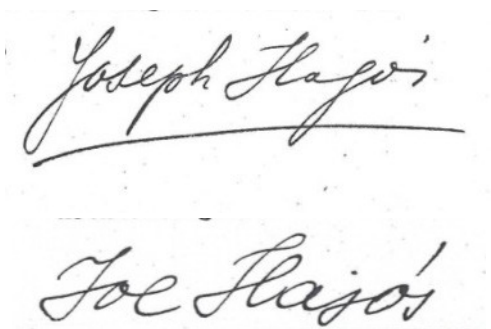

Vladimir Todorović

**JOSEPH
ZVANI
JOE**

Filmska priča

NOVI SAD 2022

Mojoj Saški

O muzičkom umetniku Jozefu Hajošu, koga je moguće naći pod raznim imenima, József Hajós, Jozef Hajos, Joseph Hajos, Joe Hajos, Jenő Hajós i Joé Hajos u nas retki nešto znaju. Ništa, najčešće. Na objektivne okolnosti se nataložiše nebriga i nemar, toliki nam svojstveni pratioci i onoliko dobrog juče učinjenog.

Nije nužno, međutim, uzeti svu krivicu. Veći teret mogli bi da ponesu Francuzi. Ni kod njih stvari ne stoje bolje po istom pitanju, a Hajos ili Hajoš, svejedno sasvim, zadužio ih je prilježnim i uspešnim radom. Očito i skromnošću. Bilo bi drugačije da je umešnije skretao pažnje na sebe.

Ostala je za njim brazda i u Mađarskoj. Ne mala.

I?

Ništa.

Kao Joe Hajos, József Hajós, Joé Hajos i József Hajós je na skoro obaveznom mestu susreta znatiželjnika savremenog sveta, slobodnoj internet enciklopediji. Wikipedia piše o njemu, na nemačkom i francuskom, ali... Tek od nedavno stoji tačna godina njegovog odlaska s ovog sveta. Pisalo je 1982. Nije 1982. Ispravljeno je na 1984. Obaveza mi je da kažem kako propusta ima i na stranicama teksta pred vama, iako sam pokušao da što vernije predstavim život ovog stvaraoca, pomažući se brojnim dokumentima i pojedinim svedočenjima. Ipak, nisam uspeo sve da razotkrijem. Naglašavam, međutim, to da sam sebi strogo ograničio slobodu dok sam, po svom nahođenju povezivao određena dešavanja, kako bih sačinio ovu biografiju. Uostalom, sve i da sam hteo vlastitoj uobrazilji više da dopustim, ne bih imao to kud da smestim. Jozefov/Joškin/Žoov život bio je kao riznica.

Šta iznosim sebi u odbranu, za izlete u fantaziju?

Pre svega, vihor Holokausta odneo je najveći deo njegove brojne novosadske porodice i, bez obzira na iskazanu ogromnu volju i dragocena svedočanstva, za ovu knjigu nije bila dovoljna pomoć nevelikog ostatka njegove familije. Razlog? Najpre Marija (odavno već udato Fevr) i Vera (isto, već odavno udato Teodorović) o svom stricu su znale samo onoliko koliko su sezala sećanja njihove majke, Katalin udato Hajoš, devojački Kicveger. Opet, kada se naprosto neverovatan slučaj pobrinuo da sastavi određene okolnosti ili Bog, šta li već i ko li već, te su se Vera i Marija srele sa Jozefom ili Joškom ili... Žo je bio već ophrvan zavidnim godinama. Razume se, u ovim prilikama se nije sve svodilo jedino na to da pred njih podastire svoje uspomene.

Zahvaljujući još nekim dobrotama i razumevanjima sam rekonstruisao, ponavl-

jam, nipošto bez grešaka i pojedinih proizvoljnosti, Jozefov/Joškin/Žoov život i stvaralaštvo.

Nesebičnu pomoć mi je pružio Saša Cakić iz Vecikona, te je ovo izvrsna prilika da mu se zahvalim. Najiskrenije, ništa bez njega.

Istraživanje mi je ljubazno dopustio i Deutsche Nationalbibliothek Deutsches Exilarchiv 1933-1945. iz Frankfurta.

Priskočila mi je u pomoć i Boglarka Ilyes iz Országos Széchényi Könyvtár iz Budimpešte. Veliko hvala.

Ništa, takođe, bez Jovane Todorović, po pitanju razumevanja mog stalnog generalnog sponzora.

Neoprostivu grešku bih načinio kada se ne bih zahvalio na predusretljivosti Tomislavu Halbrohru iz Subotice i Novosađaninu, prof. dr Ferencu Nemetu. Omogućili su mi u velikoj meri da svoju knjigu obogatim.

Počastvovan sam bio i saradnjom sa Josiane Sberro iz Pariza i mag. dr Monikom Kornberger iz Redaktion Oesterreichisches Musiklexikon online iz Beča, a dužnik sam i Barbari Panić iz Jevrejskog istorijskog muzeja iz Beograda, Miodragu Mikoviću iz Novog Sada, Vladi Ruskaiju iz Sremske Kamenice i Rafaelu Kamhiju iz Liona. Neizostavna obaveza mi je da izreknem sledeće izvinjenje.

Jozef Hajoš, Jozef Hajos, Joseph Hajos, József Hajós, Joe Hajos, Jenő Hajós, Joé Hajos, Joška ili Žo je imao dugu i plodnu karijeru i, samim tim, kraj njega su se u raznim prilikama nalazili onoliki vrhunski znalci svog posla, čija je imena izostavilo moje neznanje. Eto, naveo sam ih onoliko, a to su, objektivno sasvim, tek nekolicina Jozefovih/Joškinih/Žoovih prijatelja, poznanika, saradnika i dobročinitelja. Većine nema.

Molim da mi se oprostí na neobaveštenosti.

Jozef/Joška/Žo je zavredeo boljeg biografa od mene.

Autor

Opredelio sam se da predstavim Jozefa ili Jošku, a dugih godina posle Žoa, najpre polazeći od onog što sam istrгнуo iz njegovog rodoslova.

Bio je Jevrejin. Rodom iz Melenaca, potom Novosađanin. Posle osamnaeste ga je bilo posvud po Evropi. Ime mu je kružilo i van nje. Najduže se zadržao u francuskoj prestonici, gde je došao kao Džo i postao je Žo. Preminuo je u Sent Lo la Foreu (Saint Leu la Forêt)¹.

Počinjem od njegovog oca, Julija Hajoša.

Za familiju i prijatelje bio je Đula. Između dva rata je slovio kao jedan od najvažnijih poslovnih ljudi Novog Sada. Njegov otac Avram Šif dao mu je priliku da nastavi posao, proizvodnju onda vrlo tražene robe, džakova, ponjava i kanapa.

Avram je Đuli poverio vođenje fabrike, osnovane 1895, kada je čak i u njemu bliskim krugovima podizanje takvog pogona smatrano nepromišljenoću, sigurnim putem u propast. Isti su mu neku godinu docnije odavali priznanje za dalekovidost, mudrost i odvažnost. Fabrika je vrlo brzo dobila na znatno širem značaju od gradskog i smatrana je važnim novosadskim iskorakom u industrijalizaciju, granu u zapečku austrougarskog carstva.

Od dobrog posla Avram je napravio izuzetan, a Đula ga je nadmašio!

Za Avrama je važno i to da je znački koristio sve što je nosilo novo doba, svaku novinu. Između drugih i tek postavljenu prugu Budimpešta-Beograd. Presecala je i Novi Sad, na čijoj je željezničkoj stanici svako malo utovarivana i njegova roba.

Đula se pokazao još veštijim, domišljatijim, promućurnijim i spretnijim od oca. Uostalom, bio je i obrazovaniji, dakle ne majstor kao Avram, te je naučeno u školama primenjivao u poslu, takođe se bespoštedno ulažući. Odlikovao ga je i dar da se u poslovima odlično snalazi i fabriku je učinio još cenjenijom.

Pažljivi čitaoci su uočili različita prezimena oca i sina. Šif i Hajoš. Poznavao i nemačkog jezika i mađarskog će naći sličost. Objašnjenje leži u tome da su ondašnji propisi omogućili da se mađarizuju nemačka prezimena i porodica je rešila da se odrekne ranijeg, ali ne u potpunosti. Prezime je ostalo, što bi se reklo, tu negde. Na nemačkom jeziku reč *schiff* označava brod, na mađarskom je *hajós* mornar.

Sa Rozom, devojački Šefer je Đula dobio trojicu sinova u Melencima. Nandora 1903, Ernea 1905. i Jozefa 1907. Bračnom paru Hajoš su Melenci bili usputno stajalište, tokom selidbe iz Vesprega. Preko Bezdana su dospeli do Banata, otud u Bačku.

¹ Sent Lo la Fore (Saint Leu la Forêt) je parisko predgrađe, dvadesetak kilometara udaljeno od Jelisejskih polja.

Ćerka Aranka došla je na svet 1910. Rodila se u Temerinu, takođe prolaznoj stanici Hajoševih do Novog Sada i do Avrama.

Đula je, kao što je već kazano, razvijajući posao uspeo da se uvrsti među ozbiljne partnere pojedinih evropskih kudeljarskih firmi, a otvorio je i ekspoziture preduzeća "Schiff", u Beogradu, Budimpešti i Beču. Ekspanzija je, u godinama posle Velikog rata, nalagala da se proizvodnja uveća i na ogradi stare fabrike je osvanuo lokot. Podigao je novu. Tržište je postalo zahtevnije i nije bilo druge nego da nikne savremenija, odgovarajućih kapaciteta.

Pošto je sve u vezi sa novom fabrikom zaokružio, najstarijem sinu Nandoru je sve više je poveravao brigu o poslovima.

- Zbog čega sam ga onoliko školovao, ako ne zato da me prestigne, objašnjavao je. Ostatak svoje ogromne volje i zamisli Đula je imao na pretek i rešio je da ih iskoristi na drugim poljima i, kako u svojoj generaciji nije bio jedini takav da je i finansijski dobro potkovan, našao je istomišljenike da se sajmom okiti i Novi Sad.

- Velik grad, a bez sajma! To ne ide, uveravao je i na ostvarenju svoje zamisli je vredno i uporno radio.

Bio je i uvažen pripadnik masonske lože B'nai Brith, jednako kao i gradske trgovačko-zanatske komore. Kako sebi nikad nije dopustio da bude tek prisutan, šta drugo nego da su ga respektovali. Prevažodnom obavezom smatrao je aktivnost.

- Pa zbog čega si se negde učlanio, ako ćeš samo da sediš i čutiš?

Na isti način se ponašao i u novosadskoj jevrejskoj opštini. Početkom tridesetih je započeo rad i na tome da se, nedaleko od centra grada, podigne utočište za stare i siročad², za članove ove zajednice. Taj zahvat je, uz druge, nalagao i značajna materijalna ulaganja i, prilikom predočavanja svoje ideje, odmah je izneo spremnost da uveliko finansira gradnju doma. Projektovanje objekta je poverio Nikoli Handleru i, da nije tek onaj koji obećava već čovek od reči, prihvatio se tog da izmiri sve obaveze prema arhitekti.

² Dom je bio u funkciji do 1944. godine, kada su okupatori sve šticećenike predali u Srem, ustašama, dok je zgrada doma, na uglu današnjih ulica Maksima Gorkog i Vojvođanskih brigada, po oslobođenju Jugoslavije nacionalizovana.

od 17/8. 1937

DRUŠTVO JEVREJSKOGA UTOČIŠTA ZA STARE I SIROČAD U NOVOM SADU

ואין צדקה גדולה מתמכת זקנים ויתומים עושים „Nema većeg dobročinstva nego uboge, starce i ostavljenu siročad potpomagati“.

Broj: 786
1937

Otposlat godišnji doprinos i prilog prigodom osvećenja
novog doma.

Saraj, 12/X. 1937

POZIVNICA.

Čast nam je pozvati sve članove Društva Jevrejskog Utočišta za stare i siročad u Novom Sadu na

REDOVNU SKUPŠTINU

za god 1936. koja će se održati na dan 30. maja. 1937. g. u nedelju pre podne u 9 časova u velikoj dvorani društvenoga doma (Suvoborska 13)

Novi Sad 15. V. 1937.

Tajnik: Fahn M. Mavro s. r. Pretsednik: Kohn Josif Julije s. r. Posl. Pretsednik: Hajoš Julije s. r.

DNEVNI RED:

1. Izveštaj upravnog odbora o prošloj godini.
2. Završni račun za god. 1936.
3. Izveštaj računospitivaačkog odbora
4. Određivanje redovne godišnje članarine
5. Godišnji proračun
6. Izveštaj o radu zemaljskog pripremog odbora za zidanje doma za siročad
7. Izbor pretsedništva, časništva i upravnog odbora prema osnovnim pravilima § 14.
8. Predlozi

P O Z O R ! Pre početka glavne skupštine održaće se u bogomolji pod činodejstvomjanjem nadrabina i nadkantora iz Novog Sada spomen u čast umrlih članova osnivača, zaštitnika i potpomagača, i blagodarenje onima, koji naše društvo materijalno i moralno potpomazu. Moje se zainteresovani, da ovoj Božjoj službi u što većem broju prisustvovati izvole.

NAPOMENA: Samo će se oni predlozi uzimati u raspravu koji su na tri dana pred skupštinom pretsedništva pisмено podnešeni. Zaključni računi mogu se pregledati za vreme zvaničnih časova u kancelariji društva. U slučaju da ne bude prisutah dovoljan broj članova radi donošenja pravomoćnih rešenja, to će se ova skupština održati sa 1 sat kasnije sa istim dnevnim redom bez obzira na prisutan broj članova.

Od svih svojih saradnika i izvođača radova je tražio da dogovoreno poštuju u minut, isto kao što teku isplate. Njegove takođe. Već 1933. je u utočište primljeno prvih šezdesetak starijih šticeinika. Na ovome se nije stalo i 1938. je za isto toliko mališana bez roditelja domu pridodato jednospratno krilo. Između drugih Đulinih darivanja je ostalo zapisano i to da je za Roš Hašanu, na račun Doma, uplatio još sto hiljada dinara!

- Neka im se nađe, neće smetati.

Tolika marljivost, prilježnost i širokogrudost su, jasno, bili zapaženi i van jevrejske zajednice i Novog Sada, pa je vest o tome da je odlikovan Ordenom svetog Save IV reda primljena kao nešto što se jednostavno moralo dogoditi.

Pa ko drugi nego Đula!

Srednji sin Erne nije pokazivao da ima smisla u istom smeru kao Nandor. Školovao se u drugom pravcu i privukla ga je filmska umetnost. Ocu to nije bilo po volji, ali je pod pritiskom sinovljeve ambicije i Rozinih molbi teška srca prihvatio da bude ubeđen. Uvažio je Erneovu želju da se odseli u Budimpeštu, da se oproba u jednom od tadašnjih evropskih filmskih centara.

Svom ženskom detetu, u skladu sa ondašnjim običajima, nije namenio poslovnu karijeru, s tim da Aranku nije video ni kao buduću domaćicu. Završila je građansku školu. Da se zaposli ne mora, da ostane neobrazovana nije dolazilo u obzir.

Velike nade, što se biznisa tiče, polagao je i u najmlađeg sina. Jozef je, za ukućane, porodične prijatelje i svoje drugove bio Joška. Kao učenik izuzetan. Škola mu je išla od ruke, ali i mnogo čega još. Ispred svega, ipak, bili su klavir i fudbal. Besprekorno je svirao, a postao je i igrač bez koga se nekih godina nije mogla zamisliti juniorska ekipa novosadskog Jude Makabija.

Joškinom pijanističkom talentu i onom fudbalskom je Đula, ipak, pridavao manju pažnju.

- Guraj školu, za ostalo ćemo lako, umeo je ne jednom Joški da kaže.

Kako je najstariji Hajoš tih godina značajan deo vremena provodio sa ljudima iz građevinarstva, priželjkivao je da Joška negde u okviru ove branže nađe sebi budućnost.

Ovde stižemo do toga da je važno navesti kako je Đulinu prirodu krasilo i to da su svi u familiji, pa i neki izvan nje, znali da je njegova morala da se sluša bez pogovora. Jedino je tako kako je rekao. Druge nema i tačka!

Iznenada, sasvim neočekivano, dogodio se lom i najednom je Đula prestao da bude kakav je ranije bio, pričljiv i strpljiv, onaj koji ponavlja argumente i tvrdoglavo sipa nove, sve za ljubav toga da sagovornika uveri u valjanost neke zamisli. Ostao je i radan i od reči, ali se izmenio utoliko što se pretvorio u nedruželjubitivog i sebi dovoljnog, a nije bila retkost da je skoro svaki razgovor brzo završavao.

Ni oni kojima je bliža tuđa bašta od vlastite nisu uspevali da odgonetnu razloge tako nagloj i tolikoj promeni. Finansijski je kod Hajoševih sve ostalo kao pre, a nagađalo se da je čak još bolje. Nandor se umešno starao o kapitalu, a i Erne je javljao da mu je dobro među filmadžijama, baš odlično! Za razliku od njega, Aranka se nije snašla u braku sa pilotom Antalom Pintarom. Dobili su ćerku Doroteu, s tim da dolazak

prinove nije popravio odnose među supružnicima. Na njeno zadovoljstvo je posle nekog vremena usledio razvod, što je razvedrilo sve Hajoševe, pa i njoj i Tei naklonjenog izvesnog policijskog agenta Dušana Stojanovića.

Eeee, ako povod nije ni u Arankinoj rastavi, u čemu li je ili u kome, zaboga, kopkalo je ljubopitljive. Nije, valjda...

Jeste!

Pred ocem se, od tog nekog dana Joškino ime nije pominjalo i za ranu na Đulinoj duši nije bilo leka. Najmlađi sin ga je izneverio!

- I ne samo mene! Poigrao se našom kućom, samo jednom je grmnuo.

Evo kako je bilo.

Kada je Joška maturirao, priređen je svečani ručak i to je ostalo svima u porodici u sećanju kao da je bilo juče. Šta drugo nego da se slavi, pošto je jedna velika etapa završena. Sada se valjalo dogovoriti o narednoj, o Joškinom nastavku školovanja. Nešto je već preduzimljivi Đula perfektuurao. Ići će Joška u Beč.

Za ručkom je otac saopštio da se sa sinom sporazumeo o tome da je kucnuo čas da sa fudbalom završi i da mu muzika ostane za slobodne sate. Razume da Joška voli klavir, podržava čak tu njegovu ljubav, ali i za sviranje će imati vremena na pretek bude li nastavio dobro da uči i bude li posle vredno radio. Fudbal je, Đuline su reči, za one koji ne umeju ništa drugo od svega ostalog i neka ih, neka jurcaju za loptom. Arhitektura je za Jošku! To je nešto! Ne klavir! Fudbal da se i ne pominje.

- Tačno je da moj sin nije baš od srca primio tu želju kada smo pre neki dan pričali o njegovoj sutrašnjici, dodao je za ručkom Đula više kao usput.

Iza tog je nekoliko puta podvukao da se njegovom mišljenju i želji Joška nije ni protivio:

- Doneće mu arhitektura, videće već, mnogo dobrog, za razliku od muziciranja i sporta. Kako od klavira i fudbala da obezbedi bilo kakvu sigurnost, a da još ne govorim o tome da će se jednog dana oženiti. Biće i dece i prema njima se mora biti posebno odgovoran, pa i ostalim u porodici. Uostalom, od njega s pravom očekujem da bude među našim porodičnim stubovima. Nadam se da sam mu primer.

U sebi, po svoj prilici, Đula je mislio i to da je za Hajoševe sasvim dovoljno što se jedan član opredelio za neizvesnost, večitu pratilju umetnosti.

- Pa šta sam sa Erneom mogao, kada su svi onoliko navalili da popustim.

Međutim, uzdao se, ne bude li Erneu dobro išlo, ma umetnost je to i nisam siguran koliko je u njoj sigurnosti, Nandor i, koliko sutra, Joška će mu priteći u pomoć.

Josip Hajoš u Beču

Za budućeg arhitektu je bilo sve uštivano da bolje nije moglo da bude. Đulin poslovni partner iz Beča je javio da je za studenta našao stan, da je u njemu sve cakum-pakum sređeno. U jednoj od dve sobe je i pijanino, kada mladić već toliko voli

muziku. Imaće i kog da mu kuva, da mu pere i pegla. Na Joški je, dakle, samo da uči. Biće i para. Slaće ih Đula, a u Novi Sad neka dolazi kada mu obaveze to budu dopustile. Prvo škola, posle sve ostalo. Da tako bude dok ne diplomira, pa će se onda za istim stolom, za još svečanijim ručkom od matorskog mudrovati o tome kako će dalje.

- Hej, imaćemo arhitektu! U to ime... završio je Đula onaj matorski ručak, podigao čašu i još jednom nazdravio.

Pisma su posle putovala s jedne strane na drugu, ređe se govorilo telefonom, s tim da nije bilo nijednog znaka, ni najmanjeg, o tome da se u Beču ma šta nepredviđeno dešava. Obuzetog svojim poslovima je Đuli bilo dovoljno samo da povremeno pita ukućane da li je sve kod Joške u redu i da li mu je nešto potrebno, pa bi se predavao novim obavezama, čim bi mu Roza, Aranka ili Nandor odgovorili da ne treba da brine.

- Dobro i kažete, baš svašta od mene! Samo se stalno raspitujem. Kao da ne znam koga smo poslali na studije. Ta Joška je to!

Telegram iz Beča da je diplomirao, međutim, upućen 1928, porazio je Đulu! Slavio ga je. U njemu je pisalo da je Joška završio konzervatorijum, odsek teoriju muzike! Diplomu mu je potpisao više nego ugledan profesor Kamilo Horn (Camillo Horn).

Niko ne zna da li su, eventualno, mama, braća i sestra tajili pred Đulom da su načuli to da se Joška opredelio da ne studira po očevoj želji, te da su ga dar, mladost i nedovoljna promišljenost odvukli u muziku, umesto na arhitekturu!

To, uostalom, više i nije bilo važno, a pogotovo danas nije važno.

Po primitku telegrama, Đula danima u kući nije ni reč progovorio. Ni ostalima nije bilo do priče. Ne samo s njim, a i kada bi je nekim povodom zapodenuli, začutili bi čim bi se otac pojavio na vratima.

Posle desetak dana je prozborio da očekuje istog popodneva da se svi iz porodice okupe za stolom, pošto će se govoriti o Joški. Bilo je to prvi put da mu je pomenuo ime, od dana telegrama i vesti o diplomi. Ukućani su znali unapred da razgovora neće biti i da će govoriti jedino Đula, kao i to da im predstoji novo neveselo popodne.

Niti je pravio uvod, niti se vraćao na ono što je pisalo u telegramu iz Beča. Samo je kratko rekao svoje i posle te dve rečenice se digao iz fotelje i otišao u šetnju, iz koje se nije vratio dok nije palo večer.

Iako su se više puta uverili da Đulu krasi i prekost, izrečeno ipak niko nije očekivao. Sedeo je zavaljen, najpre gledajući u pod, pa potom svakog od prisutnih u oči, želeći valjda da upozori da mu se niko ne protivi i glasom koji ne trpi da se bilo ko

na njegove reči nastavi prozborio:

- Joška za mene više ne postoji. Odričem ga se!

Roza je neutešno zajecala, Aranka joj je odmah prišla i čvrsto je zagrlila, dok su ostali piljili svako na svoju stranu, ne usuđujući se da prozbore ni kada se čulo da je Đula tresnuo uličnim vratima.

Govori se da je presuda bila javna, da je Đula dao anonsu u novine. Da svako zna da za njega, jednostavno, najmlađeg sina nema od tog i tog dana!

Tako se i desilo.

Ne da se nikad više nisu sreli, već nikad više ni reč nisu progovorili!

X X X

Život je, eto, bacio Jošku daleko od grada njegovog detinjstva i mladosti, a strašna vremena su četrnaest godina kasnije donela užas, u takozvanoj Raciji, služimo li se eufemizmom. Reč "racija" ne znači pokolj. Ni u jednom rečniku.

Kao još mnogi gradovi u Bačkoj, i Novi Sad je zavijen u duboku crninu početkom 1942. godine. Tada su zauvek nestali i skoro svi iz dve kuće u Guslarskoj ulici, u kojima su živeli Hajoševi.

Pojedini dokumenti navode da je vodom mađarske fašističke žandarmerije, komandovao poručnik Šandor Kepiro (Sándor Képiró)³. Bio je nadležan da sa potčinjenima na gubilište odvede i nesrećnike iz ovog dela grada⁴.

Kepiro ili, ko zna, možda neki drugi monstrum, naredio je patroli da u ledeno jutro potrpa u kamion i Hajoševe, prestrašene Rozu i Đulu, Ernea i njegovu suprugu Editu, Nandorovu porodicu, kao i Aranku i njenu ćerku⁵.

Od Katalin, Nandorove žene je o tom danu ostala sledeća priča, u sećanju Marije Fevr:

- Moj otac, govorila je mama, zapomagao je pred žandarima i išao od jednog do drugog, moleći krvoloke da barem puste decu. Neki se smilovao i prema domaru

³ Šandor Kepiro bio je otkriven 1943, 1946. i 2011, za učešće u masakru, u Novom Sadu, 1942. i na prva dva procesa je osuđen na zatvorske kazne, da bi pobjegao iz zatvora po izricanju prve, dok mu je posle suđeno u odsustvu, a 2011. je oslobođen u nedostatku dokaza.

Aleksandar Veljić, rad "Istina o Novosadskoj raciji".

⁵ U listu "A Budapesti Közlöny Hivatalos Értesítője", iz 1943. godine, objavljeno je da je advokata Palaj Belu angažovala Kicveger Katalin, supruga pokojnog Hajoš Nandora, da od nadležnih traži potvrdu da se od 23. januara 1942. proglase pokojnim Hajós Roza, Gyula, Ernő i Nandor, Sztojanovics Aranka i Pintar Dorothea. Navodi se da je istog dana u Novom Sadu ubijena i Schwarz Edit, supruga Ernea Hajoša.

nas gurnuo, uplašene i uplakane, sestru i mene. Na jedvite jade domar nas je više vukao prema svom stanu nego vodio, da bi se onda se desilo drugo čudo! Mama je kroz suze, na mađarskom, izmolila istog 'perjara', kako su zvali žandare, da nas sustigne i još jednom poljubi.

Porodica je živela u dve kuće i delilo ih je zajedničko dvorište, a i pred vratima Đuline je stražario drugi perjar. Dok je Katalin grlila devojčice, promrmljao joj je da s njima pobegne kroz dvorište.

- Na ulici je vladao neopisiv haos oko kamiona. Policajci su kundacima gurali u kamion nesrećnike, poneke tukli, urlalo se, psovalo, vapilo... Čula se i Aranka kako kumi da makar Teu ne vode, ali... Ništa nije vredelo. Kad su ih sve uterali, kamion je krenuo prema Dunavu. U zbrci i pometnji su zaboravili na mamu i nas. Do jutra smo probdele u podrumu. Domar je nekoliko puta silazio, donosio nam vode i nešto da pojedemo, svaki put preklinjući nas da čutimo, upamtila je Marija reči svoje majke. Preživeli, koji samo pukom srećom nisu stigli na red pred dželate na dunavskoj obali su posle Katalin pričali da su videli Hajoševe, naterane da polugoli trče po snegu i ledu, tu nedaleko od Štranda, na fudbalskom igralištu.

Posle su odjeknuli rafali.

Bio je to treći, poslednji dan Racije, 23. januar 1942. godine.

X X X

O Novom Sadu piše i Encyclopaedia of Jewish Communities: Yugoslavia.

U njoj nalazimo sledeće, u odeljku Jewish musicians. Predstavljajući tridesete XX veka, navodi se da je veoma poznat kompozitor bio i...

Da ne bih prepričavao, prepisujem objavljeno:

Takođe, (čuveći, prim. aut) bili su kompozitor Joe Hayosh i pevač Geza Shenberger (koji je koristio umetničko ime Sasha Grigor). Bili su jevrejskog porekla ovi daroviti pijanisti i solisti. Kompozitor lake muzike Joseph (Joe) Hayosh, pošto se proćuo u Evropi, preselio se u Pariz i tamo je nestao...

Sastavljaćima enciklopedije se potkrao propust. Uslovili su ga neuobičajen životni put Joe Hayosa (ovde se jedini put njegovo prezime piše sa y) i okolnosti u vremenu

prikupljanja podataka korišćenih za to značajno delo. Gusta magla oko tolikih činjenica isprečila se da se zna više o kompozitoru i baš svim članovima njegove po- rodice.

Tako ovo što sledi nije ispravka, već dopuna: Joe Hayos nije nestao.

X X X

Da bih zaokružio uvod, neophodno je da dodam sledeće.

Kao i onolike porodične veze, pregrube godine su iskidale i malo ostalih u porodici Hajoš. Joška nije dolazio u Jugoslaviju, a sluteći po onom da se poslednji put javljao iz Francuske, iz Novog Sada se pisalo u Pariz. Pošta je pisma redovno vraćala pošiljaocima, mada su bila upućivana na različite adrese u Parizu i okolini. Primalac je nepoznat, pisalo je na neotvorenim kovertama i, radi ozvaničenja poruke, preko nje udaren pečat.

Ovde greške nema. Pošta, što uostalom na njoj i nije, nije navela da je primalac nestao. Napisano je samo da pismo nije bilo moguće uručiti, jer primalac ne stanuje na adresi koju su pošiljaoci naveli.

Ni u Crvenom krstu nisu imali odgovor na pitanje o Joškinoj sudbini. Kao o tolikim, uostalom.

Pođimo dalje.

Sredinom pedesetih, Vera i Marija, tada obe još Hajoš, gledale su neki francuski film, u novosadskom bioskopu Zvezda. Po završetku, kada najnestrpljiviji u polumraku već oblače kapute i pod tek upaljenim osvetljenjem napuštaju salu, dok je tekla špica filma je naišlo i ime Joe Hajos.

Već s vrata, po dolasku kući, ispričale su to svojoj mami:

- Da ne poveruješ! Zamisli, molim te, možda smo videle da imamo rođaka u Francuskoj!

- Štaaa? Ma šta to pričate? Kako rođak, kakav rođak? Otkud vam to?

- Pa u filmu je pisalo Joe, a prezime mu je isto kao naše, samo piše na kraju slovo 's'.

- Nije moguće. Ako je tako, ako ste dobro videle, onda nije on možda naš rođak, nego je vaš stric! Rođeni brat vašeg oca, Nandora. Sećate li se da sam vam govorila o njemu, o onom tatinom bratu koji je otišao od kuće u svet, da bi studirao i nije se vratio kući. Tražila sam ga posle rata milion puta. Ne znam više kome sam sve pisala,

samo da bismo o njemu nešto saznale. Ni s jedne strane nisu mi ništa odgovorili. Nepoznat i nepoznat i... Slušajte, da se mnogo ne radujemo! Ako ste gledale neki stari film, ko će znati da li je još živ. Neka Bog pomogne da jeste, ma gde da je, rekla je Katalin.

Kako su dani proticali je uspomena iz bioskopa sve više bledela, a dugogodišnje ovdašnje prilike, opet, nisu bile takve da su se Nandorova udovica i njene ćerke mogle upustiti u ma kakvu potragu za Joškom. Poslata su samo dva, tri pisma i ponovo se nije ništa dogodilo. Kasnije, kada se živelo više ne oskudno već pristojnije ali skromno, u svakom sučaju, kada su Marija i Vera donekle stasale, različite okolnosti su im vezale ruke da bi se naveliko bavile istraživanjem u tom pravcu.

Jugoslovenima su sedamdesete donele i to da mnogo jednostavnije dobijaju pasoše i Katalin se, s obzirom na to da su joj Vera i Marija već poodrasle, pridružila onolikim rešenim da bolju zaradu nađu preko granice. Izborila se za zaposlenje u Londonu, kod ugledne i više nego imućne porodice Glen. Poverili su joj da vodi računa o njihovom domaćinstvu i, kako se prilježno o svemu starala, stekla je njihovo silno poverenje, pa su, Glenovi prihvatili Katarinu, kako su je zvali, bezmalo kao člana svoje familije. Takvog, da su ponudili da joj kupe malu kuću i kod njih ostane zauvek. Ako želi, neka i decu dovede. Zahvalila im se na svemu što je bilo van njenog osnovnog plana i posle nekih londonskih godina se vratila u Novi Sad. Pošto je crveni jugoslovenski pasoš otvarao onolika vrata, Katalin je ostavljala na stranu deo svojih sasvim pristojnih prinadležnosti kod Glenovih. Nešto para je slala deci, nešto je odvajala za dane svog odmora. Engleske turističke agencije su često davale popust na svoje aranžmane i, s vremena na vreme, Katalin takve prilike nije propuštala. Tako joj se ukazala i mogućnost da za relativno malo novca vidi i Tokio, te nije oklevala i odletela je u Japan.

Bilo je to te i te godine i, tokom povratka u London, da bi prekratila dug let je posegnula u kabini za tašnom i izvukla još prilikom polaska sa Hitroua (Heatrow) kupljene neke beogradske ilustrovane novine. Od izazova u japanskoj prestonici nije dospela da pročita ništa osim napisanog na naslovnoj strani. Ostavila ih je, računajući da će joj valjati za povratak.

Odmah pošto je Katalin raširila magazin, putnica na sedištu do njenog se uzvrpoljila i, zagledajući se preko ramena čas u novine čas u susetku, pa onda sve više i više u nju, osmelila se konačno da joj se obrati na engleskom:

- Izvinite, kakvu to ilustraciju čitate?

- Jugoslovenski časopis, rekla je Katarina i, pružajući novine prema svojoj komšinici koja joj se učinila simpatičnom i nastavila je:

- Hoćete li da ih pogledate?

Njena saputnica je tada progovorila mađarski:

- Ne, ne, hvala, iskreno, ne interesuju me novine, već gledam vas. Prošle su godine, ali vaš lik... Ne zamerite, oprostite, rekla bih da se nas dve odnekud poznajemo? Ma jeste, da! Nije moguće! Daaa, sad znam! Đendi, to si ti! Novi Sad! Ma Đendi, sećaš li me se?

Katalin se trgnula pri pomenu svog nadimka i po prvi put se malo bolje zagledala u ženu godina približnih svojim.

- Đendi, Katalin, je li tako, zar nije? Ijuu, Bože! Novi Sad, jel' da? Hajoš. Ta, pogledaj me dobro, ja sam Žuža! Bila sam toliko puta u tvojoj kući. Živela si sa porodicom u maloj ulici, negde blizu bolnice. Moja prijateljica je bila Aranka, sestra tvog muža. Dolazila sam stoput kod vas i pre nego što se udala za onog pilota, šta li je bio. Sećam se da si se razvela od njega i znam da si se opet udala... Ti si sa Nandorom imala dve curice, jel' tako?

U trenu su se izmešale neverica, suze, zagrljaji, šok, smeh... Do Londona nisu trenule, svaki čas prekidajući jedna drugu, vežući priču bez početka i kraja. Čavrljale su i šapatom, kada su ostali putnici zadremali.

Žuža je Đendi ispričala da su je različite okolnosti odmah posle rata odvele u Pariz, gde se udala, da tamo živi dobro i srećno, da može dosta toga sebi da dopusti. Eto, ovog puta je na redu bio prvo London, posle Tokio, a sad, čim budu sleteli, uhvatiće avion za Pariz, uželela se svog Rajmona...

- Da li si u vezi sa Joškom, pitala je pre sletanja, dok su menjale adrese i brojeve telefona. Ne mogu reći ni ja da ga srećem, ali sam pre nekog vremena upoznala Mikloša Đarmatija (Miklos Gyarmathy)⁶. Znaš, valjda, o kome pričam. U Parizu ga zovu m'sje Mišel. Ni on sigurno više ne zna od kada je glavni u "Foli Beržeu" (Folies Bergère)⁷. Časti kartom za reviju svakog ko zna mađarski, a bio je darežljiv kada smo pričali, pa mi je ulaznicu dao i za Rajmona. Ustvari, Joška je na neki način zaslužan za nju.

- Kako?

- Kada sam upoznala Mikloša, pitao me je odakle sam, pa kada je čuo da sam iz Novog Sada, izenandio se i rekao mi da je otud i njegov dobar pajtaš. Ko, on, Joška, ta kako da ga ne poznajem, kazala sam. Pa bio je još dečko kada sam ga viđala! Pitala sam ga kako je sada i rekao mi je da je dobrog zdravlja i da je još kod njega neka vrsta muzičkog urednika, a polako se sprema u penziju... Rekla sam mu da ga mnogo pozdravi i, valjda, to nije zaboravio.

⁶ Mikloš Đarmati (1908 - 1996), režiser, scenograf i kostimograf. Rođen je kao Miklós Ehrenfeld. Penziju je dočekaao kao kostimograf i tehnički direktor u "Foli Beržeu".

⁷ "Foli Berže" (Folies Bergère) koncertna dvorana i pariski kabare, otvoren kao Folies Tréville, a od 1872. nosi današnji naziv. Poznat po nastupima brojnih svetski čuvenih umetnika i zabavljača.

Desilo se da je nešto kasnije službeno boravila u Parizu Marija, ćerka Katalin, tada već glavni prevodilac u velikoj splitskoj firmi. Kako je Žužinu priču čula od mame, nekog prepodneva se zaputila do "Foli Beržea", našla čoveka koji se pita za sve, m'sje Mišela, predstavila mu se...

Šta kažete? Nećaka? Naravno, kako da ne, pa nerazdvojni prijatelji smo tolike godine.

M'sje Mišel je onda zgrabio telefon i kroz nekih sat-dva, dok se automobilom nije probio kroz gužvu, usledio je susret, prvi u životu, Joške zvanog Žo i Marije!

Kasnije je, jednako kao i njena sestra Vera, Novosađanka, više puta porodično odlazila kod strica, u Sent Lo la Fore. Razgovaralo se, razume se, isto onako kako uvek teku razgovori među rođacima koji donedavno nisu znali jedni za druge. O svemu, svačemu i o svakom. Od samog početka i bez kraja. Nikog nisu zaobišli, nikog zaboravili. Više puta se govorilo i o Đuli. Ni njegova užasna sudbina, jednako kao i dobrota nisu u razgovoru bili preskočeni, čak ni to da je umeo da bude ljut kao malo ko. O tome se, ipak, najmanje pričalo.

Ono što čini nelagodu retko kad zauzima značajno mesto u sećanjima.

Tu, sad neizostavno moram nešto da priključim: indirektno, Đula je oprostio Joški. Evo kako.

Još 1934, kao još neki bogati ovdašnji Jevreji je Đula kupio plac i kraj Haife. Na njemu i trošni kućerak. Jednom će tamo podići vilu, računao je. Mnogo kasnije, kada Đule odavno više nije bilo, Mariju Fevr i Veru Teodorović je pronašla izvesna tamošnja agencija, zahvaljujući arhivu Memorijalnog centra Jad Vašem (Yad Vashem).

- Dobrih pola godine sam raznom dokumentacijom dokazivala sestrinu i svoju rodbinsku vezu sa našim dedom Đulom i, razume se, navela sam sve njegove naslednike, sećanje je Vere Teodorović.

Đulin plac i kućica u Izraelu su procenjeni i dobijene su pare za otkup onog zemljišta. Novac je ravnomerno uplaćen na račune Vere i Marije, kao i Joškinih poćerki.

X X X

Mesto sastajanja familije je većito bio Sent Lo la Fore, mada su Vera i Marija bezbroj puta zvale strica Jošku da dođe prvo u Novi Sad, pa posle da ide na more, što prilikom čavrljanja u Francuskoj, što pišući mu.

- 7uζnyh iruni 7un -

Ni slučajno, ni govora! Taman posla! U Jugoslaviju nipošto i ni po koju cenu! Dođi da vidiš gde si živeo, da vidiš gde smo, kako nam je... nagovarale su ga.

- Jeste li me čule šta sam rekao? Ni govora.

Joška se branio tim da ne bi da se kocka, jer ako neko u Jugoslaviji bude saznao o kome se radi, komunisti će ga oterati na sud, u zatvor! A šta mu to treba? Posebno u njegovim godinama.

Joe Hajos u Saint Leu la Foret

- Zašto bi ti sudilii?

- Kako zašto? Nisam odslužio vojsku!

- Ma hajde, šta govoriš? Vojska je za mladiće, ti si već star čovek. Drugo, onda kad je trebalo da ideš u vojsku, to je bila armija one države... Predratne.

- Haaa, ne znate vi. Ona država, ova, svejedno, dezertjer sam, begunac. Šta mi treba da sada robijam?

Ubeđivanja nisu vredela. Ma koliko da su se trudile, objašnjavale... Joška je imao svoje i preko njegove nije bilo mesta za drugu.

Ne, ne, ne i ne!

Vera i Marija mu to nisu rekle ali, sudeći po onom što su čule o Đuli, njegovo 'ne' značilo je kraj svake rasprave.

Đulin sin je bio isti.

X X X

I da se sad vratimo onom maturskom ručku i nešto docnijim dešavanjima u porodici Hajoš.

Đulina odluka o tome da ga se odriče je Joški, najverovatnije, bila prenetu u telefonskom razgovoru. S jedne strane veze govorilo se kroz suze, u Beču je Joška svoje čutanje tek koji put prekidao mucajući "da, da", dodajući reč, dve kajanja.

Verovatno da mu još nije bilo potpuno jasno šta je učinio, i dalje ushićen ostvarenim na konzervatorijumu. Nije da nije razumeo očev gnev, ali s obzirom na svoj uspeh, maštao je o tome da bi se Đula uskoro morao odobrovoljiti i oprostiti mu, čak kroz izvesno vreme postati ponosan i zadovoljan sinovljevim izborom i uspehom.

Zar je malo postigao? Diploma, pa još u Hornovoj klasi!

Ipak, neki unutrašnji glas ga je upozoravao da se time ne uljuljkuje, da se seti Đule i njegovog gledanja na stvari i to da njegovog oca uopšte nije briga je li na diplomu potpisan taj čuveni profesor ili neki drugi.

- Sve su to luk i voda, arhitektura je nešto, kao da je čuo Đulu.

Njemu, jednostavno, diploma konzervatorijuma ništa nije značila.

- Pih!

Za Đulu je, pamtio je Joška da mu je to poručio za svečanim ručkom, muzika nešto za šta će imati vremena na pretek bude li nastavio dobro da uči i bude li posle vredno projektovao.

- Znaš li šta je ta tvoja diploma? Ništa. Eto to je! Tek malo manje ništa od fudbala, od velikog ništa, priviđao mu se Đula.

Društvo od kog se Joška u Beču nije rastajao bilo je raspoloženo da njegov završetak školovanja proslavlja neumorno, iz večeri u večer, i tako su se sedeljke, uz piće i pesmu donekle nadvile nad nedavni razgovor s Novim Sadom. A kad bi Joška osta-

jao sam, nije mogao da se otrgne od telefonskih prekora od kuće, te mu je iz dana u dan bivala sve jasnijom slika vlastitog greha.

Nije mnogo slavljeničkog vremena proteklo, tek koja sedmica, da bi se Joška dodatno oneraspoložio. Nije imao kud već da prizna samom sebi da je mnogo uložio, a da nije stigao ni do čega drugog već da robuje Beču. U Novi Sad nije mogao, s obzirom na to kako su stvari trenutno stajale i, očito, mali su bili izgledi da će se u skorije vreme situacija bitno promeniti, popraviti njemu korist. Budimpešta i Erne su bili predaleko, s obzirom na to kakva je njegova trenutna finansijska situacija. Nešto ušteđevine je imao, ali ni slučajno nije bila dovoljna za to da bi se iskušavao na kakvoj dužoj stazi, na nekoj trećoj strani. Jedini izlaz je video u tome da se oprobao kao klavirista tu gde je, iako je Bečom kolala opora šala da je svaki deseti fijaker- ista, domar, nosač pivskih buradi ili prtljaga na željezničkoj stanici ustvari pijanista koji nikom nije potreban.

Ali kako sem sviranja klavira i komponovanja Joška ništa drugo nije valjano umeo, ne računajući fudbal, sve manje je bio uveren u to da slede bezbrižni dani.

- Uhvatim li priliku da kog zainteresujem kao muzičar, moram i nametljivost uzeti za saveznika. Druge mi nema, poverio se se onima od kojih se nije odvajao. Ponudiću svoje kompozicije nastale tokom studija, pa kud puklo da puklo! Od svirke je slaba vajda, moraće se još nešto zaraditi!

Ali, pogleda li se s neba i na njegovu stranu, odmota li se život kako to skoro svako njegovih godina zamišlja, hrabrio je sebe da će se jednog dana i s njim Đula dičiti. Reći će jednog dana, jeste da je zgrešio, da me je nasankao, i mene i ostale u porodici, samo znate li vi da je u Beču... Da, kod Horna. Jeste li čuli za Horna? Veoma čuven i strog profesor, hvaliće se otac, verovao je Joška.

I vreme je svojevrzni lek, a i, postao sam svoj čovek, dodatno je tešio sebe:

- Daj mi, Bože, još samo da nešto napravim u Beču, da se za mene čuje narednih meseci ili, najdalje, sledeće godine i sve će biti u najboljem redu.

Nažalost.. Kod Đule se od poslednjeg puta ništa nije promenilo, pisali su mu iz Novog Sada i svakog jutra je Joška govorio sebi, put pod noge, dragi moj, pa u novu poteru za poslom.

U nevešto izrezbarenj drvenoj kutiji, ko zna gde i kada pribavljenj, u toj svojoj kasi za odlaganje ušteđevine imao je tek crkavice i iz dana u dan morao je da prepušti zaboravu čas manji deo, čas veći iz više nego pristojnog života, jedinog za kakav je znao od malena.

Da se ne nađe baš u dramatičnoj situaciji se brinuo ostatak Hajoševih, dakako krišom od Đule. Sazna li otac, dići će kuću naglavce. Napraviće rusvaj!

- Nije strašno to što si postao muzičar. Neka si, kada si toliko želeo. Pa i među

muzičarima ima čestitih, valjanih ljudi. Ko kaže da ih nema? Grdna je sramota ono što si priredio ocu. Zaslužio je mirnu starost, ne bruku! Činim sve, veruj mi, ali ne znam kako da ga namolim da ti oprost. Ne pamtim, sine moj, kada se neko nasmejao u našoj kući. Eto šta ste nam napravili ti i ta tvoja muzika, čitao je u maminom pismu. Roza, Nandor i Aranka su se držali i toga da je jedno besneti na Jošku, a da je drugo ostaviti ga na cedilu, bez prebijene pare. Slali su mu onoliko novca koliko su im mogućnosti dopuštale, krijući od Đule razlog svojoj štedljivosti. Posumnja li... ma na to se nije smelo ni pomisliti. Erneu je, naravno, s neke strane bilo najjednostavnije, pošto nije imao nikog nad glavom da ga kontroliše. S one druge, bilo je jasno da njegova primanja nisu tolika da je svako malo mogao s nekim da ih podeli.

Konačno, s tim da sledećem razlogu svakako nije mesto na začelju, i Joška je bio drugačije vaspitan i stid ga je bilo da živi na tuđ račun, te je postao veoma zainteresovan za priče u vezi sa poslom. Ranije su ga one zabavljale tek toliko ako bi u njima našao za sebe prostor ili da pomogne ili da se dobro zabavi. Više od toga ne! Za zaradu, znao je a znali su i drugi, nije morao da brine i ne retko je uzimao na sebe da rešava kad veći deo tuđe muke, kad manji. Sada, pak...

- Čoveče, baš grabiš i rukama i nogama. Mora da ti je prilično zagustilo, povremeno bi ga peckale kolege.

- Nije mi je veselo, priznajem. Šta više, daleko sam od dobrog, ali vidite da se ne dam. Plivam i, valjda, ću isplivati. Onom kome nije do plivanja je najjeftinije da se odmah udavi. E, vidite da nisam od tih. Ta ne može ovako ostati daveka!

X X X

Pokušao je da se oproba u javnim nastupima, oslonjen na svoje manje iskustvo stečeno tokom prve dve godine studija. Kao i u tim bezbrižnim danima je sa nekoćinom starijih prijatelja povremeno izlazio pred razni svet, obično pred poslovođe ne baš mnogobrojnih restorana, onih čiji vlasnici nisu imali ništa protiv toga da gosti zaplešu u njihovim lokalima. Nije bio siguran u to da je prava sreća ni kada bi čuo potvrđan odgovor i ponudu za nastup u petak i subotu uveče, ne zato što ugovorenim svirkama nije bilo zadovoljnih gazda. Naprotiv. S te strane je sve bilo u redu, već mu je, najpre, raspoloženje kvarilo to da mu sviranje na ovim igrankama nije

donosilo bilo kakvu satisfakciju, na šta su se nadovezivale svakodnevne jadikovke iskusnijih a zlovoljnih kolega. Pružene prilike nisu cenili, do boljih nisu dosegali. Publika je, istina, aplaudirala, ali su izvođači bili načisto s tim da su im nastupi daleko od besprekornih. Bili su mladi i simpatični, s vremena na vreme puni energije, ali nisu bili i zanatlije, ni slučajno onakve na kakve su Bečlije navikle u restoranima s muzikom. Umetnici? To pogotovo nisu bili!

- Čemu resignacija, prijatelju?

- Kako čemu? Ovo je samo velika nula.

- A nisi potišten kada nas isplaćuju, ni kad delimo bakšiš. Nismo presrećni ni mi, vidiš uostalom, ali živi se od para i bolje nam je i ovo nego da nemamo ni to.

- Da budem iskren, zadovoljstvo traje samo onih nekoliko sekundi dok nam gazda ne izbroti novac. Kažem vam, što se budućnosti tiče, ništa nam ovo ne vredi.

- Joškinom lošem raspoloženju doprinosilo je ne samo to da sada vreme troši nastavljajući na mestu gde je još kao student bio, ni korak napred, ali nije odustajao. Strpljivo i uporno je sa ostalim nevoljnicima šetao od vrata do vrata restorana, trpeći to da ih svaki drugi domaćin gleda podsmehujući im se, ređe sažaljevajući ih. Kao odgovor bi muzičarima najčešće stigao samo osmejak kakvog nadležnog i njegovo sleganje ramenima, pošto bi saslušao umeće pridošlih.

U zavisnosi od tona kojim bi bila izgovorena reč zahvalnosti, muzičarima je bilo jasno jesu li naišli na kakvog pristojnog ili...

- Manite se svirke, mladi gospodine. Ima u Beču i drugog posla. Vi sigurno ne biste da prljate ruke, a mogli biste. Ništa strašno, niti bi vam smetalo. Mladi ste, zdravi, jaki... Pa škodi li meni, ha?

U boljem slučaju bilo je to:

- Kriza je, mladi gospodine, vidite i sami. Hajde, slobodno naiđite drugi put, valjda će biti bolje. Svi se nadamo. Inače, ovo čime ste se predstavili je bilo odlično. Bravo! Povoljne situacije dešavale su se retko, vrlo retko, ali se Joška nije predavao, mada je bilo očito da se na jedvite jade odupire nemaštini, jednako kao i najveći deo prestonice. Elitni kvartovi su i dalje plenili poglede i, razumljivo, zavist svojom ulickanošću, s tim da Joška nije u njima imao šta da traži. Bio je po tome potpuno isti kao i onolika masa drugih, običnih Bečlija, materijalno ispodprosečnih i prosečnih, jednako kao što ni situirani nisu zalazili u svakim danom sve jadrnije i neurednije becirke.

- Samo skupoću ravnomerno delimo i, dakako, različito je podnosimo, umeo bi koji put Joška da napakosti sebi i svojim kolegama.

Neveselost na licima susretao je posvud, na ulicama, u berbernicama, krojačkim radnjama, na pijacama i u restoranima, poslastičarnicama... Izgledalo je kao da se

većina Bečlija drži tek za slamku, a u Joškinom krugu muzičara bi se, povremeno, hvalili donekle većim napojnicama od milostinje za ulične svirače isključivo oni vrlo, vrlo dobri.

Joškina nevolja bila je i u tome što je smatrao da upravo njima pripada, da nije baš klasa, ali da je, svakako, bolji od mnogih drugih, čak od većine. Na to je, uostalom, imao pravo, po sudu tolikih iz svoje okoline. Ni po koju cenu nije hteo da svira za male pare i, polakomili se ko da mu ih ponudi, obavezno se dešavalo da se zahvali kakvom kafanskom predradniku povišenim tonom:

- Šta kažete? Nemojte me potcenjivati, gospodine. U izlogu piše da tražite pijanistu, ne verglaša. Uskoro ćete zažaliti i biće vam jasno s kim ste mogli da imate posla da ste širokogrudiji.

- Biće vam pametnije, mladi gospodine, da se pravite manje važan. Tako mlad, a toliko pun sebe! Znate li za koje pare ovde sviraju mnogo iskusniji od vas?

- Iskusniji? To može biti. Bolji? E to već ne znam, niti me zanima. Jedino što dobro znam je da znam ko sam. Iskusan nisam, dobar jesam! Zbogom, ne doviđenja.

Koliko god da je Joški, u tim trenucima bilo krivo zato što mu nije pružena prilika da se pokaže i da, eventualno, zaradi, toliko je sebi davao za pravo. Ta dotad se ne jednom uverio da već pripada rangu posebnih, što je značilo i da mora biti pristojnije cenjen.

Ipak, i u situacijama kada bi usledio bolje plaćen angažman je jedva uspevao da zaradu rastegne do sledeće, dakako opet one iz kategorije koliko-toliko snošljivih. Život mu se svodio na to da je imao da preživi i bio je prinuđen da se većine svojih nekadašnjih navika sve brže oslobađa i da ih prepušta sećanjima. Iz svog donekavog stana je morao da se iseli i skrasio se u sasvim skromnoj četvrti, nije imao novca ni za cigarete, odevanje po modi mu nije padalo na pamet... Nije više bilo mogućnosti ni za izlaske sa devojkama za njihovo dugo sećanje na provod, kao ni za odlaske na slasni tafelšpic, uz čašu dobrog rizlinga. Među gozbe je počeo da svrstava i toplu krem čorbu od celera, u kakvoj trećerazrednoj kafanici. Gorko se sebi nasmejao kada je kupio iglu i konac, pa opet kada je odneo cipele na popravku u radnju nedaleko od svoje sobe, onda kada je naučio da sebi skuva čaj, kada se uverio da ga je sasvim moguće za doručak popiti bez puter kifle, već uz krišku hleba zaostalog od pre neki dan.

Očaju, međutim, nije dopuštao da nađe stalno mesto u njegovom raspoloženju, s tim da je sebi povremeno priznavao da ga sa oskudicom lagano i svakodnevno pribija uz zid nekakva čudna unutrašnja teskoba. Od nje je sve teže uspevao da vidi mogućnost za bilo kakav boljitak za sebe.

Pojedini prijatelji su ga tešili i govorili da stvari nisu toliko loše koliko mu se povre-

meno priviđa, da ima onih kojima je neuporedivo teže i da njegovu nesreću prevashodno čini to što je samozaljubljen.

- Možda ste u pravu, možda sebe previše cenim i zato patim, ali nemojte misliti da sam zbog toga nesrećan. U meni to osećanje beznađa prevashodno dolazi otud što danima, nedeljama i mesecima gubimo snagu koračajući u mestu. Ne mrdamo! Mnogo truda, nikakva korist. Ovo tavorenje i čamotinja zarobiće u nama svaku ambiciju i zauvek ćemo ostati da životarimo, od danas do sutra. Ko zna dokle će tako biti, a nema skoro nikakvih izgleda da se neće odužiti. Ako nešto ne promenimo, bojim se da više nećemo biti muzičari, prijatelji moji. Postaćemo muzikanti.

U svakoj prilici koja bi mu se pružila, video je upravo kao mogućnost da sebi život učini drugačijim i svaku je primao kao možda ogromnu šansu da pobegne iz sivila. Nije bilo te za koju se pripremao obavezno i prisećajući se naučenog od Đule, mada mu pomisao na oca nije uvek godila. Zapamtio je dobro i ocu je, hteo ne hteo, morao da prizna da je bio u pravu kada mu je to još kao srednjoškolcu govorio, da neće ništa napraviti ako se istim, jednakim onom od juče bude drugima dokazivao, ma o čemu da je reč.

- Kada nešto znaš, sve uloži i obaveza ti je da budeš danas bolji nego prošli put. Sutra moraš biti bolji nego juče. Znam da je to teško, ali se može uspeti jedino na taj način. Drugačije ne ide. Život je komplikovan, sine moj. Rekao sam ti koji je moj moto i budi siguran da nećeš loše proći budeš li me poslušao.

Svaki put u Beču bilo je po Đulinom i, redovno, svaki put bilo je isto. Skoro pa ništa, ili ništa veliko!

X X X

Joška bi bežao u svet muzike iz pravog košmara, iz niza po svemu potpuno jednakih dana, obilazaka istih i sličnih adresa, slušanja identičnih a njemu nevažnih razgovora ili, svejedno, ispraznih i zaludnih, uvek u istim kafanama i za istim stolom i većito uz želju da konobar što ređe obilazi njegovo društvo. Pričinjavalo mu se za klavirom kao da bi nekud daleko utekao, mada je sedeo u sobi iznajmljenoj u pomalo već oronuloj kući dvoje starih. Svirao bi tiho i noću, pretpostavljajući da su kućevlasnici donekle nagluvi i da su stoga beskrajno tolerantni.

- Ah, frau Verner, zar nije lepo to da imamo ovde našeg mladog umetnika. Ta ovo

što svira, sigurna sam, toliko godi, da su nam snovi mnogo ugodniji. Verujte mi, ponekad se osećam kao da smo u raju, blago se smešeci govorila bi gospođa Helena sa stepeništa svojoj susetki, čim bi osetila da se ova namerila da Joški uzme za zlo to što je do svanuća slušala klavir.

Bahmanovi su, valjda i zato što nisu imali dece, primili Jošku kao najrođenijeg. Šta više, kao da su ga jedva dočekali i redovno su bili puni razumevanja kada bi im, s vremena na vreme, skrušen saopštio da je bez para i da će stanarinu platiti sledeće sedmice.

- Ne brinite, mladi gospodine. Ne brinemo ni mi. Upoznali smo vas, valjan ste čovek, Jozefe. Upoznali smo vas dobro, za ovo kratko vreme. Vidim i da ste iz gospodske familije. Šta ono rekoste, čime se bavi vaš otac?

- Trgovinom, ali ovo moje kašnjenje s plaćanjem nije stvar mog oca. To je moj dug! Verujte, užasno mi je neprijatno i odmah ću platiti, čim budem dobio obećan novac za nastupe u dva restorana i jednu melodiju za Radio Beč.

- Shvatam vas, mladi čoveče! Volim da čujem da radite! Na sebe ste preuzeli odgovornost da se izdržavate. Nažalost, danas je vreme takvo kakvo je. Iskreno, ne ra- zumem ga. Drugačiji sam i dozvolićete mi da vam pomognem. Učinićete mi za- dovoljstvo da pomognem. Platićete, znam. Ne sekirajte se! Danas, sutra, ma koja je razlika? Novac i rad često danas ne idu zajedno, ali kad čovek radi onda se jednom moraju sresti. Upamtite to!

- Čekajte, molim vas. Neugodno mi je...

- Ne prekidajte me, molim vas. Nego da nastavim gde sam stao. Dakle, Helena i ja za naš milhbrot i belu kafu imamo i bez te vaše kirije. Dobićemo je, znam. Pa šta mislite da nas dvoje ne vidimo šta nam je sve zakucalo na vrata? Slušajte, jednom će sigurno biti kako je bilo i morate spremni kao zapeta puška da dočekate taj dan. Zato slobodno terajte svoje.

- Hvala vam i vašoj gospođi, takođe. Ubrzo ću vam se odužiti.

- Pustite to. Biće ako bude. Vi samo vežbajte, komponujte, šta god da radite. Da mi u glavi nije večito bilo to da je dar od Boga polovina onog od čega sam napravljen, a da je rad druga polovina, nikad od mene oficir ne bi postao. I to kakav sam oficir bio! Ma, šta puno da vam pričam, gospodine Jozefe, neću da vas zamaram, ali ću vam reći da mi je kristalno jasno kakvi ste. Biće nešto od vas, proćićete, videćete, samo ne popuštajte! Da vas sad bivši oficir poduči onom najvažnijem! Nema predaje! Može biti teško, mogu se bitke gubiti jedna za drugom, samo se nipošto ne smemo predati. Nikad! I da, još ovo. Oprostite staroj Vernerovici što ponekad popuje. Moja Helena zna kako treba da je poklopi, da joj zapuši usta na fin način, govorio mu je kućevlasnik, gospodin Franc.

Joškini dani bez rezultata i ma i tračka kakvom zadovoljstvu su se kotrljali jedan za drugim, a i činilo mu se da ga Beč stalno drži vezanog na samo pola koraka od nemaštine. Bez obzira na to koliko se trudio retko kad je imao prođu onaj Đulin moto i sve to ga je navelo da prelomi i da nešto pomeri.

- Nekud moram pobeći, samo da se oslobodim ove stege, te moje bedne bečke svakodnevice.

Prvi kome se poverio bio je gospodin Bahman.

- Nije da nisam zapamtio ono što ste mi rekli za belu zastavu, za predaju. Nisam digao ruke uvis, ne bežim sa fronta, već bih u ofanzivu, kako biste vi to rekli, sa drugog položaja. Sa ovog nikad ništa neću napraviti, objasnio je nekog jutra svom stanodavcu.

- Odlično, mladi gospodine! Žao mi je da ćemo se rastati, samo vam moram reći da volim da sam čuo ovo što ste mi kazali, da ćete napasti! Helena i ja vam ne možemo pomoći, nigde u Beču. Znete kako je. Starost i poznanstva nisu braća, ali starost i dobročinstvo trebalo bi da jesu. Slušajte me pažljivo. Dragi ste nam i mnogo ćete nam nedostajati, pa neka bude ovako: kiriju za protekli mesec ne treba da platite.

- Neka to bude naša nagrada za vašu odvažnost! Što vas duže poznajem, sve mi se više dopadate! Samo napred! Da smo se sreli pre pola veka, još ranije bih vam komandovao 'juriiiš'! Nego da vas pitam, na koju ćete stranu?

- Nemačka mi se čini izazovnom. Nije daleko, jezik znam, na muzičkom planu... Berlin je...

- Stanite! Nadam se da znate da i Nemačku trese kriza, ne jedino ekonomska. Kriza krizu rađa, samo koliko vidim po novinama Berlin je nešto drugo. I pored svih udara i sa svake strane, tamo je bolje u odnosu na stanje u ostalim nemačkim gradovima. Ne cveta život ni u prestonici, ali se i ne gasi. Muzika? Kakva je situacija kada se o muzici radi to vam ne znam, to je vaš fah.

- Kažem, išao bih u Berlin. Među važnim evropskim muzičkim sredinama je. Tražim li svetlu tačku, tamo ću je sigurno naći. A sad, što se krize tiče...

- Nemojte se šaliti, ništa dobro ne previđam. No, nadam se da ste dobro promislili, da ste pripremili dobru strategiju, a neka bude baš tako kako kažete. Budite oprezni i pametni, šta drugo da vam kažem? I srećno! Stoput srećno!

O zbivanjima u Nemačkoj je Joška znao gotovo sve i nisu mu bila potrebna her Francova upozorenja, jer kod Bahmanovih skalu radija nije pomerao s programa berlinske stanice. Govornih emisija bilo je na pretek, posebno ne onih da u čoveku bude nadu u lepše sutra, ali odavno više nisu samo stidljivo emitovani džez muzika i šlageri, Joškino jedino opredeljenje. Novi zvuci su druge osvajali, dok su Nemačku već pokorili i u Beču se pričalo, čak naveliko, da se tamo uz lake note igra i u

stanovima i u kućama, istina naravno ne posvud.

Osim radija, doprinos brzog i velikoj popularizaciji novog muzičkog žanra davala je, u značajnoj meri, industrija gramofonskih ploča i velika produkcija štampanja notnih zapisa. U modu su kod ostatka dobrostojećih ušle i dvorane za plesanje, u koje su parovi odlazili na večernje provode, da bi tih sati makar na kratko zaboravili na opšti neveseo ambijent.

Podsticaj planiranom Joška je našao i u tome da se nekolicina umešnih austrijskih muzičkih producenata smestila u susedstvu i, šta više, postali su uticajni na formiranje ukusa publike. Nemačka popularna muzika bila je austrijanizirana, ne amerikanizovana, govorilo se.

- Odlučio sam, odlazim!

- Razmisli još jednom. Zar sada da ideš, kada si uspeo je da proguraš do radija tih svojih nekoliko šlagera. Padne tu i koja para, zar ne, pokušavale su kolege da ga odgovore, ali Joška kao da ih nije čuo.

- Taj novac služi samo za to da preživim, a ja bih da živim. Ništa mnogo ne očekujem, već jedino toliko da zaista živim!

- E pa onda, prijatelju...

- Dobrodošao je svako ko bi od vas samnom da krene, a moraćemo se rastati ako zainteresovanih ne bude, poručio je Joška prijateljima neke zimske večeri, ali nijedan nije bio raspoložen da mu se pridruži za put u Berlin.

Čim se udaljio od stola, pao je komentar:

- Znate zašto nas zove? Nema kuraži sam da pođe. Treba nekog da mu drži strah. U pravu je da ovde ne valja, samo ko će znati kako je tamo. Čitamo novine, vidimo. Kad Joška bude prespavao, ko zna hoće li će sesti na voz.

Prevarili su se.

Joška je spakovao kofere i otputovao u Berlin neki dan docnije, u punom jeku priprema Beča za Božić 1930.

Da su kolege zaista imale na čemu i da mu zavide, osim na hrabrosti da se otisne, moguće je naći svedočanstvo u austrijskim dnevnim novinama. Naslove Joškihin kompozicija objavljuje ne jedino bečka štampa. Imaju ih i Grazer Tagblatt, Salzburger Wacht, Salzburger Volksblatt... U pitanju su najave programa tamošnjih radio stanica i satnice emitovanja poplarnih melodija, tako da je i Joška, po dolasku u Berlin, donekle bio neko o kome se u muzičkim krugovima ponešto znalo.

Bog zna kakve dobiti, razume se nije bilo od objavljenog imena u novinama, s tim da ipak, nije morao mnogo da objašnjava ko je i šta je, prilikom upoznavanja sa obaveštenim o zbivanjima u muzici. Ako ga nisu znali po imenu i prezimenu, znali su ga po nekoj od njegovih bečkih numera. Ili ih je, barem, pristojnost upućivala na

to da kažu da su ih čuli.

Međutim, sve u svemu je najveću utehu imao u tome da u zapuštenim restoranima nije obavezno usamljen sedeo za stolom, jedino u društvu krigle piva i, povremeno, porcije kuvanog kiselog kupusa s krompirom, uz naglasak prilikom porudžbine na “bez kobasice, molim”.

Jednostavnije nego u Beču je dobijao samo posliće. Nipošto poslove ili prave, velike angažmane. Bili su rezervisani za one neuporedivo zvučnijih imena, muzičara u Berlinu odvajkad ili tu smeštenih ipak pre njega.

Iz Beča ponet materijal se, međutim, svideo ljudima u berlinskom radiju i Joška je sebe ubedio da je to upravo to, da je nešto pokrenuo. Nije ovo, dakako, bio njegov prvi korak ka drugačijem. Prethodili su mu silni, kada bi svaki razgovor sa poslovođama restorana završavao rečenicom, znam dobro ko sam, zbogom, ne doviđenja.

X X X

- Moje dame i gospodo, svakako da se još sećate da ste prošle jeseni često slušali kompoziciju mladog autora iz Beča, ‘Wissen zie, dass ungarisch sehr schwer ist’? Zadovoljstvo mi je da vas obavestim da smo bogatiji za nov šlager istog darovitog kompozitora, Jozefa Hajosa, ‘Ich hab dich einmal geküsst’⁸. Ako kojim slučajem još niste saznali, to je naziv pobedničke melodije na velikom takmičenju, održanom u organizaciji naše čuvene Skale⁹.

Ko će znati koliko puta je, počev od oktoba 1931, spiker Radio Berlina izgovarao ovu najavu ili kakvu sličnu, posle koje bi se u studiju zavrteo gramofon i začuli su se sa ploče firme TECO zvuci Joškinog najnovijeg ostvarenja.

⁸ Kompozicija “Ich hab dich einmal geküsst” je postala izuzetno popularna, a bila je objavljena i na gramofonskoj ploči i diskografske kuće Elektroton iz Zagreba, kasnijeg Jugotona.

⁹ Skala (Scala) je bila berlinski teatar, varijetetskog profila, čiji se najveći procvat beležen posle dva desetih prošlog veka, a nacisti su ga zatvorili odmah pošto su došli na vlast.

Snimak nagrađene melodije na gramofonskoj ploči

Skala je bila jedna od istinskih berlinskih institucija onog vremena, pravi gradski kutak za hedoniste, o kome se u superlativima i dozom zavisti pričalo i van Nemačke i valjalo je biti ili vrlo ugledan ili široke ruke da bi se obezbedilo prisustvo na zabavi. Redovno, svaka je bila gala. U Skali su iz večeri u večer gostovali najpoznatiji muzičari iz svih krajeva Evrope, baletski ansambli za čije je nastupe koreografija pripremana po ugledu na one u "Foli Beržeu" ili u "Mulen Ružu" (Moulin Rouge), tu su dolazili mađioničari, zabavljači svih vrsta, artisti na trapezu ili kakve druge zvezde čuvenih cirkusa.

Dešavalo se to svega, otprilike, godinu i po od Đuline presude sinu i Joška je sve ređe mislio o eventualnom povratku u Beč ili o odlasku u Budimpeštu, kod Ernea. Najpre, sve i da je hteo nije imao vremena za to da ga ovakvi planovi obuzmu, pošto je radio od jutra do večeri i, neki put, opet do svanuća. O odlasku u Novi Sad nije ni mislio: ni o kakvom povoljnom raspletu situacije u kući nije dolazio nijedan izveštaj. Svaki je bio, manje-više, sličan prethodnom. Pisali su mu da se živi dobro, da su svi, hvala Bogu, zdravi, da se vredno radi, a Đula... ta znaš ga kakav je, još ga nije prošlo, ni da čuje...

O tim njegovim danima, besumnje izuzetno važnim, moguće je čitati u budimpeštanskom listu Szinhazi Elet, nekoliko godina kasnije, kada se prisećao Berlina:

- Bio sam u to vreme jako, jako tužan, ali mi je često kroz misli prolazila priča o Ferencu Leharu, o danima kada je loše živeo. Govorio je da ga i pored svake bede i problema nikada nije napuštalo nada da tome jednom mora doći kraj. Čuvale su me ove reči toga da ne klonem, da ne propadnem. A onda sam u berlinski radio odneo šlager pod naslovom 'Wissen zie, dass ungarisch sehr schwer ist'? Kompozicija im se dopala i optimizam mi se vratio. Brige su ostale, ali svakog jutra bih se budio verujući da je upravo svanuo onaj dan, da će se baš tog dana sve na bolje promeniti. Kako je i Lehar govorio. Konačno, dočekaao sam ga! Već sam bio lišen svega i nisam više znao na kojoj bih strani još mogao nešto da uštedim, a 'Wissen zie ...' me je izvukao iz skoro apsolutne besparice, mada me je pritiskalo još milion briga.

Konačan spas mu je donela Skala, u kojoj je, naime, između ostalih atrakcija bilo jednom godišnje priređivano i takmičenje za najbolji šlager. Da se veoma mnogo držalo do tog festivala uveravaju najave ovog dešavanja. Neki su ga nazivali muzičkim svetskim kupom, neki opet muzičkom olimpijadom. U svakom slučaju, bio je to događaj od posebne važnosti. Oktobra 1931. se za nadmetanje odvažio i Joška i predao je na ocenjivanje kompoziciju pod nazivom 'Ich hab dich einmal geküsst', za koju je tekst pisao Fridrih Švarc (Friedrich Schwarz).

- Onaj broj koji smo od organizatora dobili prilikom prijavljivanja za takmičenje i neko ludo verovanje u to da moram uspeti su mi, praktično, bili jedino što me je držalo, pošto sam novac dobijen za 'Wissen zie...' brzo trošio i skoro sav potrošio. Obaveza je bilo na pretek i moje najveće bogatstvo bio je jedino taj broj. Iz novčanika ga nisam vadio, čuvajući ga kao pravo blago, poverio se kasnije novinaru. Pojedine kolege, ili stoga što nisu bili dovoljno talentovani ili zato jer nisu imali ideja, ili ih je mrzelo da rade su ga saletali ponudom da im prodam za petsto maraka, nastavio je.

- Da budem iskren, nije bilo jednostavno da ih odbijem. Kuburio sam bez para, a petsto maraka je bio sasvim pristojan novac. Meni više nego dovoljan, ali sam se uspešno odbranio i od njih i od eventualne slabosti u sebi, da ne popustim pred tim izazovom, zabeleženo je u Budimpešti Joškino sećanje na berlinske dane.

Takmičarsko veče 1931. u Skali je bilo, po tradiciji, svečanije od ostalih. Festival nad festivalima! Dame u večernjim toaletama, muškarci i u smokinzima. Konobari su prosto leteli s kraja na kraj sale, a tokom muzičkih tačaka stajali su u polumraku kao zaleđeni. Centralno mesto zauzimao je jedan od najuglednijih nemačkih orkestara, pod voćstvom dirigenta Bernarda Etea (Bernard Etté) i zabavljali su publiku do početka nadmetanja. Program je vodio Peter Zakse (Peter Sachse), jedna od najznačajnijih zvezda nemačkog kabarea, a stručni žiri, u sastavu Gita Alpar (Gitta Alpár)¹⁰, Paul Linke (Paul Lincke)¹¹ i Viktor Holander (Victor Hollander)¹² izabrao je 36 kompozicija za finalnu rundu pred publikom, čija je reč odlučivala o jedinoj nagradi. Sastojala se od klavira Behštajn (Bechstein), pravog savršenstva kada se o zvuku radi i istinskog bogatstva što se tiče cene, a za nagrađenog kompozitora bio je predviđen i zamašan novčani iznos. Predložene melodije su predstavljala najpopularnija pevačka imena nemačke šlager scene, dok bi Eteovo mesto zauzimali autori, kada bi na redu bila njihova numera.

Za razliku od ostalih, vidno ustreptalih od treme, 24-godišnji Joška je nastupio samouveren, kao da je veteran, kao da za sobom ima ko zna već koliko sličnih takmičenja. Moram biti bolji nego juče, ponovo se setio Đule i, pošto je stao pred muzičare, dao je sve od sebe. Juuriš, kao da je čuo naredbu Franca Baumana.

Već po aplauzu koji se prolomio posle izvođenja "Ich hab dich einmal geküsst" bilo je moguće naslutiiti ishod nadmetanja. Ostalim kompozitorima i izvođačima su posetioci pljeskali u zadovoljstvu onim što su čuli i, koji put, iz pristojnosti. Joškinoj melodiji, opet, tapšalo se oduševljeno i tražilo se, što povicama što aplauzom, da se šlager čuje odmah još jednom. Pravila takmičenja nisu dopuštala bis, ali je bilo jasno da će se te večeri 'Ich hab dich einmal geküsst' ponovo slušati, pošto bude proglašen najboljim šlagerom.

Odluka je bila jednoglasna! Nezapamćeno, u odnosu na ranije godine! Redovno su uvek dve-tri melodije bile takmaci za pobedničku i proglašenje najbolje je dodatno podizalo temperaturu u dvorani. Ovog puta pobednička nije imala konkurente!

¹⁰ Čuveni sopran Gitta Alpár rođena je kao Regina Klopfer. Muzičko obrazovanje je najpre stekla uz oca, kantora u budimpeštanskoj sinagogi.

¹¹ Paul Linke (Paul Lincke) bio je nemački kompozitor i dirigent.

¹² Viktor Holander (Victor Hollander) je bio nemački kompozitor i pisac libreta.

Sutradan, kao da je tome prethodio kakav dogovor, većina novinskih izveštača sa svečane večeri u Skali su se složili u oceni da je "Ich hab dich einmal geküsst" ne samo nešto najbolje što se slušalo ove takmičarske večeri, nego najbolje što je komponovano u poslednje dve decenije!

- Pa, razume se, da sam bio presrećan, šta drugo? Bila je to moja noć, prava Leharovska, baš ta o kojoj je on govorio. To je znači to! Iskreno, ne znam šta mi je više odgovaralo, činjenica da sam proglašen najboljim, ili nagrada, pare i klavir kakvog nije bilo ni u mojim najlepšim snovima! Kada se svečanost u Skali završila, negde posle ponoći i pošto sam novac strpao u džep, krenuo sam razdragan ka svom stanu, svojoj sobi, ustvari. Niko mi nije te noći bio ravan, činilo mi se kao da je moj čitav svet! Nisam osećao ni rominjanje kišice, ni vetar, najverovatnije leden. Drugačije nije moglo biti u poznu jesen. Ništa od toga mi nije smetalo. Poneki od organizatora i gostiju su mi ponudili prevoz do kuće. Zahvalio sam im se. Nisam hteo nikog kraj sebe. Hteo sam da budem sam, sa svojom srećom.

Tada je usledio susret koji je, takođe, do detalja upamtio:

- Išao sam ozaren lagano, nogu pred nogu i koju ulicu dalje od Skale susreo sam nekog ubogog neznanca. Nikad pre toga ga nisam video, bio sam siguran. Imao je odrpan kaputić i sav se, nekako, skupio u njemu, ali sam primetio da je pažljivo očešljan, pošto je skinuo šešir u znak pozdrava, s tim da je bio neobrijan. Izgledao je kao pristojan a potpuno nesnađen čovek u velikom gradu. Još jedan berlinski očajnik, na pola koraka od jada. Zapazio sam ga i po tome da je vodio računa da preskoči svaku baricu na pločniku. Jasno mi je bilo, imao je poderane cipele. Prilazeći mi da bismo se mimoišli, naklonio mi se i, uz ljubazan smešak mi nazvao 'dobro veče'. Hej, ovde me malo ko poznaje, a ovaj fin čovek je rešio da mi se javi! Ne, nije to zbog Skale. On sigurno nije imao pojma o tome da sam slavljjenik. Ponovo mi je prošao kroz misli Lehar i, odjednom, mi se nije dalo da se tek tako prođem kraj tog sirotana. Zastao sam, uzvratio pozdrav podižući svoj šešir i rekao mu, 'gospodine, sačekajte moment'. Pogledao me je začuđeno. 'Znate li ko je Lehar', pitao sam ga i za odgovor dobio nekakav neodređen osmejak, dok su mu se oči sklappale što od umora, što od gladi, potucanja i, možda, prosjačenja tokom čitavog dana. Video sam, sigurno mu nije bilo do moje priče, ali ga nisam puštao, a on pristojan, strpljiv, ćutao je i slušao me je. 'Ovo je moje veče, gospodine', kazao sam mu, 'i dopustite da ne bude jedino moje, da ga taj čuveni gospodin Lehar i ja sa vama podelimo'. Dodao sam, 'neka ovo bude i vaše veče'. Sada je razrogačio oči i počeo da me gleda netremice. 'Slušajte', rekao sam, 'imam nešto za vas, nešto dobro, nešto jako dobro'. Mašio sam se za novčanik i odvojio otprilike polovinu onog što sam u njemu imao i pružio mu. Odgurnuo mi je ruku. 'Ne, ne, ne, gospodine, mno-

go mi je to, naviknuću se, ali bi mi dobro došla kakva sitnina', prozborio je, očito užasno se srameći se svog izgleda, svoje nesreće i bede. Nisam popustio! 'Ne dolazi u obzir', skoro da sam mu zapovedio i gurnuo mu pare u džep. Ponovo mu opiranje nije vredelo. Bio sam mlađi, snažniji, energičniji u svojoj nameri. Zahvalio mi se pognute glave, valjda zbog stida, te za koju sekundu nestao nekud u polumraku. Oh Bože, koliko sam tog trenutka uživao, koliko me je to ispunilo, kakva je za mene to bila sreća! Znam, učinio sam nešto tom čoveku, s tim da sam osećao da sam isto toliko učinio i sebi, verujte. Možda je, nemajući kud, dolutao u Berlin, nije mu ni tu bilo bolje nego ranije, nikog nije poznavao... možda sam mu pomogao da sutra pokrene nešto svoje, možda sam mu ulepšao život makar samo nekoliko dana, ne znam. Nije ni važno. Usrećio sam ne njega, već nas obojicu, ispovedio se Joška za novine, uz dodatak da tih dana nije zaboravio ni da se pismom i novčanom uputnicom zahvali svojim prvim mecenama, Bahmanovima, Heleni i Francu, Bečlijama nevelikih mogućnosti i ogromnog srca.

Neposredno uoči trijumfa, piše "Pesti Naplo", Joška je na zahtev svog izdavača i nagovor svojih prijatelja, uzeo umetničko ime. Saglasio se sa njihovim predlogom da to bude Džo (Joe). U istom tekstu, stoji i to da je posle uspeha u Berlinu vrlo brzo izrastao ne samo u jednog od najpopularnijih kompozitora, već i u jednog od onih čijim se prihodima može zavideti, te je u skladu s tim svoju raniju adresu u Knesebeck strasse zamenio za stan u četvrti imućnijih, u ulici Albrecht Achilles.

X X X

Joškin trijumf u Skali odjeknuo je Berlinom, i ne jedino Berlinom, uzduž i popreko, tako da ga je veoma brzo okružilo društvo uglednih muzičara. Čak najuglednijih i, istovremeno, najuticajnijih, a u Berlinu je tih godina zaista trebalo biti neko da bi se svrstao među znamenite. Odjednom kao da više nije bilo nikog da je nešto značio na tamošnjoj muzičkoj sceni, a da s njim nije sklopio poznanstvo. Prilazili su mu jedan za drugim, dok su pohvale na njegovu adresu i čestitke sustizale jedna drugu, isto kao i angažmani. Tema za razgovor je uvek bilo na pretek, s tim da mu je vrlo brzo neki od njegovih novih poznanika preneo poziv za sastanak sa čuvenim lirskim tenorom, megastarom Jozefom Šmitom¹³.

¹³ Jozef Šmit je, uoči rata, nastupio u nekoliko evropskih operskih dvorana, pevajući u La Bohème, a umro je 1942, u Švajcarskoj.

Nije bilo muzičke adrese na kojoj nije bio visoko cenjen.

Posebna okolnost bila je u tome da je Joški preneto da Šmit traži hitan sastanak, što je mladog kompozitora ushitilo do te mere da je na ugovoreno mesto stigao četvrt sata ranije, kako mu se slučajno ne bi dogodilo da zadocni.

Ako zove Šmit, pa mu je još hitno, onda ne filozofiraj nego sedi, čekaj ga i kada bude došao, pravi se kao da si tek stigao, govorio je sebi, dok je hitao.

Pokazalo se da je taj Jevrejin, rodом iz Ukrajine, Šmit, razume se, takođe znao za nagradu i pošto su se sreli, čim su obavili formalnost upoznavanja, rekao je Joški da ga na neki način poznaje. Ne jedino stoga što mu iz glave ne izbija melodija nagrađena u Skali.

- Bravo! Što bismo rekli, poznajemo se preko 'Ich hab dich einmal geküsst'. Ti si komponovao, meni se sviđa, pevušim taj šlager i otpevaću ga. Otpevaću ga onako kako ja znam, odlično, videćeš! Znamo se i zahvaljujući gramofonskim pločama. Imaš ih i ti, zar ne? I znaš šta još? Preslušavao sam ih i dopada mi se više tvojih kompozicija. Ne sve, ali neku od njih želim da imam u svom repertoaru. I još nešto. Nije problem u tome što ih drugi izvode. Bolje od njih ću, možeš biti siguran. Bićeš jako, jako zadovoljan, kada me budeš čuo.

- Naravno, gospodine. Ne sumnjam, gospodine. Biće mi ogromna čast.

Nije Joška ovo ni morao da izgovori. Bilo mu je to jasno i pored poštovanja za pevače sa kojima je dotad radio. Uostalom, samo je mogao da mašta o Šmitu kao izvođaču svojih šlagera.

- Da znaš da si doneo nešto mnogo dobro u naš svet. Bilo je i vreme da nas neko razdrma, a ti si to uradio. Nego, vidi, molim te, da li imaš nešto za mene. Razumeš, da to bude samo moje. Ne zato što strahujem da će drugi to bolje da otpevaju. Hoću da se nešto prvo pojavi kao samo moje. Posle neka pevaju ostali, ne branim im. Ali, ja hoću prvi! Dopada mi se tvoj stil, Bečlijo. Nisi kao ostali iz te vaše škole...

- Oprostite, nisam Bečlija. Jevrejin sam iz Novog Sada.

- Aha, dobro, izvini. Gde sam ono stao? Ah, da! U tome je, znači, stvar? Nisi Bečlija? Kako si rekao, Novi Sad? Nisam nikada čuo za taj tvoj grad, kako kažeš da se zove, ali sudeći po tome kako si to rekao, tamo živi neki mnogo muzikalan i darovit svet. Izmešani smo, znate, gospodine. Ima nas i ovih i onih... Svemu svako iz svoje duše doda neku boju... Tako je i sa muzikom.

Šmit nije posebno pažljivo slušao šta mu se govori, nego kao da je jedva čekao da Joška uzme vazduh da bi nastavio svoje, kao da nije imao interesa za ono što je njegov sabesednik još eventualno imao na umu. Bio je odlično raspoložen, glasno se smejavao svojim dosetkama, pa je pri kraju razvezao o tome da nastupa u opera-

ma direktno prenošenim u radio programima, da bi potom prešao na događanja na svojim koncertima i tokom snimanja gramofonskih ploča, a onda je najednom ovaj deo razgovora prekinuo sasvim poslovno:

- Šta kažeš? Jesmo li se dogovorili, jesi li me razumeo?

Joškino klimanje glavom ga nije zanimalo, već je samo nastavio da ga mitraljira:

- Znači, sledeći put kada se budemo sreli, ali nemoj da to bude 'biće naredne jeseni', računam s tim da ćeš doneti nekoliko kompozicija. U redu? Razumeš, nemam vremena da te čekam. Dani lete, a priliku koju imamo treba iskoristiti. Ljudi hoće tebe, hoće mene i zašto da čekamo.

Pomalo zbunjen susretom, a pogotovo njegovim tokom, Joška se nije usuđivao da odmah odgovori.

Ta Šmit je to, valja udovoljiti njegovim zahtevima, stalno mu je prolazilo kroz glavu.

- Što si se ućutao, čemu obešen nos? Trema? Glupost. Ne brini. Koliko sam slušao o tebi i koliko tvojih kompozicija znam, siguran sam da već nešto imaš za mene. Prelistaj zapisano, odsviraj još jednom i popravi ako ti se nešto ne sviđa, pa dođi. I još ovo. Ništa ako mi se ne bude dopadalo iz prve. Samo bez nerviranja. Reći ću ti to otvoreno, bez uvijanja, a ti ne brini. Ako nije bilo, biće. Slušaj moje ploče ponovo i probaj. Ne bude li valjalo ni drugi put, ti onda opet. Ponavljam, ovo ne znači da možeš da otežeš. Znaš, čovek može da ne uspe, da padne, ali je je jako važno kojom se brzinom diže. Ništa drugo. Nema odugovlačenja. Šmit nikog ne čeka. Tebe mogu malo da pričekam ali, kažem, malo, ne dugo, dragi moj, ha, ha, ha...

- Upamtiću i pokušaću, gospodine Šmit.

- Vidi ga! Ne govoriš dobro, nisi me umirio! Nećeš, dakle, pokušati, nego trk da nešto napraviš, mladiću! Vreme leti. Čekam i očekujem!

Posle ove skoro zapovesti se Šmit pridigao od stola, pravdajući se zakazanom obavezom u radio stanici i Joški je istovremeno bilo krivo zbog rastanka sa velikom zvezdom i, istovremeno, ekstra zanimljivom pričalicom, a i laknulo mu je.

- Samo neka ode, ko zna čega bi se još mogao setiti da treba da uradim, pomislio je Joška, osećajući da ga je smlavio izazov.

- Vidi ga. Ma čoveče, čega si se prepao? Čemu zamišljenost? Pa isti hleb jedemo! Živim od muzike jednako kao ti. Danas meni ide od ruke, sutra će tebi. Pod jednim uslovom, da brzo ustaneš ako padneš. To je tako u svakom poslu, pa i našem. Čuj, samo budi svoj i videćeš da će mi tvoji šlageri odgovarati. Nas dvojica ćemo nešto napraviti, siguran sam. Ne makar šta! Nešto ozbiljno ćemo napraviti, rekao je Šmit, platio njihova dva čaja i pozdravio se.

Privlačeći pažnju gde god da se pojavio, proslavljenom pevaču je neki put nedostajalo strpljenja i govorilo se da ga obožavaoci povremeno čine nervoznim, ali je ovog

puta, iako su sve oči u restoranu bile uprte u njega, za Jošku ostavio i gorak vic na vlastiti račun. Dok je oblačio bundu i popravljao šal, prošaputao je nagnut nad sto, da baš sve u restoranu ne bi zabavljao:

- Pogledaj me! Dobro me pogledaj! Ne da sam mali rastom, već sam malecak. Šta ću, takvog su me na zemlju poslali. Jedva da mi je metar i po! Vidiš, zbog ovakvog rasta me niko neće za opere pred publikom, u pozorištima. Jednom su mi rekli, nisi mali, nego si baš mali! Nigde me neće. A ja se ne dam! Gurnu me, padnem i odmah ustanem. Ne dam se! Doći će i moje. Tako moraš i ti. Nije dosta ovo što si zgrabio. Ima još mnogo dobrog na ovom svetu. Dohvati drugo samnom, onda sledeće... Da, sada sam se setio! Još ovo, pa odoh. Tebi je lako. Ako ti kažu da nešto nije dobro ili da im se ne sviđa, ti to možeš da preradiš. Jednom, dvaput, stoput. Ja ne mogu da porastem, ha, ha, ha...

Šmit i Joška su se posle još mnogo puta sretali, na obostrano zadovoljstvo. Ne samo zato da bi porazgovarali i ugrijali se čajem.

X X X

U restorane i u plesne dvorane, one među najposećenijim u Berlinu, u koje su, jasno, dolazili i oni što ih je kroz život vodila muzika, za Jošku je naišla i prilika da upozna i članove čuvenog pevačkog ansambla Komidijan Harmonists (Comedian Harmonists). Druželjubivi, razgovorljivi i duhoviti, govorili su Hajošu da je Berlin verovatno najbolje mesto u Evropi za bavljenje šlagerskom muzikom, ne retko titulišući ga kolegom iz Skale, pošto su gotovo svake sedmice nastupali u tom mjuzikholu.

Od dolaska iz Beča od njih je prvi put čuo i to da bi trebalo da drži jezik za zubima ili, makar, da bude oprezniji nego inače u društvima sa onima njemu manje poznatih:

- Radiš po čitav dan, gledaš svoja posla, ali se moraš malo osvrnuti oko sebe. Nema šta mnogo da ti se objašnjava. Nisi na pustom ostrvu. Svakakvih nas je ovde, a Jevrejini si.

Da ga upozore stigli su posle prepričavanja pojedinih svojih još nevelikih problema sa nacistima. Imali su ih sva šestorica, mada su samo trojica bili Jevreji, dok je četvrti bio pravi njihov sapatnik, zbog braka sa Jevrejkom. Ostaloj dvojici zameralo se, opet, to što rade sa Jevrejima i imaju ih za prijatelje!

- Vodi računa, kažemo ti najdobronamernije. Najpametnije ti je da se kloniš onih što ih najbolje ne poznaješ. Pred onima koje ne znaš drži jezik za zubima! Živimo prilično komplikovane godine, govorili su mu.

Nijedan od njih se, ipak, nije zadržavao na ovom, već smatrajući dovoljnim ono što su mu poručili, razvezli su o muzici, hrabreći ga da nastavi:

- Imaš, što se kaže, štofa da sasvim uspeš. Vanserijski si pijanista, možda si još bolji kao kompozitor i nije problem da ti nađemo boljeg aranžera od ovog s kojim radiš. Hoće te u radiju, osvojio si to to si osvojio, zove te Šmit... Budi pametan, koristi priliku! Ima još nešto što bi morao da uradiš. Berlin je pun muzičara, na svakom ćošku ih je, znaš vrlo dobro. Ima ih puno odličnih, a posla nigde na vidiku. Mnoge već poznaješ, pa pozovi te u koje imaš poverenja. Ako treba, pomoći ćemo na audiciji. Napravi orkestar, vreme ti je za to. Budi pažljiv kada biraš, jer je posle teško ratosiljati se nekog ko ti postane teret. Pazi se i da neki nije... ali da ne ponavljamo. Gledaj svoja posla i komponuj!

Nije mnogo vremena proteklo od tog dana do onog kada je u nekoj od berlinskih plesnih dvorana nastupe otpočeo orkestar "Joe Hajos und seine zwölf Solisten". Joška je bio prezadovoljan svojim izborom. Momci su vežbali ne dugo ali vrlo ozbiljno, a sve su doterivali tokom nastupa. Uigrali su se toliko da im je pogled bio dovoljan radi dogovora. Češće onaj u znak podrške od prekornog.

Joškino ime, ustvari Džoovo je bilo preporuka, reklama i publici garancija užitku. Odabrao je vrsne muzičare i, što je bilo od ne manje važnosti, dobrodušne i vredne ljude. Aplaudiralo im se zdušno, dvorane u kojima su nastupali su sve večeri bile pune, a uskoro su privukli pažnju i svojih vršnjaka iz sveta filma, najmanje glumaca. Muzika je one iza kamere privukla da lagano počnu da napuštaju svoja ranija mesta okupljanja i počeli najpre da svraćaju iz večeri u veče na svirku "Joe Hajos und seine zwölf Solisten", da bi to prerاسlo u duže sedeljke, prvo povremene pa sve redovnije. Ostajalo se i posle fajronta, katkad sve negde do pred zoru. Raspredalo se o svemu i svačemu, letele su s jedne na drugu stranu ideje o tome šta bi se sve moralo promeniti, pričalo se nadugačko i o ovom i o onom. Tokom jedne od takvih noći, usred ovih razgovora, sasvim iznenada Joški je od nekog među filmadžijama došao poziv da se oprobaj i kod njih.

- Snaććeš se sa nama, videćeš. Kaže se da je film slika i muzika. Kompozitor piše više tema vezanih za glavne likove i u dogovoru sa rediteljem i onim ko finansira, producentom, postavlja muziku u odnosu na dramaturgiju scena. Podcrta ljubav treba li to, treba li strah podcrta ga, treba li lepotu... Šta mnogo da ti objašnjavam? Muzika je tvoj svet, sve ovo što pričam znaš bolje od mene.

Opreznog, trebalo ga je podosta ubeđivati, a onda je pod pritiskom svih za sto- lom rekao da pristaje, da bi odmah iza toga, u sebi, priznao da je bio nedovoljno

promišljen.

- Ne brini, današnja moda je da režiseri, obično, angažuju nekolicinu kompozitora za isti film, tako da sav teret neće pasti jedino na tebe, bio je argument pred kojim je pokleknuo.

Razlog grupnom radu je bio i taj da su za film uglavnom bili angažovani nedovoljnoiskusni majstori muzičkog zanata, te su se koji put dopunjavali. Isto tako, pojedini su se snalazili na taj način da su koristili teme bliske najslušanijim kompozicijama u najpopularnijim radijskim programima, a kako su Joškine numere bile i često emitovane...

- Dopašće ti se, videćeš, možeš biti potpuno siguran. Ma imaš ti ovih melodija na pretek! I još nešto. Zapneš li, nestanu li ideje, neće ti niko zameriti ako budeš kombinovao laku muziku i klasičnu. Onoliki se snalaze i na taj način.

Kod Joške je istog časa sujeta preuzela komandu i nije krio da ga je to uputstvo donekle povredilo:

- Koga nije sramota neka slobodno tako radi. Kod mene se oduvek znalo. Ili radim ili ne. Da znate, ako nešto donesem onda je to moje, samo moje. A da kradem mi nije ni na kraj pameti!

I tako je nastao njegov zalet i u ovom pravcu, s tim da su okolnosti svakog novog dana bile složenije nego juče, pa i kada se radi o muzici. Antisemitizam je nagrizao sve, naravno i nju, i mrzitelji svega su se utrkivali u tome da ukažu na opasnosti od novog talasa:

- S tim nazovi fenomenom se mora rasčistiti, radi dobrog za nemački duh. Nov talas nije marginalna pojava, već moramo biti svesni opasnosti od tog ploda vulgarne veze tamnoputih i jevrejskih gotovana. U njoj nema ničeg umetničkog! Najobičnija dekadencija, eto šta je to, ništa drugo!

X X X

Svakodnevno je život u Berlinu i ne samo tu sve više i više zasipan i neuporedivo gorim i suludijim, i Jošku je strah sve više nagrizao. Iako je njegova popularnost u Berlinu rasla, to kao da ga se nije doticalo, jer je bio obuzet osećanjem da će sreća nad srećama biti ukoliko se bude iselio iz Nemačke. Kud bežati, pitao bi pritom sebe i odmah odgovarao:

- Bilo kuda. Važno je otići odavde i to što dalje. I još nešto: što pre tim bolje. Čak i skoro redovne Erneove povoljne vesti o tome da je sve ugledniji u Mađarskoj mu nisu donosile nimalo mirniji san, jer šta je to vredelo kada je svakodnevno sra- hovao da će mu se neka nevolja dogoditi. A brat mu je pisao da budimpeštanski radio često emituje njegove kompozicije, “Egy kicsit veszélyes”, Egy szót keresek év — keringő”, “Cigányzenét röpit a szellő”, s tim da mu je javljao i to da je čuo da je na programu Radio Praga i “Träum, mein kleines Baby”, “Spiel mir ein Lied aus meiner Heimat”, kao i, jasno, ranije hitove, “Ich hab dich einmal gekusst”, “Wissen zie, dass ungarisch sehr schwer ist...”.

Preko redaka u Erneovim pismima bi Joška samo preleteo i iznova bežao u rad, osećajući se ponovo najbezbednijim za klavirom. Nije dopuštao bilo kome da ga pre- kida i čak se sa mamom, Arankom i Nandorom redovno dogovarao u koje vreme da ga zovu, kako bi mogao da se skoncentriše jedino na komponovanje.

Očekujući njihov poziv, nekog dana je dohvatio slušalicu posle zvonjave i iznenadi- lo ga je kada ga je na srpskom pozdravio izvesni Geza Šenberger, čije mu ime nije mnogo značilo, a tek nešto jasniju sliku pred sobom je imao kada mu je sagovornik rekao da najčešće nastupa pod umetničkim imenom Staša Grigor.

- Radilo se o ljubaznom i nadasve pristojnom čoveku, koliko sam uspeo da procen- im tokom našeg razgovora i prihvatio sam poziv da se nađemo, ali kako sam imao dosta ponuda za saradnju, namera mi je bila da se odbranim tako što ću mu ponu- diti da ga povežem sa nekim od svojih kolega, u koga imam poverenja. Međutim, kada mi je rekao da je Novosađanin, da zna mog oca po čuvenju, da je upoznao moju braću na nekim sedeljicama, a još i to da me pamti iz škole, pošto je bio samo godinu dana mlađi od mene, već smo skoro imali dogovor. Pa kako sam mogao da ga odbijem? Kasnije Geza i ja nismo mnogo sarađivali, s tim da je od početka do kraja to bilo na obostrano zadovoljstvo. I ono slušalaca, verujem – pamtio je Joška. Primio je i poziv na sastanak u “Pale d’dans” (Palais de Danse), još jednoj od elitnih berlinskih plesnih dvorana i uskoro je u njoj, iako je znao za protivljenja mnogih, otpočeo nastupe “Joe Hajos und seine zwölf Solisten”.

- Znali su da sam Jevrejin, ali su znali i šta je to dobra muzika, a bili su i odvažni, mora im se priznati. U tom stravičnom haosu koji je svakog dana bio sve veći, malo koji Jevrejin je uživao takvu privilegiju. Siguran sam da im je imena pribeležio neki od pristalica aktuelnog čistunstva i svoju prijavu dostavio na nadležno mesto. Meni je, opet, taj angažman doneo veliku satisfakciju. Nemci su, a među njima je bilo raznih, solidnih ljudi ali i onih drugih, aplaudirali svake večeri jednom Jevrejinu i orkestru, čiju su većinu činili Jevreji. Izvanredno, zar ne, objašnjavao je.

Među najredovnijim posetiocima “Pale de dans” bili su i Peter Šefers (Peter Schaefer-

fers) i Ginter Šven (Guenther Schwenn) i na rastanku, posle još jedne burne večeri, progovorili ono što je odavno očekivao, ali i korio sebe zbog olako date reči:

- Pre neku noć si obećao da ćeš raditi sa nama, sećaš li se? E, prikupili smo pare i došlo je vreme da počnemo snimanje. Sedi, pa da ti kažemo o čemu se radi...

- Ljudi, ne znam na koju stranu od posla da se okrenem. Da li bismo mogli...

- Obećao si, nema uzmicanja! Nemoj da te ponovo molimo. Jesmo li prijatelji ili nismo? Drugo, vučemo te u nešto novo, da upoznaš ono što nisi radio. Evo, slušaj nas pažljivo.

Šefersova i Švenova zamisao bila je da zabeleže muzički trenutak Berlina, u čijoj ponudi je bilo toliko različitog, ali je sve činilo skoro savršenu celinu. Ta slika podsećala ih je na golemu ukrštenicu, pa su takav naziv i odabrali, "Kreuzworträtsel".

U njihovom kratkom filmu, prvom Joškinom su dali ulogu asistenta, našli su se "Komidijan Harmonists", britanski alt saksofonista Bili Bartolomju (Billy Bartholomew), zatim maneken i glumac Helmut Kriger (Helmuth Krüger), kao i zvezde kabarea, Roza Valeti (Rosa Valetti), Luiđi Bernauer (Luigi Bernauer), Pol Morgan (Paul Morgan) i Rajnhold Zomer (Reinhold Sommer).

Ovo deluje zaista zanimljivo, rekao je sebi Joška i proisteklo je da je upravo tako i bilo. U akciju je bio uključen svega nekoliko dana, a toliko mu se svidelo da ga je silno obradovao nov poziv, neposredno po završetku prvog filmskog posla. Već afirmisanom Herbertu Jutkeu (Herbert Juttke) su Šfers i Šven preporučili Jošku. Jutke mu je u nekoliko rečenica predstavio svoj tekst, ljubavnu dramu, prema kojoj bi snimio film.

– Zvaće se 'Kitty schwindelt sich ins Glück', a u njemu će igrati austrijska lepotica Toni van Ajk (Toni van Eyck). Njen partner biću ja, a od glumaca su tu još i Paul Oto (Paul Otto), Blandin Ebinger (Blandine Ebinger)... Da znaš stvar je ozbiljnija nego sa Šfersom i Švenom. Sam ćeš raditi muziku, objasnio je.

Majska premijera 1932. je prošla iznad svih očekivanja, dok su novine, u skladu s ondašnjim odnosom prema filmskoj umetnosti, događaju dale donekle skroman prostor, ali su ga i zabeležile i pohvalile.

Za ovom ponudom je, opet vrlo brzo, stigla sledeća. Da napiše muziku za film "Strafsache van Geldern". Poslao mu je Vili Volf (Willi Wolff), za kojim su bili dugogodišnje iskustvo i režija petnaestak igranih filmova. Joška ni ovu priliku nije propustio i dočekaio je, već posle prve projekcije, avgustovske, da svoje ime vidi, u pozitivnom kontekstu, u kritici objavljenoj u nedeljnim novinama, posle čega je, kako se kasnije sećao, sebi priznao da je sve više zagrejan za tu vrstu posla.

Rad za Šefersa i Švena, kao i za Jutkea i Volfa nije Jošku odvojio od njegovog orkestra i premda je svaki sledeći nastup "Joe Hajos und seine zwölf Solisten" bio vrednovan bolje od prethodnog, sve očitije je postajalo da su mu kolege pomalo venu. Svirali su dobro, čak sasvim solidno, ali od prvog među sobom nisu uspevali da sakriju to da su povremeno u mislima negde drugde.

- Svirka ne trpi odsutnost. Nema laganja. Ili joj se predaj ili nemoj svirati. Možda publika to iz prve ne čuje, ali čujem ja, čujete vi, a vrlo brzo će i posetioci čuti, nastavimo li ovako, sve češće je govorio svojim muzičarima.

Da bi se odgonetnuo razlog nije bilo potrebno biti naročito promućuran. Nad svakim su se nadvile brige o budućnosti i nije bilo predvečerja tokom kog se nije pričalo o tome šta je svaki nov dan u nacizmu gori od jučerašnjeg, pre nego što bi se prihvatili instrumenata. Joška te razgovore nije izbegavao, s tim da je svoje učešće sveo na to da sluša ostale i slaže se s njima. Kako drugačije, kada je vreme provodio mahom svirajući kod kuće tokom dana i uveče sa orkestrom, a zahvaljujući i ogromnoj sreći, sedmice su mu proticale manje, više jednako, bez neprijatih susreta ili istih takvih dijaloga.

- Sve vam verujem i istovremeno nas sve žalim. Nije ovo život kakav želimo da živimo. Ne znam ni šta da vama kažem. Biće bolje ako posavetujete vi mene, stariji ste, mudriji, bilo je jedino što bi prozborio u razgovorima posle večernjih svirki.

U poslednje vreme najaktuelnija priča sa članovima orkestra i prijateljima vodila se o tome da nemačka država, svakako nipošto slučajno, dopušta mlađariji, članovima takozvanog studentskog bratstva razularenost, i to onu do krajnjih granica. Za malo kojom njihovom posetom nije istao krvavi trag. Kao da su u svoju organizaciju primali isključivo one najobesnije, momke koji ni od čega ne prezaju.

- Ne čini mi se da su baš svi među njima studenti.

- Ma kakva studentarija! Ni govora! Probisveti i ološ. Kod ovih je sve potpuno jasno. Što si veći napasnik to tim bolje, tim si sve ugledniji član.

Protiv te neobuzdane bagre niko ne sme da digne glas, jer je svima jasno da se ni slučajno neće desiti da će vlast protiv njih nešto preduzeti. Ko se na njih žali policiji samo će još gore proći. Isti su. Ta nismo blesavi! Država ih potstiče i, naravno, zbog toga i čuti, iako veoma dobro zna da su u razne svakodnevne strahote umešani ti nazovi studenti i pravi studenti, ako takvih tamo uopšte ima, pričao je trombonista Oto Rihtman, sumnjajući u misterioznu a tesnu vezu vlasti, tajne policije i studentskog bratstva.

Priča se onda razvezala i Rihtman je progovorio i o prebijanjima, uglavnom Jevreja

ili manjine, onih koji protiv Jevreja nisu imali ništa, zatim o pretnjama vlasnicima raznih firmi da Jevreje odmah oteraju s posla, jer će u suprotnom...

- Nije važno o kakvim je radnicima reč, valjaju li ili ne, jesu li najbolji ili najgori. Jedino bitno je to da isteraš s posla na ulicu te, šugave stvorove, kako nas Jevreje nazivaju ti kobajagi studenti. Gazdama podviknu, šta me pitaš o tome kako da im otkaz obrazložiš. Marš, jevrejsko đubre, eto tako im reci. Kaži im, kad crknete svi koliko god da vas ima, ova zemlja će procvetati, sipao je muzičar deo onog što je tih dana pokupio od suseda, kome su u njegovu prodavnicu štofova upali huligani.

- I šta ti je rekao, šta je uradio?

- Šta je mogao? Odmah pred njima je morao da najuri neku dvojicu nesrećnika. Jevreji, razume se. Banditi su mu kazali, ne bude li ih proterao neka ubuduće povede računa o svojoj familiji.

Još iste noći Joška se poverio uskom krugu onih pred kojima se usuđivao da slobodno govori:

- Bože, vidim i slušam samo ružno, odvratno i zastrašujuće. Na šta će ovo ispasti? Muka mi je ovde od svega. Nešto moram preduzeti, postaje zaista neizdržljivo, a najgore je što se tome ne vidi kraj.

U društvu se nalazio i jedan od pisaca iz mlađe generacije, Gerd Karlik (Gerd Karlick), koga su društvu muzičara i filmadžija nedavno predstavili članovi Komidijan Harmonists. Bio je već duže vreme njihov tekstopisac i uz to istomišljenik, po svemu.

Gerdovo je poreklom bio sa samog istoka Pruske, a put u Berlin ga je vodio oko-naokolo, preko Beča. Jošku je oduševio nedugo posle upoznavanja, tim pre kada je još naveo kada je u prijateljstvu s braćom, Ralfom i Hajncom Baumom (Ralph Baum, Henri Baum, kasnije Heinz Baum), ne samo prisutnim u sedmoj umetnosti nego i uticajnim toliko da su mogli da onima za koje procene da vrede obezbede prolaz do još moćnijih, onih skoro najmoćnijih.

- Kaži ako ti nešto treba, rado će ti pomoći. Vrediš i zašto te ne bih upoznao sa njima. Otvoriće ti onolika vrata, možeš biti apsolutno siguran, osvojila je Gerdova ponuda Jošku i Karlik se, nipošto jedino zbog tolike otvorenosti i predusretljivosti, brzo našao među njegovim nerazdvojnim prijateljima.

Joški je Gerd odgovarao po svim svojim kvalitetima, s tim da je posebno cenio njegovu odvažnost, da bez i najmanjeg snebivanja najiskrenije iznosi šta misli o aktuelnoj nemačkoj politici, ne birajući da svaku situaciju opiše odgovarajućim rečnikom. Nije to svaki put značilo da će se služiti najpristojnijim rečnikom, ali mu se, vanserijski obrazovanom i elokventnom nije ništa moglo zameriti. Pritom još, nije mu nedostajala odvažnost i nikad ga nije zanimalo ko bi sve mogao biti za stolom ili da li je neko za susednim načulio uši, niti bi poskočio od ljutine ako bi ga ko podgurnuo opreza radi, ako bi pao u vatru.

- Vaspitan sam da pričam tako kako mislim. Drago mi je ako se kome sviđa ono što govorim, a kome se ne dopada neka ne sluša. To je bar lako, odbrusio bi onom ko bi ga upozorio i nastavio, verovatno iz prkosa, još glasnije da komentariše ne samo to što je osvanulo u novinama, već i ono čemu je svedočio ili je čuo na koju god stranu da je išao tog dana.

- Ne moraš, čoveče, toliko glasno da ih kudiš. Znaš li šta se može desiti? Pohapsiće nas, pa će nas prebiti i onda isterati na ulicu, pa za nama pustiti takav glas da ćemo morati u Afriku da se selimo, da bismo se sačuvali, pokušavao je katkad Joška da ga smiri.

Nije vredelo.

Za kratko vreme je Gerd postao glavna zvezda povelikog društva, redovno ok-

upljanog po završetku nastupa Joškinog orkestra i svima je izgledalo kao da se dužina njihovog prijateljstva s njim može meriti decenijama. Takav odnos naveo je Jošku neke noći da Gerdu ponudi da se oprobaju kao tandem:

- Navrati do mene, odsviraću ti dve nove stvari, neko moje sećanje na kraj iz koga sam potekao, daleko odavde, i jednu ljubavnu pesmu. Potrebni su mi tekstovi. Mota mi se nešto po glavi, ali znam da ćeš ti to uraditi kako valja. Na meni je da ti kažem šta sam zamislio, na tebi, ako hoćeš, da to napraviš.

Kroz koji dan je Gerd došao na uobičajenu sedeljku, donoseći stihove:

- Čini mi se da ćeš moći ovo da uklopiš.

Bili su to docnije rado slušani šlageri, "Spiel mir ein Lied aus meiner Heimat" i "Camilia" i iako su dospeli u program Radio Berlina, i često bili emitovani, Karlik tome nije pridavao naročitu pažnju:

- Dobro je, ko kaže da nije? Zadovoljan sam, kako ne bih bio. Kanuće neka para ali, prijatelji moji, kako ovde čovek da se raduje bilo čemu i bilo kada? Ne vidim šta je to ovde dobro, čime bih mogao biti obradovan u državi u kojoj se smeće Štirmer (Stürmer) naziva novinama ili je "Majn kampf" (Mein Kampf) onog psihopate jedna od najprodavanijih knjiga? U takvoj Nemačkoj nema radosti i neće je još dugo biti. Zapamtite to. Sa ovom bandom nam nema sreće. Vaše je da radite kako hoćete, a moje je da se spakujem i pođem.

- Stani malo. Kuda ćeš?

- Noćas mi san nije dolazio na oči i prelomio sam. Odlazim. Ne znam kuda ću, ali znam da ovde više ne mogu. S mnogim ljudima se dopisujem... Znam, pomoći će mi da sebe negde nađem i da se skrasim.. Najverovatnije u Pariz.

- Šta kažeš? Kuda? U Pariz? Šališ se. Od čega ćeš da živiš? Pisac si, šta bi tamo mogao da radiš?

- Kako šta? Ne brinite za mene. Moći ću da se snađem. Francuski govorim jednako kao nemački, to je moj drugi jezik! Hvala roditeljima. Od malena ga učim. Sebe ovde više ne vidim. Zato bi vam bolje bilo da brinite za sebe. Slušajte me, bežite! To će vam biti najpametnije.

- I ja nešto razmišljam o tome da pođem, ali nisam siguran kuda da krenem.

- Ništa jednostavnije od toga. Postani Parižanin!

Joška kao da ga nije čuo. Pariz mu se činio ne samo nepoznatim, nego i po svemu dalekim i doneo je definitivnu odluku o tome da se smesti kod brata u Budimpeštu. Bio je sve sigurniji u to da ostanak u Berlinu nije gubljenje vremena, nego da, očito, tu za Jevreje budućnosti nema! Pisao mu je već ranije o tom, a kada su se na kratko sreli u Berlinu, rekao mu je da ima dve zanimljive ponude. Da se oprobaju još jednom žanru, u opereti.

- Mnogo radim, s tim da to nije i garancija da ću uspeti. Ne bude li se izbirljivoj

budimpeštanskoj publici svidelo... Ništa. Bolovaću nedelju, dve zbog kiksa i onda opet nekud ići, na neku drugu stranu. Ta svet je velik!

- Jesi li razmišljao o tome da ni kod mene nije više kao što je bilo, da ima i tamo situacija kad na nas... glasilo je Erneovo upozorenje.

- Znam. Bude li nam i u Mađarskoj tesno, zato što smo Jevreji, znamo šta nam sleduje. Pokupićemo prnje i bež' na prvi voz. Smestićemo se već negde. Znamo svoje poslove, ne stidimo se onog što umemo, vredni smo... Samo da sačuvamo glavu!

Pre polaska u Budimpeštu se Joška više nego prijateljski rastao od orkestra i društva, od Karlika posebno, s njim uz dogovor da će se kad-tad sresti:

- Moramo se još družiti. Taman smo počeli, a rastajemo se. Na kratko, nadam se. Možda bismo jednog dana morali opet i da radimo. Ovde smo probali i bilo je dobro, samo kratko. Zašto da ne bude bolje i duže sledećeg puta?

Ispostavilo se da će ih život sastaviti mnogo ranije nego što su verovali.

X X X

U Erneov stan, u Budimpešti je Joška ušao noseći svu silu notnih zapisa, što je bilo za očekivati, jer je tokom berlinskih susreta sa Imreom Harmatom¹⁴ (Imre Harmath) od ovog mađarskog pisca saznao ne samo da se sa suprugom, glumicom Oli Sokolaj (Olli Szokolay) vraća kući, nego i za njegov libreto, kao i za dogovor sa teatrom Pešti Sinhaz (Pesti Színház). Sporazumeo se da se buduća opereta igra na njihovoj sceni, a uslov ove kuće je bio da privoli Jošku da komponuje. Drugi ih ne interesuju! Čuli su za njega i hoće ga! Ili Joška, ili niko drugi!

Harmat je iz Berlina u Budimpeštu poslao telegram da je pao dogovor sa Hajošem, uz koji je pridodao obećanje. Ima kompozitorovu reč da će sve biti spremno za proleće, 1933.

Joški se tekst svideo, a jedan od poslednjih razgovora s njim je Harmat iskoristio i za to da Hajoša upozna sa svojim kolegom, Andorom Senešom (Andor Szenes), pesnikom, prevodiocem, novinarom. Andor za ručkom nije okolišilo.

¹⁴ Imre Harmath rođen je kao Henrik Hofman (Henrik Hoffmann) i bio je zapažen glumac, dok se kasnije opredelio za književnost i pripada klasi poznatih libretista.

Imao je istu želju kao Imre i, takođe, dobar libreto. Šta više, dodao je, uspeo su da ugovori s istim pozorištem isti aranžman kao Harmat. Jedina razlika je bila u tome da je Pešti Sinhaz odredio da će ovu operetu uvrstiti u jesenji repertoar, pod uslovom.

Izgleda da sam vraćao da bih se našao sa njima dvojicom. Stvaraoci kakve sam oduvek želeo, kada sam razmišljao o tome da bih mogao da se bavim i operetskom muzikom. Da pođem redom. Najpre o Imreu, koga sam znao od ranije i kao odličnog glumca i književnika. Kakav mi je dao libreto? Kako kakav? Jedini kakav mi je mogao dati, odličan! Nešto kasnije uverio sam se da na isti način kao on piše i njegov prijatelj, Andor. Odgovaraju mi, dakle, u apsolutno jednakoj meri kao i Imre, i najiskrenije se radujem tome da smo se nas trojica našli u zajedničkom poslu, govorio je Joška za budimpeštanske novine, koje su se tih dana utrkivale za neku reč od njega.

Neki dan kasnije "Pesti Naplo" objavljuje duži tekst posvećen toj velikoj zvedbi nemačke muzičke scene. Predstavili su ga najpre kao neku vrstu izuzetka. Evo početka tog napisa:

- Mađari poznati u Berlinu su obično započinjali karijeru u Budimpešti, ovde sticali reputaciju i potom su kao već donekle afirmisani odlazili u Nemačku, ali je izuzetak kompozitor po imenu Joe Hajós. U Berlin je došao posle školovanja na konzervatorijumu u Beču. A u Beč je došao iz Novog Sada. Karijeru, i to kakvu, izgradio je za svega četiri godine, od kojih je godinu i po proveo u nezavidnim prilikama. Srećom, vreme besparice tog onda početnika je okončano trijumfom na velikom festivalu u Berlinu, posle koga su krenule brojne ponude za njegove šlagere, a dobio je i priliku da piše i muziku za filmove. Uspešno je koristi. Glavne preokupacije su mu, jasno, komponovanje, ali ponekad i sanjarenje...

Joška nije krio pred novinarima da mu godi i to da je u Budimpeštu došao ne kao neiskusni, već kao priznat autor, a zabeleženo je i to da je dao takvo obećanje kroz koje ga je bilo moguće upoznati barem mali deo njegove prirode. Onaj da je pravi gospodin, nadasve galantan, kao i to da je veoma druželjubiv i veseljak:

- Velik ansambl priprema 'Dinom-dánom', operetu u tri čina, ali dao sam sebi još jedan važan zadatak. Moram da organizujem zabavu o kojoj će se po Budimpešti pričati. Nazvaću je 'Dinom dance'.

I zaista, bilo je tako neke noći u samom srcu grada, u čuvenom "Szazevés Etterem". Kako su se zvanice provele? Upravo onako kako je Joška zamislio i najjavio. Pričalo se po Budimpešti o toj večeri.

Sa probe u "Pesti Szinhaz"

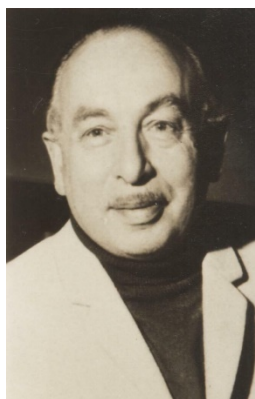
Trag o "Dinom dance" je ostao u samo jednim novinama, ali su sve zabeležile to da je Pešti Sinhaz imao premijeru "Dinom-dánom", 24. marta. U subotnjim brojevima budimpeštanske štampe našlo i Harmatovo razmišljanje o "Dinom-dánom", kao o preko potrebnoj predstavi svakom dobronamernom:

- Naša opereta govori vedrim jezikom o životu i o nadi. Razume se, puna je optimizma. Zar nam to nije neophodno? Kada se o njenim pripremama radi, zadovoljni smo viđenim tokom proba i stoga imam pravo da verujem da nam one daju istinsku garanciju tome da će predstava biti uspešna, da će se dopasti gledaocima. Želim sreću ansamblu, publici dobar provod ove večeri i svih narednih i, razume se, mnogo smeha. Da posle nje kući odemo u boljem raspoloženju od onog u kome smo u pozorište došli.

Harmat nije propustio da skrene pažnju posetiocima na još jednog učesnika predstave:

- Upozorio bih na čudesnu scenografiju Mikloša Đarmatija (Miklós Gyarmathy). Radi se o, takođe, mladom i vrlo talentovanom umetniku, tek 25-godišnjaku, pred kojim je sigurno velika karijera.

Miklos Gyarmathy – (iz starijih dana)

Pošto se posle premijere spustila zavesa, odabrano društvo je ponovo pohitalo u “Százéves”, gde je bila reprizirana noć jednaka onoj pre neku sedmicu, za “Dinom dance”. Program je bio manje-više isti, a otprilike je toliko i potrajao. Ponovo je bila dočekana zora. Točeni su tokajac i šampanjac, pevalo se i igralo, u najkraćem, ponovo se ludovalo. Budimpešta je iznova imala o čemu da priča.

A “Dinom-dánom”? Iz prethodnog je moguće pretpostaviti. Predstava je bila upravo onakva kakva se priželjkivala i ispostavilo se da je bilo baš kako je Harmat predviđao, kao odličan lek za dušu. Da je bila zaista takva kazuje i to da se dosta dugo zadržala na repertoaru i publika je još dugo pevušila i zviždukala meodije iz ovog komada, “Hétfőn talán félsz még” i “Fütyülünk rá”.

Publiku je obradovala više od stotinu puta!

Zamišljena je na taj način da joj se radnja odvija u toku samo jednog dana, od jutra do večeri, s tim da ova priča o ljubavi ima dva čina i čak 23 slike. Najavljena je u štampi kao nimalo uobičajena za to vreme:

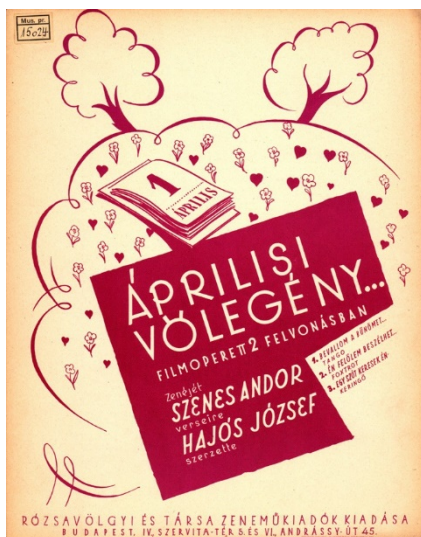
- Gledaoci će steći utisak da su u bioskopu, da prate kakav zvučni film. Bili smo u mogućnosti da uradimo predstavu na taj način umnogome zahvaljujući rotirajućoj pozornici, pisalo je.

Nezahvalno je reći koja je svanuće dočekano u boljem raspoloženju, ono posle “Dinom dance” ili premijere “Dinom-dánom”, ili nakon prvog prikazivanja “Az áprilisi vőlegény”. Joškinom posebno. Nijednom ga prisutni nisu morali moliti da se sedne

za klavir i da im pokloni još koji put melodije “Bevallom bűnőmet”, “Én felőlem beszélhet” ili “Egy szót keresek én”, ali ne i samo to što se do malo pre slušalo na sceni. Njegove šlagere su onoliki dobro znali.

Joška Hajoš, prvi s desne strane, sa prijateljima, u Budimpešti

- Obe predstave su đavolski dobre! Čestitam! Nastaviš li ovako, šta će meni ostati? Zar od prijatelja da dočekam to da treba da brinem za svoju karijeru – našao je način da pošalicom pohvali Joškine operete Pal Abraham (Pál Ábrahám), rodом Apatinac, u to vreme tek značajan stvaralac evropskog formata, kasnije kompozitor svetskog renomea.¹⁵

Malo je reći da je “Az áprilisi vőlegény” publika veoma dobro primila, kao i to da je kritika izrekla salvu hvalospeva.

U društvu Pala Abraham

Koju sedmicu docnije osvanula je u novinama informacija o tome da je ova opereta uvrštena u program za narednu godinu berlinskog pozorišta "Kurfürstendamm". Određeni su i nosioci glavnih rola. Izabrani su Fridl Šuster (Friedl Schuster), jedna od najpopularnijih nemačkih operetnih zvezda i njen suprug, Novosađanin rodom, Svetislav Petrović¹⁶.

- Da nije bilo njih dvoje, ne bih se usudio da prihvatim poziv pozorišta i odem u Berlin. Jedva sam čekao odande da se odselim, a sada je trebalo da se vratim. Tamo je bilo suviše vruće za nekog ko je Jevrejin. Fridl i Svetislava nisam poznavao, ali sam računao da su mi garanti za bezbednost. Ispostavilo se da sam dobro mislio. Već na dočeku mi je pao kamen sa srca, a sa Svetislavom je susret bio poseban. Koliko smo se samo obradovali jedan drugom! Zanimljivo, mada smo boravili u istim gradovima u isto vreme, u Budimpešti, Beču i, ranije, u Berlinu, do te prilike se nikad nismo sreli. To nam nije smetalo da iste sekunde kad smo se videli razgovor počnemo kao da smo prijatelji ko zna od kad. Odmah smo prešli na to da govorimo srpski, ali nije imalo smisla zbog Fridl, koja ni reč nije razumela. Svetislav je, razume se, pričao mnogo tečnije od mene srpski. Iz početka mi je nešto slabije išlo kada sam pokušavao da prebiram po sećanjima na naš grad, pošto od rastanka sa Stašom Grigorom, praktično, srpski nisam ni sa kim prozborio. Jednostavno, nisam imao priliku, ali za minut, dva, kada sam se malo privikao, više niko nije mogao da me zaustavi, upamtio je Joška.

¹⁵ Pál Ábrahám bio je pijanista i kompozitor, koji je svetsku slavu stekao operetama "Victoria und ihr Husar", "Die Blume von Hawaii" i "Ball in Savoy". Napisao je muziku za više od 30 filmova.

¹⁶ Svetislav Petrović bio prvi slavni Srbin u evropskom filmu. Bio je i muzičar, a kao plivač je nastupio na OI 1912.

Svog sugrađanina, razume se, nije hvalio jedino zbog toga što mu je vratio sećanja na to da priča srpski.

- Svetislav je bio takav da mu se nije imalo bilo šta zameriti, ni na sceni ni van nje. Pravi džentlmen, ponašanja takvog da mu se moglo pozavideti i uz to još izuzetan profesionalac. Za njega je svaka proba bila jednaka nastupu pred prepunim gledalištem. Uvek je davao sve od sebe, a ista je bila i Fridl. Plenila je koliko svojim manirima istinske dame, toliko neodoljivim glasom i šarmom. Nije nam mnogo vremena trebalo da bismo se pobrinuli da i ansambl uživa i van scene, pa smo u dane kada smo ušli u završnicu priprema predstave priredili više sedeljki, tokom kojih smo goste i sebe muzikom zabavili Fridl, Svetislav i ja. Sem moje klavirske pratnje je njen sopran imao i violinsku, pošto se Svetislav pokazao i kao sasvim solidan muzičar.

Fridl kao da je na sebe preuzela da drži pod kontrolom raznorazne oficire, policajce i kojekakve sumnjive tipove, potkazivače i, nesumnjivo, saradnike Hitlerovog režima. Kao slučajno su svraćali na probe i, navodno, interesovali se kako teku pripreme, a ansamblu su bili sasvim jasni razlozi njihovim posetama. Redovno bi im tada Fridl, čim bi kročili u dvoranu, prva pristupila i zapodevala razgovor, uzimajući na sebe ulogu domaćice. Posle bi došljaci prilično brzo, a na najrazličitije načine, počeli da joj se umiljavaju i oko nje obigravaju.

- I pored svog njenog truda sam osećao, razume se, da im nipošto ne odgovara što sam tu i da bi me najrađe uhapsili, posebno ako bih radi raznih dogovora uspeo da sednem sa Fridl. I ona je to znala, s tim da me je svojom harizmom svaki put i čuvala i sačuvala. Ovi koji su kao iz puke znatiželje navraćali do nas, ma koliko da su bili ushićeni prilikom da ćaskaju s Fridl, a i ne jedino s njom, jer tu je bilo i drugih popularnih glumica, nisu smetnuli s uma osnovni razlog dolaska, te bi povremeno odlazili da vide i to kako napreduje, recimo, šivenje kostima, ili izrada scenografije... Nisam bio jedini Jevrej u ansamblu i svaki od nas je znao da smo im na oku, pa smo redovno i vodili računa o tom. Jasno, pazili smo uvek i šta pričamo, kako pričamo i o kome pričamo i kada policajci nisu bili tu. Otkud smo znali da li su svi koji su s nama radili na svet gledali jednako kao mi?

Nemačka verzija "Az áprilisi vőlegény" bila je odlično primljena u Berlinu, a narednim uspehom se, besumnje, može smatrati to da je sva prava na operetu otkupila američka producerska kuća "Universal" i u štampi je osvanulo da će vodeću žensku ulogu u budućem filmu igrati holivudska glumica, poreklom Mađarica, Francis-ka Gal (Francska Gaál), nekadašnja Franciska Zilberšpic (Franciska Silberspitz).

Nažalost, nije poznato da li je opereta "Az áprilisi vőlegény" poslužila i za film i, ako eventualno jeste, pod kojim naslovom.

U "Pesti Naplo" tih dana, na stranici rezervisanoj za zbivanja u svetu filma, uz informaciju da "Az áprilisi vőlegény" dospe do Holivuda, navodi i to da su se u Budimpeštu vratili mnogi umetnici iz Nemačke, pre svega iz Berlina, među njima i Joška, kao povratnik posle premijere održane u teatru "Kurfürstendamm".

Otkud to da su se najednom stvorili ovde? Otišli su iz Nemačke u velikoj brizi, kako za svoju sutrašnjicu, tako i ne jedino za svoju. U Berlinu je sva produkcija skoro zaustavljena, zamrla, a čak i ako se još radi na snimanju nekog filma ili možda dva, možemo biti potpuno sigurni da oni ne služe ničemu drugom sem Hitlerovoj propagandi, piše budimpeštanska štampa.

To ne znači da je u Mađarskoj proizvodnja filmova bila u značajno većoj ekspanziji, već se snimalo otprilike u istoj meri koliko i juče. Tu i tamo pronosila su se razmišljanja da bi se, najverovatnije, i s te strane brže napredovalo da nije nitkova na raznim stranama, mada je malo ko u intelektualnim sredinama, barem javno, govorio da ima nešto protiv Jevreja. Opet, s druge strane nije bila retkost da nastupi pojedinih desničara ushite pojedince do one mere od koje je Jošku ponovo hvatala ista vrsta panike i nesаницe, jednake onim u Berlinu.

- Dosta je bilo njihovog. Baš trpimo jevrejske svinjarije. Taj i taj je dobro rekao. Sve njih treba... Neka idu odakle su došli, nezasiti nitkovi. Ne rade ništa drugo, osim tog da nas svakodnevno pljačkaju. Niko od nas neće zaplakati za njima. Gde bi nam bio kraj da ih nije, čulo bi se, s vremena na vreme, ne samo s jedne strane, govorilo se tu i tamo.

Većina onih usmerenih prema umetnosti je na to, mahom, odmahivala rukom. Kada bi se progovorilo o antisemitima, tvrdili su, pod jedan, kako se hvala Bogu ta sumanutost ne odražava na posao i, pod dva, da bezumlje mora proći. Niko se nije upuštao u to da objasni na osnovu čega je uveren da se fašizam u Mađarskoj neće ustoličiti, nego se osnovni argument svodio na to da mora jednog dana, uskoro valjda, proteći i ta voda ispod ovog mosta.

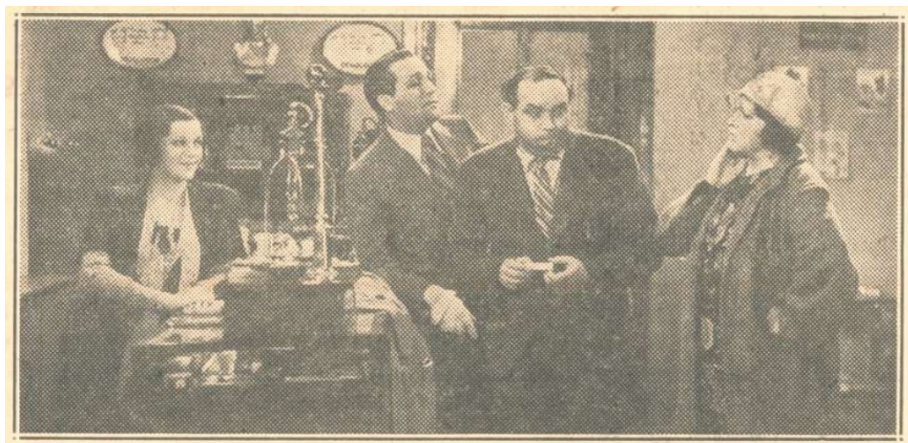
Desničari su, pak, postajali sve agresivniji. Podstrekivali su svoje slušaoce, ponavljajući te svoje navodne argumente da bi sve bilo bolje, lepše, bogatije da nije jevrejske gamadi i, pritom su, postajali sve određeniji. Vlast je na sve to ćutala, ne uzbuđujuće se, stavljajući time do znanja da joj savršeno odgovaraju ovi glasovi.

Na poslu, skoro na svim poljima bliskim Joški i njegovom bratu, bilo je manje, više isto kao pre, tako da se od Ernea nije moglo čuti da se na bilo koga tačno žali, osim

na opštu situaciju. Erneova razmišljanja bila su potpuno jednaka ljudima iz njegovog okruženja: idiotizmi fašista uskoro bi morali prestati. Ako ni zbog čega drugog, a ono zato što sigurno nikom nije opet do stradanja bilo koga, posle tolikog silnog ratovanja, od kog ih nije delilo mnogo života u miru. Koji put, međutim, Erne je znao da pred Joškom nadoveže to da nije baš apsolutno siguran u raspoloženje baš svih prema njemu na poslu zbog toga što je Jevrejin, ali da tu ipak nije čuo nijednu gadost na račun svog porekla.

- Ustvari, kada se dobro zamislim, ne znam koji bi mogao biti pravi razlog ovom ludilu. Možda stvarno neko u nečemu vidi znak da ta netrpeljivost jenjava, možda je to zato jer sam okružen razumnim svetom, a možda je najveći razlog svemu činjenica da sam savestan profesionalac. Niko se ne rešava da mi prigovori, pošto i od mene zavisi kada ćemo zaraditi i koliko će taj naš posao para doneti, ispovedao bi se katkad Joški.

Dobro obrazovanog, simpatičnog, radnog i ophođenja za pozavideti, Ernea su mnogi rado primali u svoje društvo, među kojima i režiser prvog mađarskog tonskog filma, Bela Gal (Béla Gaál). Bio je, kako se ima običaj kazati, velika zverka i Jošku je obradovalo kada mu je Erne preneo da Bela želi da ga upozna. Erne je sa Joškom upriličio da se nađu na ručku, na kome se Gal pojavio u društvu kasnije značajnog imena austrijskog filma, Geze fon Cifre (Geza von Cziffra). Razgovor je, praktično odmah, započet o poslu. Njih dvojica, Bela i Geza imali su sve, od novca partnera iz Nemačke, preko scenarija Aladara Lasla (Aladár László), Karolja Notija (Károly Nóti) i Lasla Vadnaja (László Vadnai), kamermana Ištvana Eibena (István Eiben), do skoro čitave glumačke ekipe, na čelu sa Jene Hercogom (Jenő Herczeg), Vilmošem Komlošem (Vilmos Komlós)... Tražili su nekog ko bi mogao da napiše muziku za njihovu komediju, "Mindent a nőért". Obojica su rekli da su u "Pešti Sinhazu" gledali i "Dinom-dánom" i "Az áprilisi vólegény", da im se muzika posebno svidela i da bi rado angažovali Jošku. Sporazumeli su se za tili čas i snimanje je krenulo brzo, a poslednjeg januarskog dana sledeće godine je bila priređena premijera.

Scena iz filma "Mindent a nőért"

Činjenica da je iste godine, u oktobru, film prikazan i u SAD, pod naslovom "Everything for the Woman" je donela posebna zadovoljstva, uz druge i onu kada se o prihodima radi.

X X X

Život u Mađarskoj donosio je, kao po pravilu, iz dana u dan barem po jednu novu poteškoću. Nije uvek morala biti drastično teža od jučerašnje, ali se skoro redovno dešavalo da život danas bude makar za nijansu komplikovaniji od onog prethodnog dana. Budimpešta je to lakše podnosila od drugih gradova u zemlji, od sela pogotovo, kao što je to posvud maltene pravilo. Sa mađarskom prestonicom dešavalo se isto kao svojevremeno što je bilo u Beču ili u Berlinu, gde se većina, takođe, najbolje osećala ako bi vreme provodila u miru svog doma ili na poslu, dakako za manji broj srećnih, onih koji su imali gde da rade. Situiraone manjine se to, jasno, nije previše doticalo, jednako kao što je posvud, i taj stalež je mahom okretao glavu na drugu stranu od prizora nemaštine.

Koji put tokom nedelje, kada u pozorišnim bifeima nije bilo razgovora da ga zabave ili onih vezanih za posao, Joška bi se rešavao da prihvati neki od poziva na prepodnevno čavrljanje, u otmenoj poslastičarnici "Žerbo" (Gerbeaud). Tu bi podelio vreme s ljudima kojima je imponovalo da sretnu ovog mladog, uglednog

kompozitora. Prva tema, dakako, bila je pozorišni život, ali se njom nijednom nisu dugo bavili, pošto se brzo prešlo na opštu propadanje, na sve veću nezaposlenost a manje plate...

- Na najdirektniji način se nas to još ne dotiče, hvala ti Bože, ali ko zna gde je kraj ovom sunovratu? Nemoje me shvatiti pogrešno, ali mi i vi i vaš brat nismo isto. Mi imamo ovde kuće, zemlju, pare u bankama i nas sve to drži. S jedne strane smo vezani na neki način, s druge... Ako čovek neće da vidi tu bedu i sirotinju oko sebe, ne bi se moglo reći da živimo loše. E, ali vas i vašeg brata Mađarska ničim nije vezala. Dragi gospodine, iskreno vam kažem, verujte mi, ništa ovde ne sluti na dobro. Ta osećate li nešto sem zlovolje na svakom koraku, čim se maknete iz pozorišta ili restorana. Osim toga, vi ste... i ja sam, po majci. Prava sam. Jevrejka sam. A čujete li kako se o nama priča? Za sve smo nekima krivi, sasula mu je jednog dana otvoreno već više ne sredovečna gospođa Molnar, navodno dobra prijateljica i bračnog para Lehar.

Skoro identična upozorenja i drugih iskrenih a dobronamernih postajala su sve učestalija i Joški je bilo savršeno jasno da bi ponovo trebalo da pakuje kofere. Na isti način kao u Berlinu. Što brže! Ni u Budimpešti više nije moguće biti miran i tih dana rešio veliku svoju novu, staru dilemu, kuda, na koju stranu.

X X X

Odlučio je. Nova adresa biće neka pariska. Brojni prijatelji, sve nekadašnji iz Berlina a sada u Francuskoj, pisali su mu nebrojeno puta da im se pridruži, pošto je, po njima, sasvim izvesno da je u Parizu mnogo drugačije nego skoro posvud u Evropi, svakako ukjučujući i Budimpeštu. Pisao mu je i Gerd.

- Ne može se reći da nam je ovde sjajno. Najtačnije rečeno, snošljivo je. Ali se čini, i to je osnovno, da se ovde neće zaratiti. Ili se možda varam, možda samo zasad tako izgleda. U svakom slučaju, možeš biti siguran, bolje je nego tu gde si i zato dolazi, ne oklevaj, podelio je Karlikov savet ne jednom Joška sa Erneom.

Odgovarajući, Joška je najavio i Erneov i svoj siguran dolazak, moleći Gerda za malu uslugu. Tražio je komotan stan za trojicu, s tim da ima i klavir, podrazumeva se.

- Dolazimo moj brat i ja, a sa nama još jedan mlad čovek, koji će ti se sigurno sviđeti. Šta taj sve ima u glavi! Divim mu se! Scenograf je da čoveku pamet stane! Videćeš, uostalom, pisao je Joška.

Partner braće Hajoš, za odlazak u Pariz, kao da je već imao neke planove za rastanak sa Budimpeštom, tako da ga Joška i Erne nisu morali dugo nagovarati da bi trebalo da stavi tačku na urađeno i da okrene novu stranicu.

Osnovni problem bio je u tome što njihovo poznanstvo nije bilo dugog veka. Povezali se se tokom priprema operete "Dinom-dánom", kada je svojom idejama, neposrednošću i istrajnošću u zalaganju za realizaciju svake svoje ideje osvojio najpre Jošku, a odmah potom i Ernea. Međutim, i malo vremena bilo je sasvim dovoljno da dođu do toga da ih povezuje mnogo više istog od jedne operete. Na skoro identičan način su gledali na sve oko sebe.

- Mikloš, nama dvojici je dosta ove zebnje ovde i otići ćemo u Francusku. Radovali bismo se ako s nama kreneš i ti, počeo je Joška razgovor za večerom, u "Gundelu", u koji nije zalazilo mnogo sveta, prevashodno zbog visokih cena, te se moglo na miru o svemu i svačemu pričati.

- Šta kažeš? Zbog čega bih se tamo selio? Da budem iskren, ovde pristojno, ali me muči to da ne znam dokle će ovo stanje potrajati. Sreća da sada nemam problema s novcem, s tim da svakako vidim koliko ima sirotinje. Nisam slep! Meni ide, ne mogu da se požalim, a dosad mi niko nije pravio ni problema zbog tog što sam Jevrejina, s tim da se uvek pitam kako da budem srećan kada me ovoliko nesreće okružuje? Odgovor nemam. Zato sam, uostalom i u društvu vas obojice, naglas razmišljao o tom da bih možda nekud išao mada, opet, nije lako otići, kad već imaš nešto iza sebe, uzvratilo je Mikloš, sačekavši da se konobar udalji od stola, pošto je, ipak, za svaki slučaj trebalo biti oprezan.

- Brini ti o nečemu drugom. Koještarija je taj tvoj oprez što se talenta tiče! Pa tebi se, najiskrenije može jedino zavideti na tom koliko si sposoban. Kada te čovek malo bolje upozna, jednostavno ne zna kud bi te smestio! Tvoji talenti zaslužuju da se oprobaš u istinskom velegradu. Pusti ovo. Nije Budimpešta nešto čega nigde nema, niti su to ovdašnja pozorišta ili galerije. Odlični su, niko ne kaže da nisu, samo ima i upešnijih i čuvenijih. Koliko znam a veruj mi da znam dosta, Pariz nudi neuporedivo više. Osim toga, jesi li siguran da te, koliko sutra, ovde neko neće prozvati zato što si Jevrejina, uzvratilo je Joška, dok se Erne zadovoljio tim da je samo potvrdno klimao glavom, slušajući brata.

- Šta pričaš? Ih! Siguran sam da samo mene u Parizu čekaju. Nemaju nikog i presrećni će kazati, joj, evo nam Mikloša, sad možemo da odahnemo! A što se Jevreja tiče, tu si u pravu, ne mogu da ti prigovorim. Ne zna niko šta će sutrašnje jutro doneti.

Eto vidiš! A kada se o tebi radi, da ti kažem da dobro znam kako radiš, a video sam i druge. Veruj mi, siguran sam u ono što govorim. Da tamo nije gusto, za tebe bi bilo

bolje i u Beču i Berlinu. Živeo sam tamo, svašta i svakog sam video, mnogo njih upoznao i zato kažem da dobro znam ono što ti govorim. A Pariz je bolji, pišu mi ljudi kojima verujem. Prema tome... Razmisli, uostalom. Slušaj, greh je da ovde ostaneš, da postaneš samo veliko ime Budimpešte, ali uradi onako kako misliš da je najbolje. Ipak, ponavljam, mislim da ćeš se kajati ako nas ne budeš poslušao.

Za kraj se Joška rešio da ponovi:

- Ničim te ne plašim, ali si Jevrejin, a čuo si i znaš kako se o nama ovde sve više govori. Ne znam šta da mislim, samo ako želiš od mene ono najiskrenije, nas dvojica se bojimo. Sa fašistima nema igranja. Pogledaj ih kako su navalili. Ovde nam je dosta toga odgovaralo, što se posla tiče. Što se tiče atmosfere, e to je sasvim nešto drugo. Tu si u pravu, ne protivim ti se. Evo, pre neki dan mi je, ne baš direktno rečeno, više onako usput a nipošto slučajno, da Jevreja ima svakojakih, uvek pohlepkih. Kada sam odgovorio da svakojakih ima na sve strane, kao i pohlepkih, u radionici su mi odbrusili da je sa Jevrejima drugačije, da su svi isti. Nije mi prijalo, ali sam morao da odćutim. Ludaci! Šta drugo?

- Eto vidiš! A znaš šta je najstrašnije? Takvih ludaka je sve više. Kud god da mrdneš sretnoš nekog. Danas nam samo prigovaraju, sutra će nam, možda, kucati na vrata.

- Da budem pošten, nije da nisam razmišljao o tome, ali uvek mislim da smo na prvom mestu ljudi, da smo sasvim dovoljno propatili i da težak život jedni drugim ne moramo činiti još težim. Iskreno, možda to moje ne valja, ali šta ću, takav sam, verujem ljudima.

- Bilo bi sjajno da je svet skrojen po tvom. Naš poziv imaš, a ti, kažem, razmisli. Dobro razmisli!

Mikloš je taj razgovor, besumnje, na najozbiljniji način i za samo neki dan, kao neko kome ne treba stoput isto govoriti i braću je dočekao šaleći se, ponovo u "Gundelu" na večeri, ugovorenoj radi obaćenja da će dati konačan odgovor:

- Dokle mislite da vas čekam? Nemam vremena! Hoćemo li u Pariz ili nećemo? Šta odugovlačite? Bio sam kod svojih, u Balašđarmatu (Balassagyarmat) i sve im lepo ispričao i objasnio. Nije im bilo pravo, video sam, ali složili su se. Nemoj sada da vas dvojica oklevate. Papire imam, nešto para takođe. Idemo, ha, ha, ha!

Koji dan docnije Ernea i Jošku nije iznenadilo kada su ga zatekli da sedi na svom pozamašnom koferu, na budimpeštanskoj željezničkoj stanici:

- Gde ste vas dvojica Hajoša dosad? Nagovarate mene, a posle vidim da otežete. Da znate samo, odavno ovde dreždim. Valjda sam tu već čitav sat. Nikako da stignete! Vreme jedva curi i sam sam sebi dosadio tim koliko puta sam išao da se raspitam hoće li doći voz. Čak, kada sam se poslednji put prišao šalteru za informacije, gos-

pođa nije sačekala da joj se sasvim približim, nego se malo nagnula kroz prozorčić i doviknula mi, ne brini, rekla sam ti već stoput da stiže na vreme.

Tokom dugog putovanja nije krio radoznalost, a po ulasku voza u Pariz se u kupeu nije odvajao od spuštenog prozora i nije mu smetalo ni to što kišica rominja:

- Ljudi, kad ovo vidim, nemam nijedan razlog da se plašim. Bili ste u pravu! Ovde je izgleda pravi život! Biće tu nekog posla za mene! Ne znam kakvog, ali će ga biti. Hvala vam za to što ste mi otvorili oči, samo moram i sebi da se zahvalim za to što sam pametan i što sam vas poslušao. Uzeli ste mi srećku, a na meni je da na ovoj lutriji izvučem premiju! Samo me, Joška upoznaj sa svojim prijateljima i pohvataću konce. Znam ono što znam i nema nijednog razloga da se sekiram. Ovaj svet je kao stvoren za mene!

Po izlasku iz voza na stanici Gare de Lyon, Joška, onako iz prve nije bio zadovoljan svojim izborom, za razliku od Ernea i Mikloša. Okolina mu se nije činila obećavajućom. Pariz, takav pod sivilom izmaglice mu je delovao hladnijim, nekako odbojan u odnosu na Beč i Berlin, a pogotovo ako bi prvu sliku poredio sa Budimpeštom. Ali, rešio je da čuti, kako ne bi eventualno oneraspoložio svoje saputnike.

X X X

Krenuli su žurnim korakom prema taksistima koji su napadno ljubazno nudili svoju uslugu i, s obzirom na broj kofera, trojka se opredelila za jedan od povećih renoa, čiji je vozač bio poznijih godina. Privukao ih je dobroćudnim izgledom.

Sva trojica su natucali francuski, prisećajući se davno učenog u školi, i uz koju reč objašnjenja je stariji brat pružio taksisti cedulju, na kojoj je u vozu prepisao adresu iz Gerdovog pisma, kao i naziv bistroa u kom će ih sačekati.

- Valjda će uspeti da pročita kuda treba da vozi, našalio se Đarmati na mađarskom.

- Zašto ne bi? Na moj rukopis se dosad niko nije žalio, uzvrato je Erne.

- Paaa sad, gospodine, lepše biste pisali, da ste bili moj službenik. Naterao bih vas, mirno se na mađarskom nadovezao taksista, podgurkujući Đarmatija, smeštenog na sedištu do svog.

- Štaaa? Razumeli ste nas? Vi ste...

- Kako se uzme. Da, malo sam Mađar, malo Jugosloven, malo Francuz. Sve sam to po malo. U Tompi, prekoputa Kelebije sam bio godinama šef željezničke stanice. Onda me je đavo terao da se priključim revoluciji Bele Kuna. Ne žalim zbog toga, da

budem iskren. Moja uverenja i situacija oko mene su me odveli na tu stranu. Kada nas je ona banda razjurila, nisam oklevao i pobegao sam sa familijom u Mužlju. To je selo, blizu Zrenjanina, u Jugoslaviji.

- Čekaj, čekaj! Polako! Nas dvojica i naš najstariji brat smo rođeni u Melencima. To je... oglasio se sa zadnjeg sedišta Joška.

- Ma nemoj mi reći. Znam. Skoro da ste iz mog predsoblja, ha, ha, ha. Dosta priče, gospodo. Mogli bismo ovako do sutra. Živim od vožnje, ne od priče. Polazimo.

... a gospodin je iz Balašđarmata, a i iz Budimpešte, nastavio je Joška, pokazujući na Mikloša.

- Opa!

- Polako čoveče, platićemo i za ovo dok stojimo, nego otkud ti u Parizu?

- Mužlja je ništa drugo nego prava banatska selendra. Jedino što sam tamo mogao je da radim u bašti ili na njivi, a to nije za mene. Hvala joj što me je sakrila, s tim da mi je i brzo dojadila, pa već kad nisam ostao u Tompi...

- Tebi je, izgleda, svejedno gde si, jel' da? Tompa, Mužlja, Pariz? Slično, jel', našalio se Erne.

- Ne kažem to, naravno, već kažem da kad nisam mogao da se zadržim u svojoj Tompi, svejedno mi je gde sam. U Mužlji posla za mene nije bilo. Da kopam ne umem, a imam familiju, ženu, decu. Uz to, moglo mi se desiti i da me i tamo potraže. Ovde, mislim, niko nije ni čuo za Belu Kuna. Gledaju svoja posla, imaju svojih briga.

- Nismo ni mi u našem... Nije važno. Nego, kako se zoveš?

- Jožef Đemant (József Gyémánt).

- Imenjak! Sjajno! Bolje ne može biti.

- Stvarno? Lepo! Dobro... Joška i ko još? Kako se zovu ta tvoja dvojica šaljivdžija?

- Da, još ovo. Za u buduće, Đemant bači sam za vas. Nego, šta ćete vas trojica ovde? Majstori, inženjeri, slikari, kockari, trošadžije maminih i tatinih para? Ko ste i šta imate na umu?

Predstavljanje je nastavljeno usput, u pariskoj vrevi, a dokaz tome da je poznanstvo od pre neki minut međusobno odgovaralo bilo je ispijeno vino, kad su se sreli sa Karlikom na dogovorenom mestu, kao i nova Đemant bačijeva vožnja do iznajmljenog stana za novopečene Parižane.

Pred kapijom, pre rastanka, Đemant bači je pokazao na Karlika i poručio:

- Brkajlija neka vam kaže kako metroom da dođete na Gare de Lyon, gde me uvek možete naći, sem kada vozim mušteriju. Ako me na stanici nema, sačekajte me, brzo ću se vratiti. Isplatiće vam se čekanje. Dopali ste mi se, častiću. Voziću vas kuda god bude treba samo za benzin. Ova vožnja ide na moj trošak, zemljaci! To važi i za brku. Da mu se revanširam za onu čašu vina. Mi iz Tompe i Mužlje smo takvi, ha, ha, ha. Servus.

X X X

Malo zbog neočekivanog poznanstva sa simpatičnim Joška bačijem, malo ubedujući sebe, a malo opet jer je zaista i bilo tako, Joška je već usput, u taksiju, nalazio sve više znakova o tome da je, po svoj prilici, pogrešio na stanici. Pariz je nešto drugo od onog što mu se činilo i da ovde, najverovatnije, neće biti loše. Šta više, da će mu biti dobro. Grad svetlosti ličio mu je, istina, najviše od svega, na ocvalu udovicu, s tim da joj ponos umešno skriva da tek životari, ali da ni po koju cenu sebi neće dopustiti da potone. Vreme se pomalo prolepšalo, sunce je tu i tamo uspevalo da probije oblake, gomile ljudi su nailazile odasvud, hodalo se žurnim korakom kao da će nekud zakasnuti i, priznao je sebi, posebno ga je oduševilo to da ni na čijem licu nije video oneraspoloženost. Nigde ni traga apatiji, kakva je pritiskala Beč, Berlin i Budimpeštu. Kud god da bi se okrenuo, nigde snuždenih i bezvoljnih.

- Ta ovo je Pariz, gospodine! Jedan jedini, najlepší grad na svetu! Znete, ovde su nedaće stoput bile pred našim kućnim pragovima i nijednom nisu uspele da uđu. Slušajte me dobro šta vam kažem. Pariz i loše raspoloženje ne idu zajedno. Tek kada Pariz budete upoznali, videćete da ga čak ne hvalim dovoljno, rastumačio mu je na svoj način vlasnik stana, debeljuškasti Žežen, bliži starosti nego srednjim godinama, pošto mu je Joška mimikom i silnom mukom objasnio šta je zapazio na putu od stanice do stana.

Žežen se nije mnogo obazirao na ono šta mu Joška priča, već valjda da bi još više važnosti dao svojim rečima, otvorio je prozor sobe okrenute prema Monmartru, isturio je glavu ka ulici i pridržavajući naočari debelih stakala, malo se nagnuo i duboko udahnuo, kao da se pred trospratnicom prostire ružičnjak.

- Vidite ovo, molim vas! Beskrajna lepota! Pa tog nigde nema! Putovao sam po svetu, nije baš da nisam. Ne znam više gde me nije bilo, jer takav mi je bio posao. Strugar sam, dobar strugar. I u Americi sam radio. Svima takav strugar treba kao što sam bio ja, pa su me vukli i tamo i ovamo. Moj zanat mi je doneo i lepe pare, i to da kuburim zbog nešto slabijeg vida, ali dobro vidim ono što treba. Gospodo moja, ako mene neko pita, Pariz je na prvom mestu, pa je onda pet praznih mesta i tek tada dolazi na red neki sledeći velegrad. No, dobro, dosta s tim. Divite se i uživajte! Nego da, da vas pitam, šta kažete za stan?

- Bez reči sam, gospodine. Iskreno, reč primedbe nemam. Zaista je lep. I ogroman je, rekao je Joška, pošto je brižljivo pregledao sve, uzduž i popreko.

- Takva je i cena naše kirije, razumeo ga je i na mađarskom dodao Mikloš, posle čega su se braća jedva uzdržala da ne prasnu u smeh.

- Šta kaže gospodin? Ima li kakvu primedbu?

- Ne, ne, ne. Ništa što o svom stanu već ne znate. Kaže na mađarskom da je ogroman, da možemo fudbal da igramo, pobrino se Joška da razgovor ne bude nategnut.

- Aaa, da. Nadam se da loptu niste poneli, našalio se Žežen..

Stan se nalazio na poslednjem spratu, imao je četiri svetle i prostrane sobe vi- sokih plafona, napunjene dobrim delom stilskim nameštajem, takvog je birao neko istančanog ukusa. Utisak su, donekle, kvarili samo već pomalo ofucani tepisi na lakiranom parketu, a i Mikloš je imao zamerke na račun izbora slika:

- Ovo je mali dvorac, ne stan. Slike, međutim... Kao one u lošem hotelu. Pa bar u Parizu, koliko znam, nije problem naći odgovarajuće slike!

Ernea i Mikloša je Joška ostavio da se raspakuju i u Žeženovoj pratnji krenuo je u kraću šetnju po kvartu. Navratili su najpre u nekoliko obližnjih prodavnica, u kojima ga je više od ponude radovalo to da su jednako glasno pričali i oni koji su tu radili i njihove mušterije, isto se čulo kroz otvorena vrata i u najbližem susedstvu, iz časovničarske i fotografske radnje, pa onda one preplavljene bižuterijom, a živo se govorilo u malom parku... Potom su svratili na čašu vina u obližnji bistro, gde se isto valjalo izboriti da bi se došlo do reči. Parižani su delovali gospodski, bio je već spreman za konačni zaključak, čak i oni čija je odeća kazivala o skromnim mogućnostima njihovih vlasnika. Naoko ležerno su nosili breme svakodnevnice. Časkali su ko zna o čemu i svaki gost se Joški činio kao da je posebno zadužen i da upravo on nosi odgovornost da što bolje reprezentuje neprikosnoveni velegrad, kako je Žežen stalno govorio za Pariz. Niko rezigniran, niko zlovoljan.

Po onima koje je docnije susretao, prilikom povratka u stan, činili su mu se takvim kao da im vreme puno neizvesnosti nije dovoljan razlog da bi zabrinutost izneli iz svojih stanova na ulicu i kao da je svako na sebe uzeo zadatak da se raspluženjem odupre napetosti i nesigurnosti.

- Eto, to vam je ova mrvica od Pariza, moj gospodine. Kad ga budete upoznali, videćete gde ste stigli, Kažem vam, tek treba da upoznate našu lepoticu! Zaljubićete se, to vam garantujem. Ne postoji taj kog Pariz nije osvojio, razumeo je Joška nasmešenog Žežena, čiju je svaku izgovorenu reč pratila gestikulacija, kao da bez mlataranja rukama ne bi umeo da progovori. Kažem vam, tek treba da upoznate našu lepoticu! Zaljubićete se, to vam garantujem. Ne postoji taj kog Pariz nije osvojio.

X X X

Budimpeštanskoj trojki, Erneu, Joški i Miklošu nije bilo tih prvih dana mnogo do toga da uživaju u magičnoj privlačnosti Luvra (Louvre), Jelisejskih polja (Champs-Élysées), Trijumfalne kapije (Arc de Triomphe), Palati invalida (Musée de l' Armée) i svega ostalog što im je Pariz nudio.

- Za mene, dosad, nije bilo lepšeg grada od Budimpešte, ali ovo ovde me je ushitilo, priznajem. Presrećan sam, mada moram i to reći, da je i mnogo, mnogo skuplje nego tamo kod nas, koliko sam primetio za ovih nekoliko dana. Već sutra odoh na metro, pa kod Đemant bačija na taksi, da ne bih čekao tvoje prijatelje, Joška. Koliko sam upoznao tog našeg zemljaka, vidim da se svugde dobro snalazi i, verujem, znaće gde bih mogao da potražim kakav posao. Odgovaralo bi mi, naravno, da budem turista, samo se razgledanjem može duša nahraniti, ali se ništa ne može zaraditi za život, zapodenuo je Đarmati.

Braća su se, razume se, složili s njim i ni oni nisu ostali u svoja četiri zida, već je svaki krenuo na svoju stranu, dok je Joška uzeo na sebe i to da se što bolje obavesti o pariskom muzičkom životu. Što uz pomoć nekolicine drugova iz bečkih i berlinskih vremena, što sam. Pomalo iz novina, pomalo sa plakata i reklama za pesme i filmove upoznao je zavodljivu Mistenget (Mistinguett), pa silovito privlačnu Džozefinu Beker (Josephine Baker), očito novu zvezdu Edit Pjaf (Edith Piaf)... Zastajao je da posluša ulične svirače, zadržavao se kraj štafelaja ponekog slikara uz Senu, zanimao se za ono što se nudilo i levo i desno... Dao je i sebi na volju, te ulazio i u pekare da makar s vrata udahne očaravajući miris još vrućih bageta i kroasana ili onaj koji je dolazio iz čokolaterija, zastajkivao je pred cvećarama, osvrtao se na ulicama za zaljubljenim šetačima, oduševljavao se tim da je ne malo njih, eto, i radnim danom odeveno kao drugde kada se nedeljom odlazi u crkvu.

Kao vrednost nad ostalim je cenio i to da je Pariz bio širom otvoren grad. Nudio je priliku svima, bez obira na njihovo poreklo, na boju kože. Pružao je mogućnost da se čuju i američki i drugi džez muzičari, od kojih su sigurno oni najbolji maštali da će možda jednog dana, bude li za njih sreće na pretek, zasvirati i sa Đangom Rajnhartom (Django Reinhardt) i Stefanom Grapelijem (Stepane Grappelli)...

- Eee da, prevario sam se tamo na stanici. Ovo je, izgleda, to što tražim.

Krajičkom oka Joška je, ipak, zapazio da ponegde ulica takođe svedoči da postoje i oni što su ih poteškoće pritislule u toj meri da ima i onih što već dahću premoreni od života, a onda ga je oneraspoložila vest iz novna, ona iz njegovog sveta, muzičkog, da je čuvena "Olimpija" (Olympia) pretvorena u bioskop.

- Je li to istina, zar je moguće – zgranut je upitao Žežena.

- Da, gospodine. Žalosno, nije li? Od krize ne mogu svi da se sakriju. Da budem iskren, nisam odlazio u “Olimpiju”. Nije to bilo za mene. Samo sam strugar, ništa drugo, ali bez obzira na to i “Olimpija” je moja, i “Olimpija” je Pariz, dobio je odgovor.

Na vrata stana, na koja je stanodavac stavio mesinganu pločicu na kojoj piše Hajose, inače, kucalo skoro svakodnevno, čim se proneo glas da su se braća doselila. Sem o tome kako je ko proveo mesece ili godine tokom kojih se nisu viđali i čavrljanja o malo važnom i onom još manje bitnom se pričalo i o poslu. Plod su bile ne samo preporuke za njih dvojicu, razaslate na sijaset strana, već je Erneu relativno brzo bila ponuđena i montaža filma “La garnison amoureuse”. Bila je to komedija iz vojničkog života, u režiji nekadašnjeg oficira, Belgijanca Maksa de Vokurbeja (Max de Vaucorbei), da koga je stigla vest da se u Parizu skrasio neki valjan mladić iz Budimpešte, znalac posla...

Ni Joška nije sedeo skrštenih ruku, a prijateljski je posavetovan uoči polaska na jedan od prvih razgovora.

- Čuj Džo, Joška, Jozefe, kako li se već zoveš. Francuzi su dosta zaguljeni po nekim pitanjima i ovde neće imati prođu to tvoje umetničko ime, Džo. Nemoj da ono bude kamen o kog se spotičeš. Da si Amerikanac pa da si Džo, hajde de. Ali nisi. Šta te košta, budi Žo. Tebi je isto, a tako će ti biti bolje. Prilagodi se.

Nije ovo bio glavni razlog, naravno, ali je uskoro, zahvaljujući pariskom radiju, uspešno lansirano nekoliko njegovih kompozicija.

- Šta ćeš bolje od toga? Krenulo je! Odlično! E sada treba biti pažljiv i pametan! Bilo bi dobro, dragi prijatelju, da se poslužiš i trikom, pošto si toliko plodan. Znaš, kada se nečije ime svakog časa ponavlja, postoji opasnost da dosadi publici. Bojim se da ćeš se popeti na glavu slušaocima, kada se toliko puta u najavama izgovara tvoje ime. Jesi li razmišljao o pseudonimu, sugerisao mu je jedan od voditelja popularne radijske emisije, s kojim se zbližio.

Tako se dogodilo da je Žo u nekom trenutku rešio da postane i Hari Bols (Harry Bols).

Istini za volju, to skrivanje od javnosti ga nije dugo držalo, ali se pod ovim imenom proslavio 1935, 1936. i 1938. Radijski programi, dakako oni najslušaniji, nisu se mogli zamisliti bez numera “Un p’tit béguin”, “Le moulin qui jase”, “Pirouette”, “L’Amour chante au clair de lune”, “Vous que j’aimerai”, “Kermesse”, “Un soir d’hiver ... tard”.

Sa “Kermesse” se nije proslavio jedino Bols, nego je, praktično, prvi put publiku zainteresovala buduća zvezda francuske muzike, Mari Žoze (Marie-José), a sudeći po interesovanju iskazanom i van Francuske, najpopularnija među ovim kompozicijama bila je “Le moulin qui jase”.

X X X

Ubrzo se dogodilo da su, u pogledu na Monmartr, sa svog prozora uživala samo braća. Pokazalo se da je Mikloš pogodio i kada je rekao da u Parizu može da nađe baš ono što njemu odgovara i da rešenje za njega može da pronađe Đemant bači. Nekog popodneva je Đarmati, naime, iznenadio Jošku i Ernea kada im je odmah s vrata objasnio da je sa Đemant bačijem došao samo zato da bi spakovao svoje stvari, selidbe radi.

- Štaaa, naše društvo ti ne odgovara? Nismo ti više dobri?

- Ne, ne, nije to. Šta buncate? Čekajte da vam sve ispričam. Pre neki dan mi je Đemant bači rekao da će me odvesti u Foli Berže. Poznaje nekog, pa da tamo ponudim ono što umem. Taj čovek nije bio još na poslu i natrapali smo na kakvog službeničića, kog je Đemant bači je izmolio da mu predstavim ono što umem. Na brzinu sam nešto nacrtao i oduševio sam ga! Pokazao nam je da ga pričekamo,

potom smo morali još malo da ga pričekamo i onda me je Đemant bači ostavio samog, pošto je otišao svojim poslom.

- I?

- Nije mi bilo svejedno, priznajem. Sediš, čutiš, čekaš, treperiš, ali je onda ispalo bolje nego što sam se nadao.

- Čekaj, polako, kako si se sporazumevao?

- Lako. Francuski onoliko koliko znam, pa malo nemački koliko ume taj koji me je primio, posle najviše rukama i onda sam mu, da prekratim to naše pričanje, ako se tako može nazvati, tražio još jedan list papira i olovku. Po sećanju sam nacrtao fotografiju iz izloga, nekoliko balerina.

- A onda?

- Uzeo je crteže i nekud otišao, da bi me kada se vratio pozvao u drugu kancelariju. Tu me je upoznao sa nekom starijom gospođom i tražila je da vidi kako crtam. Gurnula je pred mene nov list hartije i dala mi olovku, a kako mi ništa drugo te sekunde nije palo na pamet, nacrtao sam deo svoje scenografije iz 'Dinom-dánom'. Objasnio sam joj da su to moja rešenja. Razumeo sam da me gospođa pita šta je to i rekao sam joj 'opereta, Budapest'. Perfektno, kazala je. Pokazala mi je da skinem kaput, doneli su mi čašu vina, pa su doveli nekog binskog radnika, Mađara, onog Đemant bačijevog prijatelja, kog smo nas dvojica ustvari tražili i čekali. Pišta se zove i preveo mi je da mi gospođa nudi da pomažem njihovom scenografu. Rekla mi je da će mi dati platu jednaku Pištinoj i da, ako hoću, već sutra mogu da dođem na posao. Posle me je Pišta pitao gde stanujem i kada sam mu objasnio, pozvao me je da pređem kod njega, pošto živi sam, tu odmah iza Foli Beržea. Bliže mi je, a i Pišta će mi valjati. Ne ljutite se, selim se.

Kroz koji dan je ponovo došao, dakako opet sa Đemant bačijem, donoseći o sebi još bolje vesti nego prošli put:

- Častim, prijatelji! Draga gospodo, rekao bih da sam stekao puno poverenje. Zamislite, odvažio sam se da kažem šefu da sam zamislio drugačiji plakat, reklamu za program revije 'En Super Folies', sa Žozefinom Beker. Nasmejao se i odgovorio mi, hajde baš da vidim. Kada sam mu ga pokazao, crtež je odneo u kancelariju na spratu, valjda opet kod one gospođe i...

Braća, razume se, nisu dangubila i nastavili da dovršavaju započeto, s tim da su stizali i novi izazovi, a Žou su se neprekidno javljali prijatelji izbegli iz Berlina, čak i oni poznanici otud na koje je zaboravio da su se ikad ranije sreli. Među njima je bio i njegov gotovo vršnjak, Đerđ Pal (György Pál)¹⁷, koga su prozvali Žorž, od kada se nastanio u Parizu. Drugovali su odavno, istina povremeno, kada bi im poslovi to dopuštali, još kada je šlager "Ich hab dich einmal gekust" osvojio Skalu. Pal je tada nosio drugi nadimak, Džordž i pripadao je redu najdarovitijih u umetničkim krugovima mlade generacije baveći se mnogo čim, posebno režijom. Bio je i vlasnik male a već ugledne firme, Trickfilm-Studio GmbH Pal und Wittke. Poslovala je uspešno i prilikom prvog novog susreta sa Žoom imao je čime da mu se pohvali.

- Sad eto sve znaš, a moram ti reći i da je dobro, jako dobro što sam te našao. Kao da mi te je sam Bog poslao. Pa baš ti si mi potreban! I to odmah.

Na to je nadovezao da mu je Philips Radio ponudio da snimi kratak reklamni film. Holanđani su tražili od Pala da na poseban način, drugačiji od uobičajenih predstavi njihovu značajnu novinu, pravo čudo tehnike, najsavremeniji model radioaparata. Mogućnosti su mu takve da njegovi vlasnici bez i najmanjih problema mogu da slušaju programe raznih stanica, širom Evrope!

- Holanđani danas imaju radio takvih mogućnosti, da skoro ne poveruješ. Nosi vesti i muziku od stanica u francuskim gradovima do onih u Holandiji, Austriji, Italiji, Švajcarskoj, Nemačkoj, Engleskoj...

- Nešto sam načuo o tome.

- Samo misliš da si čuo. Ništa još ne znaš i zato me slušaj šta ti pričam!

Pal je bio brzomisleći stvaralac, snalažljiv i dovitljiv u svakoj situaciji i, u bistrou u kom su sedeli, na salveti je Žou nacrtao na koji način zamišlja da sve u filmu reši, govoreći da ima dovoljno para da to snimi, ali da bi bilo mnogo bolje da je budžet nešto veći, jer su uslovi... Malo zbog toga, malo zato da bi sebe stavio na praktičan ispit, primeniće posebnu tehniku, rekao je, onu što ju je već patentirao i predstavio i u Holandiji.

¹⁷ György Pál Marczincsak (1908-1980) bio je mađarsko-američki trik majstor, producent i režiser filmova žanra fantazije i naučne fantastike. Posle sedam uzastopnih nominacija za Oskara, počasnog je dobio je 1944.

- *7uznyh iruni 7un* -

- Snimatelja i animatora sam odabrao. Radićemo sa Jozefom Misikom¹⁸.

- Upoznaćeš ga. Fantastičan je! Vidiš, ne pitam te šta o svemu imaš da kažeš, jer računam da ćeš biti s nama u ekipi. Osećam da hoćeš. Ta znam te! Hoću kompozitora kakav si ti, posebnog, širokih i modernih shvatanja. Čim sam čuo da si ovde, odmah mi je bilo jasno s kim ću raditi.

Žo je u nekoliko navrata hteo da prekine Pala, samo bi ovaj odmahivao rukom čim bi Hajos pokušao da zausti. Nastavljao je, govoreći bez da je ijednom predahnuo, tako da su se rastali ne znajući da li je čuo odgovor na svoju ponudu ili nije.

- Toliko se radujem da si sa nama u timu. Počecemo sledeće nedelje, a ti dotle o uvodnoj numeri razmišljaj za klavirom.

Premda dotad nisu sarađivali, pokazalo se da su se savršeno razumeli i iste sedmice su se upustili u realizaciju projekta i relativno brzo završili jedan od najneobičnije snimljenih filmova. Pal ga je nazvao "The Ship of the Ether", a čitav posao su uradili u njegovoj pariskoj hotelskoj sobi!

Bez obzira na takve okolnosti, Žorž Pal je pobrao same pohvale i Holanđani su u još dva navrata kod njega poručivali reklamne filmove.

Iz filma The Ship of the Ether

Iako nerado i ne bez tog da je svom prijatelju prigovorio, Žorž je za ove prilike morao da traži novog kompozitora, pošto su Žoa na drugu stranu odvukli ljudi iz sveta igranog filma.

¹⁸ Jozsef Misik se kao filmski režiser bavio uglavnom animiranim filmovima, u Holandiji, SAD...

X X X

Među brojnim pozivima, Žo je posebno zanimao onaj na sastanak sa vlasnicima nekad cenjene nemačke producentske kuće “Nero-Film”, takođe doseljene ili, bolje rečeno, izbegle pred nacistima iz Berlina u Pariz.

Radilo se o, bez i najmanje sumnje, veoma uspešnim i jednako toliko preduzimljivim ljudima i odmah pošto su se susreli sa Žoom, zapodeneduli su razgovor o temi zbog koje su se i našli. Predočili su u kratkim crtama kompozitoru scenario njegovog starog znanca, Arnolda Lipa (Arnold Lipp).

- Znamo se još iz Nemačke, kada je nosio prezime Lippschitz, odmah se oglasio Žo. U osnovi Lipove priče bio je darovit glumac, kome svi predviđaju lepu budućnost i neko ko je njemu apsolutno sličan, američki gangster! Obe uloge su, dakako, bile pisane za istog glumca, za jednog od najvećih komičara stasalog u eri nemog filma, Bastera Kitona (Buster Keaton). Američku vedetu, koga je većina znala po nadimku “Kameno lice”, tih godina je pratio glas da je ophrvan problemima zbog alkoholizma, ali je Nero-Film prihvatio taj rizik, iako je Kiton i dalje vreme umeo da provodi i u društvu čašice.

Rizikovao je i Kiton. Bio je holivudska zvezda, istina malo poljuljanog ugleda, s tim da nikad, do ove prilike, nije prihvatao da snima u Evropi.

Nije to učinio ni posle nje.

“Nero-film” je za režisera odabrao Maksa Noseka (Max Nosseck), još jednog od Jevreja uteklih pred Hitlerom.

- Počastvovan sam tim da ste se opredelili za mene, oglasio se Žo, za koga je, bez obzira na sve dotad urađeno to bio uzlet u višu kategoriju, s obzirom na renome svih s kojima je pozvan da radi, posebno Kitonov.

- Hajde bolje da stvari ovako postavimo i da komplimente podelim na sve strane. Svi smo počastvovani. Svakom je zadovoljstvo što je tu svaki od nas. Jasno je koliko svima znači da ćemo raditi sa zvezdom kakva je Baster Kiton, a da vam iskreno kažemo, jako nam odgovara i to da smo se dogovorili sa vama. S jedne strane, poznajemo vaš rad, s druge smo imali više preporuka da vas angažujemo. Nama je stalo do vas, vama je stalo do nas, a svima nam je stalo da imamo dobar film, bilo mu je uzvrćeno.

- Posle tih reči, razume se, u dogovoren dan i sat je Žo doneo deo svog materijala, najpre ga predstavljajući besprekorno svirajući klavir, neki dan kasnije u interpretaciji orkestra, da bi odmah čuo kako je njegova muzika taman po meri, kao i to da se posebno svidela tumaču glavne uloge.

“Le roi des Champs-Élysées” je pred gledaoce prvi put izašao kao “The King of the Champs Elysees”, pošto je sredinom decembra premijera priređena u SAD. Nažalost, humor se nije poklopio s ukusom tamošnje publike i dogodilo se da je tada bio ne samo prvi put prikazan u nekom američkom bioskopu, nego i poslednji put. Možda su razlozi bili i u nečemu drugom, ne jedino u tome da su gledaoci s druge strane okeana očekivali nešto više, ali se niko nije upuštao u to da razloge javno iznese. Na kraju krajeva, nije to nikog previše ni zanimalo, sem producenata, dakako. Čak ni oni nisu imali dovoljno vremena da se tome posvete, jer je samo mesec dana posle projekcije u Americi, u januaru 1935. održana je gala premijera u Parizu, posle koje je film krenuo dalje po Evropi i po Japanu. Ako su producen- te oneraspoložila dešavanja u Americi, kasnijim su bili prezadovoljni. “Le roi des Champs-Élysées” je imao veoma dobru prođu i, razume se, doneo je takvu zaradu. Sudeći prema dnevniku “Le Jour”, saradnja Noseka i Hajosa se odvijala na obostrano zadovoljstvo i još dok je završavan prethodni posao isplanirali su naredni. Nosek je, kako pišu francuske novine, imao sve pripremljeno za nov film, tematski prilično nalik onom “Le roi des Champs-Élysées” i bila je dogovorena francusko-španska koprodukcija:

- U pariskom studiju ‘Elstree’ privodi se kraju montaža filma ‘Le roi des Champs-Élysées’, a režisera Noseka očekuje, po dolasku iz Engleske put u Španiju, gde bi trebalo da snima novu komediju, čiji naslov još krije. Međutim, od pojedinosti u vezi sa ekipom se zna, između ostalog, da će glavne uloge tumačiti Raquel Rodrigo i Tony d’Algy, kao i to da će muziku komponovati Joe Hajos.

Osnovnu informaciju prati i pojedinost da će eksterijeri biti snimljeni u Španiji, dok će se preostalo realizovati u pariskom Studios de Joinville.

Ipak, ili nikad nije snimljen ovaj film ili, što je manje verovatno ali je svakako da postoji i ta mogućnost, ovo Nosekovo delo nije registrovala nijedna od najznačajni-

jih svetskih filmskih arhiva, niti podaci o Žoovom stvaralaštvu upućuju na to da je radio muziku za dva Nosekova filma.

U drugoj polovini tridesetih Hajos je komponovao muziku za još deset filmova, među kojima se, besumnje, izdvaja francusko-belgijsko-japanska koprodukcija "Les gaietés de l'exposition"¹⁹, u režiji njegovog brata Ernea. Već sama činjenica da je producencka kuća "Barsel" pružila priliku Erneu da se oproba kao režiser, kao strancu bez naročito dugog staža u Francuskoj i dala mu punu slobodu da bira ekipu, upućuje na to da je za relativno kratko vreme uspeo da se nametne kao neko u koga vredi ulagati.

To su godine tokom kojih dolazi i do ozbiljnijih promena tretmana filmske muzike i ona je izrasla, od praktično pratećeg učesnika radnje filma, u važnu emocionalnu odrednicu dela. Joška se znalački uklopio u nove zahteve i 1936. ga kritičari zapažu u ekranizacijama Gogoljevog "Tarass Boulba" i Fersterovog komada "27 rue de la Paix".

- Film prati nov, vrlo zanimljiv pristup muzici i to nas upućuje na obavezu da se zahvalimo za uživanje koje nam je omogućio kompozitor Jo Hajos, svakako ne radi puke slučajnosti, piše u kritici ostvarenja 27 rue de la Paix, objavljenoj u magazinu "Comedia", 10. jula 1936.

Sledeće godine Žo je napisao muziku za "Le Mensonge de Nina Petrovna"²⁰, a osim za "Les gaietés de l'exposition", 1938. je angažovan i za francusko-italijansko-engleski film "L'inconnue de Monte Carlo".

¹⁹ Celovečernji igrani film u režiji Ernea Hajoša (opširnija informacija pri kraju knjige).

²⁰ Radi se o rimejku nemačkog filma "Die wunderbare Lüge der Nina Petrowna", u režiji Hansa Švarca (Hans Swartz), Frica Rotera (Fritz Rotter) i Hansa Sekelja (Hans Székely).

X X X

Nešto pre premijere Erneovog prvenca je u Pariz, u kratku posetu braći stigao Nandor i njegovi domaćini su odložili sve ugovorene obaveze, kao i Mikloš većinu svojih. Na prvom mestu Žoa je zanimalo... Sa Rozom i Arankom se povremeno čuo telefonom iz pošte u susedstvu, uvek u prepodnevnim satima, onda kada Đula nije kod kuće. Tako je znao da su svi u porodici dobrog zdravlja, a od Nandora, nažalost, čuo je, odmah pošto su se sreli, da se očevo raspoloženje prema njemu nije ni za dlaku promenilo.

- Teško mi je što moram da ti kažem da se pred njim i dalje niko ne usuđuje da pomene tvoje ime. Čak ni mama. Koliko je samo puta plakala zbog tebe, ali je Đula nepopustljiv. Budi siguran u to da nas čuje kada u drugoj sobi pričamo o tebi, da zna da si dobro, da si uspešan, samo ti ne oprašta i tvrdoglavo se drži svog. Šta više, kada smo se dogovarali oko ovog mog puta, rekao sam mu i to da u Pariz idem i zato da bih video Ernea i, drznuo sam se da kažem, da ću se videti i sa tobom. Rekao mi je da puno pozdravim Ernea, da ga pitam da li mu nešto treba i napravio se kao da nije čuo tvoje ime. Kada smo se rastajali pred moj polazak, na trenutak je začutao i taman kada sam pomislio... Prevario sam se. Nije prozborio ni reč. Siguran sam da je tada na tebe pomislio, da se na sekund lomio i u poslednjem času uzdržao. Od Ernea zna da ste zajedno ovde, da i radite zajedno, ali nijednom nije komentarisao kada je mama čitala pismo pred svima to gde Erne piše o tebi. Jednog dana, znam, namolićemo ga i mama i Aranka i Đendi i ja da se vratiš, samo zasad, nažalost, stvari evo stoje tako kako ti kažem, saznao je od Nandora, još dok su hodali peronom pariske željezničke stanice.

Braća Hajoš u Parizu

Turobno raspoloženje sve trojice tog dana donekle je popravilo Nandorovo sećanje na pre svega njemu važan momenat u Novom Sadu, u kome je i najmlađi brat ključna figura.

- Da nisi komponovao 'Ich hab dich einmal gekust', sigurno ne bih bio sa Đeđi.

- Tvoja nova devojka? Čuo sam nešto od mame, ali pričaj, godile su Žou Nandorove reči.

Da. Evo kako sam je osvojio uz tvoju asistenciju.

Opa, i ne znam u šta sve sam upetljan. Pričaj!

- Pa u vreme kada je tvoj šlager iz Berlina bio u najvećoj modi, kada su svi pričali o njemu, često sam se sretao sa svojom prijateljicom Medi, Đeđinom sestrom, Marijom Kicveger. Iz tvog sveta je. Ne zna se da li je bolja klaviristkinja ili lepše peva. Zнала je da si komponovao 'Ich hab dich einmal gekust', oduševila se kada je šlager iz Skale čula na radiju i pošto sam tih dana putovao u Budimpeštu, zamolila me je da joj nabavim note. Naravno, kako da ne? Ispunio sam joj želju, doneo joj note jednog predvečerja, a njena mlađa sestra Đeđi, kako je zovemo, skuvala nam je čaj, sela sa nama... Zagledao sam se u nju, s tim da ni ona nije bila hladna prema meni. Od tog dana bio sam još češći gost gost u njihovoj kući, a kako sam uporan, ta znaš me kakav sam kada mi je do nekog ili nečeg stalo, nema dana a da nisam sa Đeđi, pričao je Nandor.

Đemant bači ih je vozio kuda god je trebalo, da bi braća Nandoru što više ugodila i tako su dani u Parizu brzo protekli, i najstariji brat je morao ponovo na voz, Mikloš u mjuzikhol, Erne na dovršavanje postprodukcije svog filma, dok su najmlađeg Hajosa, iz čijeg je prezimena skoro i definitivno nestalo slovo "š", povremeno prekidali posetama braća Ralf i Henri. Sa Baumanovima se Joška, s vremena na vreme, družio i u Berlinu, a sada su, prevashodno, i oni imali status begunaca pred Hitlerom. Ranije probirači, kada se o poslu na filmu radi, sada su obojica prihvatili sve što im se nudilo.

- Nisam u poziciji da vam mnogo mogu pomoći, ali ću pokušati narednih dana da vas spojim s nekim koga dobro poznajete, a čija reč ima veću težinu od svake moje, sa...

Pri pomenu tog imena Baumanovi samo što nisu poskočili sa svojih stolica.

- Nije moguće! Kako da nismo čuli za njega, ali nismo imali pojma da to čoveku nije pravo ime. Stvarno nije moguće! Znači, više nema Gerda Karlika, nego je to sada Žerar Karlije (Gérard Carlie)²¹.

²¹ Gerd Karlick rođen je kao Eugen Artur Gerhard Karlick, a po dolasku u Pariz je promenio ime u Žerar Karlije (Gérard Carlie).

- 7uζnμh iruni 7un -

- Pa nego ko nego da je Gerd postao Žerar! I čujte sad još ovo! Ne samo da se nas dvojica viđamo, već i zajedno radimo. Od kada smo počeli da saradujemo uvek smo se dobro slagali, znate uostalom, a tako smo i nastavili. Ako niste znali, za slou foks koji sam komponovao i koji ste sigurno čuli na radiju, 'Tu es tout mon bonheur' je Žerar pisao tekst. Da, naš prijatelj Gerd zaista savršeno govori i piše francuski, kako se u Berlinu i hvalio! Eto, piše i stihove!

X X X

- Ne igrajte se vas dvojica životima, ne kockajte se, ne pravite gluposti! To što vam je palo na pamet nije hrabrost, to je budalaština! Da niste mrdnuli odavde! Pa šta ste drugo nego Jevreji? Ovde nikog nije briga štaje ko, ali ko zna kako je tamo Jevrejima? Jedno je ono što pišu novine, a ni u njima ničeg ohrabrujućeg nema, drugo je ono što se zaista dešava! Sa ovom nemačkom histerijom i prokletim nacistima nema šale! Ko zna šta sve nas još čeka zbog njih, šta ćemo morati preko glave da preturimo. Hitler je ludak! Što je najgore, njegovo ludilo je zarazno. Vidite koliki su oboleli od iste te bolesti. Ma, ni govora o bilo kakvom putovanju! Nema mrdanja, morate ostati!

Skoro svi koji su okruživali Žoa i Ernea su tako govorili i savetovali braću, posle premijere Erneovog filma *Les gaités de l'exposition*, kada su saopštili da će se spremaju za put u Budimpeštu.

- Imao sam već neke razgovore, nude mi dobar posao, na čijoj sam realizaciji počeo da radim i za mene ne morate da brinete. Prvo, idem kod važnih ljudi i sigurno me mogu zaštititi, bude li kakvih problema. Zatim, znate me, kao mačka sam. Uvek se dočekam na noge. Snaći ću se ako zagusti. Nego, da budem iskren, sekira me Erne. Odlučio je da produži put iz i da ode u Jugoslaviju, kući. Ima neke planove, tvrdoglav je, ne mogu mu ništa.

- Ni ti nisi kako treba, a tek on! Sedite ovde i radite, pa ćete ići kada se situacija malo razbistri, dok ne budemo videli na koju se stranu sve ovo odvija, upao je u razgovor Đemant bači, bez čijeg se prisustva, u poslednje vreme, nije moglo zamisliti nijedno redovno okupljanje njihovog pariskog društvanceta.

- Ma hajde, ti kao znaš da će se razjasniti, dobacio je Erne.

- Mali, ne petljaj se, znam puno više nego što misliš. I da tu stanemo. U svakom slučaju, znam više od tebe i od mnogih. Dalje da ne objašnjavam, uzvratio je oštrijim tonom Đemant bači, za koga se načulo da se povremeno viđa ne samo sa pojedincima iz policije, već da ima raznih veza i među novinarima, nekim višim službenicima, studentarijom...

Žo je pokušao da se sedeljka nastavi bez tenzije:

- Slušajte, od kako sam u Parizu, više puta sam išao u Budimpeštu, bez problema radio i vraćao se. Znam da tamo sa Hitlerovim pobratimom Hortijem nije dobro, ali gore, valjda, neće biti.

Đemant bači se iznova odvažio:

- Valjda? Da ti kažem šta je to tvoje 'valjda'. Valjda vidiš šta se dešava! Mani slavu, mani pare! Možda će se već sutra zaratiti! A ti Erne dobro slušaj šta ti kažem. Pametnije je da familiju pozoveš ovamo, nego da ideš tamo. Evo, krenulo ti je, ovo sa 'Les gaietés de l'exposition' je dobro prošlo, kako pričate nude ti nov film...

Svog prijatelja braća su dobro čula, poslušala nisu.

Plan je glasio da Erne u Novom Sadu, najpre još jednom, a ustvari po ko zna koji put, ispita je li se Đula predomislio. Ako nije, da i on pokuša da barem za pedalj pomeri odnose. Bude li primetio ma i najmanji znak da je Đulu moguće odobrovoljiti javiće u Budimpeštu, a Žo će tamo istog časa raskinuti sve obaveze i prvim vozom doputovati u Novi Sad.

X X X

Nažalost, danima i danima u budimpeštanski hotel "Astoria" nijedna pozitivna poruka Žou od kuće nije stigla i eto razloga tome da ga možemo naći u dva predratna mađarska filma, pod imenima Joe Hajos i Jenő Hajós.

U prvom je učestvovao kod režisera Bele Čepregija (Béla Csepregy), od koga se očekivalo da će posle studija prava postati advokat, da bi se on brže-bolje zaputio drugim pravcem.

- Tvoj životni put me neodoljivo podseća na ono kroz šta je prošao moj brat, Erne. Obojicu vas je zarobio film, a izgleda da mu se i ja neću moći još dugo opirati, da i samnom tako stoji stvar, rekao je Žo Beli, čim su seli da bi zapodeneduli razgovor.

Kada su se prvi put sreli u Parizu, Čepregi je predložio Žou da se okuša kao scenarista. Imao je u vidu već pristojnu Žoovu praksu u radu na realizaciji filmskih projekata. Isto tako, Bela je zamislio da radnju filma u velikoj meri prati ono što je Žoov fah, muzika.

- Imam u glavi priču, ali bez obzira na to koliko volim sebe, moram priznati da nisam vičan tome da je stavim na papir. Sve ću ti ispričati, a ti ćeš sigurno mnogo bolje umeti to da uradiš.

- Štaaa? Ni govora! Znam gde mi je mesto. Za klavirom i dirigentskim pultom. Hvala ti na lepim rečima i poverenju u mene, ali se od svojih početaka držim toga da nemam ni ambiciju ni nameru da se prihvatam tuđeg, jednako kao što ne volim da se meni neko meša u posao. Svako neka radi svoje, tako je najbolje, uzvratio je Žo.

- Čekaj, ne žuri. Odvagni još jednom, dvaput, triput. Pozvaću te sutra i do tle, molim te, razmišljaj o mojoj ponudi. Video si kako se piše scenario, prošlo ti je ko zna koliko tih papira kroz ruke, pametan si, rečit... Razmisli, kažem ti i molim te. Ta uveren sam da ćeš i kao početnik biti bolji scenarista od mnogih koje poznajem, insistirao je Bela. Da li već sutra ili nešto kasnije se Žo predomislio:

- Nagovorio si me. Hajde da vidim i to kako izgleda.

Uporni Čepregi se danima nije odvajao od njega, opisujući mu do detalja sve do čega je u mislima stigao: vesela storija iz seoskog života, u kojoj će, dakako, dominirati ne samo muzika, već i romantika. Čepregi se kao mamcem za scenaristu poslužio time da ima blanko pristanak Eve Serenji (Éva Szörényi), popularne glumice, čiji je glas bio rado slušan u emisijama Radio Budimpešte, što je, na neki način, trebalo da bude izvesna garancija za to da će gledaoci pohrliti u dvorane.

Tako je Žo u velikoj meri pripremio rukopis, dakako konsultujući telefonom sa Erneom, pa je počelo snimanje "Pusztai Királykisasszony", čija je premijera bila u januaru, 1939.

Žou se posao scenariste svideo ali, kako je vreme pokazalo, ne za dugo. Pa ipak, kao draga uspomena iz tog doba su mu ostali i dugi noćni razgovori sa Ištvanom Sentpaliem (István Szentpáli), tokom kojih im se rodila ideja o snimanju rimejka filma za koji je Žo, pre neku godinu, u Francuskoj komponovao muziku.

- Ne mogu da se oslobodim ideje da bismo mogli nešto tome slično da uradimo, samo bismo morali puno bolje. Ta ideja je više nego zanimljiva, ali mi se nije dopao način na koji je predstavljena. Prema tome, ako će biti isto kako je bilo, čemu ulagati pare? Koliko te poznajem, imaš duha barem koliko i Potijeovi scenaristi, a rekao bih da bolje od njih osećaš šta publika traži. Čujem od Čepregija da si se toliko

branio kada te je zvao da budeš scenarista da nije bio daleko od tog da prizna da si ga ubedio, a ispalo je uspešnije nego što ste se nadali. Hvalili su te na sve strane. Hajdemo u novu avanturu, nagovarao ga je Ištvan sve do nekog jutra dočekanog uz stisak ruke, garanciju da su se o svemu sporazumeli.

I tako se Žo iznova latio scenarističkog posla ali... Sve zavređuje dodatnu pričicu, zbog donekle bitne uloge za Jošku, kako su u Budimpešti nastavili da ga zovu po starom.

“Hölgyek előnyben” je indirektno vezan za film Vilija Vajdlera (Willy Widler) “Some like it hot”, najbolju komediju svih vremena, po oceni Američkog filmskog instituta.

Početak ovog dodatka sećanju na te budimpeštanske dane, sa istina epizodnom ulogom za Žoa ili Jošku, kako god, valja tražiti u 1935, kada su nemački scenarista i glumac Robert Toren (Robert Thoeren) i Mihael Logan (Michael Logan) napisali predložak za film “Fanfare d’Amour”. Rišaru Potijeju (Richard Pottier), francuskom režiseru se svidela storija o mladićima bez posla, posle preobučenim u haljine, u cipelama na štikle... Producent Solar-Films je namirio finansijske apetite glumaca Fernana Graveja (Fernand Gravey), Žulijena Karetea (Julien Carette) i Australijanke Beti Stokfild (Betty Stockfeld), dok je Žo odabran za autora muzike. Sa Potijejom se

dobro znao iz neveselih vremena za obojicu u Beču, gde ga je upoznao kao Ernsta Dojča (Ernst Deutsch). "Fanfare d'Amour" je premijerno prikazan u novembru, u Parizu i požnjeo je dosta uspeha.

Poznat budimpeštanski advokat Sentpal je najveći deo posla u vezi sa rimejkom prepustio svojoj supruzi Klari B. Kokaš (Klári B. Kokas). Preuzela je kompletnu produkciju, okupljajući jednu od najboljih mogućih ekipa za novu verziju filma. Režiju je poverila Emilu Martonfiju (Emil Martonffy), s kojim se Joška, sad u ulozi scenariste, lako sporazumeo o svemu.

- Pošto pišeš priču, hoću da te iskoristim i za to da napišeš muziku. Podrumeva se, mora biti drugačija od one u "Fanfare d'Amour", što znam da ti neće jednostavno i, ako želiš, mogu odmah da ti predložim partnera.

- Na koga misliš?

- Preporučujem Dežea Lošoncija (Dezső Losonczy). Izvanredan čovek, isti takav i kao kompozitor.

Radilo se o punom pogotku!

- Sjajno smo se slagali, pričao je posle Joška pred novinarima. Nadam se da je to moguće osetiti u filmu. Od prvog do poslednjeg dana smo mislili na manje, više sličan način i čim je bilo tako, zadovoljni smo obavljenim. Ako i gledaoci budu tako mislili, nema zadovoljnijih od Lošoncija i mene, pričao je posle Joška pred novinarima.

Radili su, objašnjavao je, noću, u stanu kod Dežea.

- Preko dana sam bio zauzet dopisivanjem scena i nismo mogli drugačije da se uklopimo. Ne znam kako je tih dana bilo njegovim ukućanima, kada bi po ko zna koji put slušali ponavljanje istih pasaža, ali znam da nijednom nismo čuli nikakvu primedbu s njihove strane. Njegovu porodicu čine zaista veoma pristojni ljudi, našalio se Joška, u novinama, u danima posle premijere.

“Hölgyek elönyben” je prošao kod gledalaca bolje od svog francuskog prethodnika i punio je bioskope ne samo u Mađarskoj. Pod naslovom “Dame imaju prednost” prikazivan je i u Beogradu, Zagrebu i u Ljubljani, a najverovatnije i u drugim mestima Jugoslavije, s tim da je izazvao veliko interesovanje i u brojnim gradovima srednje Evrope.

Toren i Logan su uz pomoć Hajnca Pauka (Heinz Pauck) doradili svoj scenario za “Fanfare d’Amour”. Napisali su ga 1951. za nemačkog režisera Kurta Hofmana (Kurt Hoffmann). Snimljen je nov rimejk, pod naslovom, Fanfaren der Liebe, sa Inge Eger (Inge Egger), Diterom Boršeom (Dieter Borsche) i Georgom Tomalom (Georg Thomall), u glavnim ulogama.

Dodatnu pričicu završava scenarista, režiser i producent Bili Vajlder (Billy Wilder). Kao četvrti po redu je gledaocima ponudio zaplet manje-više sličan prethodnim. Bio je uveren u uspeh, a zbog onih koji su ga prekorevali da nije ništa novo smislio nije brinuo, sudeći po njegovim izjavama. Za “Fanfaren der Liebe” je rekao da je apsolutno grozan film, za “Hölgyek elönyben” da je bolji, ali da oba predstavljaju samo svedočanstva o davnoj prošlosti sedme umetnosti.

Vajlder je u svojoj nameri uspeo i te kako! Urnebesna komedija, u kojoj su mesto dobili i čikaški gangsteri, “Some like it Hot”, sa Merilin Monro (Marilyn Monroe), Tonijem Kertisom (Tony Curtis) i Džekom Lemonom (Jack Lemmon) postala je filmska komedija nad filmskim komedijama!

X X X

Nadolazećem vremenu prethodili su i pozivi prijatelja iz Amerike. Zvali su ga da napusti Evropu, Budimpeštu ili Pariz, da ostavi sve što tamo ima i da ne gubi vreme, već da im se pridruži.

- Ovde te mnogi iz sveta filma znaju, pa i najuticajniji. Valjan si zanatlija, imaš dobro ime i neće biti problema da ti nađemo posao, javljali su mu i povremeno mu tele-

fonom ponavljali da ne okleva.

Po povratku iz Budimpešte u Pariz postalo mu je još jasnije da mu nema druge, nego da se beži od zla u kom će se, po svoj prilici, obreti i Francuska. Nije mu bio potreban više niko da ga uverava da bi ponovo trebalo bežati. Pred Hiterovom naslinošću i sumanutošću padale su onolike barijere.

- Pitaš li mene - gubi se odavde! Zovu te, umeš da radiš, imaš para da pregrmiš prvo vreme i ne razmišljaj mnogo već beži, kad ti kažem, glasio je sud Đemant bačija, kome se poveravao.

Na odlazak iz Pariza preko okeana se rešavao dvaput, u nadi da će tamo uspeti da nađe mir i sreću. Na brodu se nije osećao najsigurnijim, ali ko da o tome misli kada tu, u Parizu nije mogao da se oslobodi unutrašnjeg nemira. Uspe li da se smesti s druge strane sveta, a nema razloga da tako ne bude, skovao je plan. Doseliće u Ameriku sve svoje iz Novog Sada.

I Đulu?

Razume se!

Ništa od toga!

Uoči oba polaska su mu iz Njujorka i Holivuda pisali da bi sve u vezi sa papirima moralo biti u najboljem redu. Njegovi prijatelji, od kojih mnogi veoma cenjeni u svetu filma, verovali su s pravom da bi Žo trebalo da dobije dopuštenje vlasti da se trajno naseli. Jevrejini, bečki đak, već dovoljno dugo u muzičkim poslovima, eto komponovao je i za film sa Basterom Kitonom... Niko im, istina, nije ništa obećavao kada su se raspitivali, nego se sve svodilo na neodređen odgovor da nema razloga zbog kog bi nadležni mogli drugačije da odluče.

Ipak, upravo tako se dogodilo.

U odelenju za imigraciju su službenici bili, u oba navrata, jednako ljubazni, strpljivo su saslušali sve što je Žo imao da kaže, potvrdno klimali glavama dok im se predstavljao i davao objašnjenja, pažljivo pregledali sve dokumente koje im je predočio i na obe svoje odluke su udarili isti štambilj. Ne!

Nije moguće! Nije mogao da poveruje, isto kao i njegovi prijatelji. Jeste, moguće se, nažalost.

Objašnjenje razloga takvoj odluci nije bilo, kao što nije imao ni mogućnost za prigovor i kako druge nije bilo, usledio je povratak opet u blizinu Monmartra.

Sve to ga je, dakako, duboko pogodilo, pa i povredilo.

- Slušaj, dešava se. Sada nema druge već da budemo pametniji nego juče. Ne znamo šta će nam doneti neki nov dan. Radi i skupljaj pare. Pomoći ću i ja, bude li ovde kod mene prilike da te ubacim kao muzičkog saradnika. Besparica nikom i nikad nije bila saveznik, pogotovo nije bila ako se zaratilo, a sve upućuje nas to neće mi-

moići. Ko bi znao šta bi moglo možda već sutra ujutru da nas probudi, bilo je sve što je imao Mikloš da mu kaže.

Joškini budimpeštanski aranžmani i Žoovi pariski, posle oba američka ne pokazuju da se nije predao. Recimo, sreo je u Francuskoj Herberta Jutkea, za čiji film “Kitty schwindelt sich ins Glück” je još u Berlinu pisao muziku.

Jutke je bio jedan od scenarista filmske verzije Puškinove priče, za film naslovljene kao “Coups de feu” i Žo je bez dvoumljenja dao potvrđan odgovor na ponudu da komponuje muziku za ovaj Jutkeov film.

Uoči rata pisao je muziku najpre za “The Rebel Son”, britanski avanturistički film, neku vrstu nastavka filma “Tarass Boulba”. Za razliku od prethodne Gogoljove priče, u ovoj zaporoške Kozake predvodi sin Tarasa Buljbe, a glavni zaplet kazuje da se lepuškast, mlad i hrabar ataman zaljubljuje u ćerku bogataša iz tabora poljskih tlačitelja... Potom je kod Žoa na red došao angažman u filmu “Le Danube bleu”, o lepotici Aniki i njenoj potrazi za stvarnim počiniocem ubistva svog udvarača, bogatog Ferija, čiju je ljubav uporno odbijala. Privlačni Šandor je izbor njenog srca, Anika oseća da je nevin optužen za zločin i čini sve da bi ga spasila...

- Bilo je i u ta vremena posla za one koji su hteli da rade, ne samo da sede kod kuće i strahuju od onog što se nadvijalo nad nama. Moj moto je bio da moram mnogo da radim, iz više razloga. Pre svega, u evropskom filmu nije bilo puno para, a meni je bio novac potreban jer sam pokušavao da što živim jednako kao ranije, uprkos velikoj skupoći i, kao drugo, da mi nešto ostane da prištedim i zato što sam u rad bežao da bih našao spas od tog što nas je okruživalo, govorio je Žo kasnije.

X X X

U ovim filmovima imao je saradnike u stvaranju muzike, i sa Paulom Desoom (Paul Dessau)²² komponovao je za “Tarass Boulba” i za “The Rebel Son”, dok je za film “Le Danube bleu”, zajednički projekat Emila-Edvina Rejnera (Emil-Edwin Reinert)²³ i Alfreda Rodea (Alfred Rode) imao asistenciju drugoimenovanog korežisera.

²² Paul Deso, nemački kompozitor, sin kantora u sinagogi, kasnije saradnik i Bertolda Brehta.

²³ Emil-Edvin Rejner, francuski scenarista, producent, režiser i ton majstor, snimao je i u Velikoj Britaniji, Švajcarskoj, Austriji, Italiji, Zapadnoj Nemačkoj i SAD.

- Raditi sa Rodeom mi je donelo posebno iskustvo. Bio je temperamentan i plahovit, pravi Napolitanac. Bavio se glumom i režijom, pisao je scenarije, bio je i kompozitor. Karijeru je ostvario u Francuskoj, gde ga je najpre proslavilo nekoliko njegovih melodija. Odličnih! Dakle, dobar kompozitor me je angažovao kao kompozitora, što mi je nagoveštavalo da mi neće biti jednostavno s njim. Potvrdilo se to već na početku, kada smo izgubili dosta vremena i nerava, da bismo se nekako uklopili, mada se radilo o žanru, o mađarskoj ciganskoj muzici, meni neuporedivo poznatijoj nego njemu. Trpeo sam Rodeove sugestije sve dok mi posle nekoliko dana nije prekipelo! Sve sam stavio na kocku, pa sam mu rekao da gleda svoja posla i da se ne meša kud ne treba! A onda me je Alfred iznenadio! Očekivao sam da će mi se Napolitanac usprotiviti bujicom, da će eksplodirati, odgovoriti mi ravnom merom, da ćemo se možda razići bez želje da se bilo kad ponovo vidimo. Tog časa sam upoznao nekog drugog Rodea, potpuno različitog od onog s kojim sam počeo da radim. Pokazalo se da se ispod njegove spoljašnosti krije, više od svega, razuman čovek. Priznao mi je da sam u pravu za mađarsku cigansku muziku, da je poznajem a da je on samo ljubitelj i posle moje reakcije se povukao, tako da smo radili po mom, zabeležene su Žoove reči.

- Za Rodea ga nije vezivala jedino ta uspomena:

- Koji put bismo se u kasnu noć vraćali iz studija i Rode je, bez izuzetka, vodio računa o tome da bezbedno stignem kući. Ne živimo u normalnom vremenu, pravdao mi je svoju brigu za mene, dodajući da mu se neki put plače kada čuje čega sve ima kod njega, u Italiji. Toliki ljudi su se povelili za idiotima, čak i pojedini Jevreji, govorio mi je, dodajući da je novo vreme izmenilo i mnoge u Parizu. Redovno bi zato sam-

nom sedao u taksi i vozač, nekada Đemant bači nekada neko drugi, bi uvek prvo vozio mene, pa bi njih dvojica pričekali da uđem i zaključam kapiju i tek onda bi otišli.

Prvih nekoliko puta, nastavio je Žo, njegova briga za moju sigurnost mi se činila preteranom i bespotrebnom. Kasnije...

- Ili sam se naviknuo ili me je Alfred zarazio svojom zebnjom. Sumnjičav je bio prema svemu i svakom, pa sam i sam takav postao. Nisam više nigde imao mira, ni u stanu, ni na poslu, ni u bistrou, u trgovini, na ulici... U maltene svakom ko mi je dolazio u susret, a pogotovo u onima koji su hodali zamnom sam video da me uhode ili da je to neko ko bi mi mogao nauditi. Kada sam to svoje osećanje kasnije, posle rata, delio s prijateljima, ne jedan mi je rekao da su ga iste takve misli obuzimale. Neprijatelji uvek i posvud! Od silne strepnje onoliki smo bili na granici pravog bezumlja. Priželjkivali smo da se već jednom nešto desi, ma šta to bilo, ali da se to nešto dogodi, da više ne živimo u iščekivanju!

Rode se, inače, dok je živio u Italiji zvao Alfredo Spediliere (Alfred Spedaliere), a "Le Danube bleu" njegov režiserski prvenac. Da bi osigurao uspeh filma, igrao je na sigurnu kartu i okupio ozbiljan tim, na čelu sa korežiserom Rejnerom, i scenaristom zajedno sa Žoovim prijateljem Žerarom Karlijeom, za umetničkog direktora izabrao je Ivana Noea (Ivan Noe)²⁴, a glavnu ulogu je poverio francuskoj glumici Madlen Solonj (Madeleine Sologne).

Film, donekle provokativnog sadržaja za ono vreme i rađen po ukusu publike, nije zabeležio značajniji uspeh.

- Uradili smo dobru stvar, ali koga je u tim vremenima bila briga za film? Ogromna većina je bila opsednuta samo mislima o spasu za sebe i svoju porodicu, a naoružane neljude, što su se valjali prema nama sa svih strana nije ni doticala umetnost, niti su bili sposobni da razaznaju šta je to, o čemu se radi. Kako bi i znali, kad im do svesti nije doprlo ni šta je to čovek, pričao je Žo.

Sa Rodeom je sarađivao još jednom, posle oslobođenja. Tada smo bili zaista zajedno na istom terenu. Komponovali smo za film 'Cargai - son clandestine', sa velikom pevačkom zvezdom onog vremena, Luisom Marijanom (Luis Mariano)²⁵. Iskustvo je bilo predivno! Svaki je umeo da prepozna razmišljanja onog drugog i nije ni čudo da je takva veličina, kakva je bio Marijano, samo najbol- je govorio o našem materijalu. Što je takođe važno, pohvale nismo dobili jedino s njegove strane. Za film se, gde god smo se raspitivali, tražila karta više! Bio je to zaista velik hit!

²⁴ Ivan Noe bio je francuski dramaturg, pisac i scenarista.

²⁵ Luis Marijano bio je španski tenor, proslavljen najpre u Francuskoj, da bi docnije izrastao u istinsku svetsku zvezdu.

Svet će u rat! Okolnosti, bez izuzetka, upućivale su na to da grozota stiže. Uštogljeni državnici i dalje su se sretali i potpisivali razne sporazume, u koje, najverovatnije, ni sami nisu verovali, pošto su se dešavali Anšlus, okupacija Čehoslovačke, pa Poljske, onda je Musolini napao Albaniju, glasno se pričalo o strahotama ne samo u nemačkim logorima...

Mada su poslovi razapinjali Žoa, sve teže se usredsređivao na ono što je radio, svaki čas u mislima lutajući do Novog Sada. Kako li će Hajoševi pregrmeti tu neminovnost, pitao bi se od jutra do sutra i ne bi prošao dan a da zbog razdvojenosti od porodice nije proklinjao čas sebe, čas svoje.

- Možda sam ovde mogao da ih sklonim, kad već nisam mogao u Ameriku, da ih nekako ovamo duvučem i sakrijem, mislio sam. Nešto mi je govorilo da tamo, u Novom Sadu više neće biti kako je bilo. Mnogo se tih godina i meseci ljuljalo i nema toga što nije upućivalo na nadanja da baš nas požar neće progutati. Čim bi se razdanilo bio sam među prvim kupcima novina i odmah, još tu na ulici sam ih listao, tražeći da vidim novosti iz Jugoslavije. Retko kad ih je bilo, a kada bih ih našao ni u jednoj nisam video ma i jednu ohrabrujuću reč. Telefonske linije nisu funkcionisale kao ranije i, ako bi mi se posrećilo da čujem nekog iz svoje kuće, sve je slutilo na to da mi ne govore istinu, da mi ne prenose pravu sliku. Njihove umirujuće reči nisu bile ništa drugo nego laži, da bi me prevarili, da bih što manje o njima brinuo, kasnije se ispovedao.

Nešto detaljnije o tim Žoovim pariskim danima moguće je saznati iz biografske knjige Hansa Habea (Hans Habe), "Ob tausend fallen".

Habe je bio mađarski Jevrejin, upisan u tamošnje matične knjige kao Janoš Bekeš (János Békesy). U Austriji je bio uspešan novinar, a u Berlinu su ga sa onda mladim kompozitorom i klaviristom Hajosem sastavile mnoge noćne sedeljke. Svog prijatelja je potražio čim se domogao Francuske i nastavili su da se družu, da bi se posle Žo pozvao Hansa da se preseli kod njega.

- Gospodin je šta? Pisac? Uh! Nemojte mi zameriti, ali nemam dobrog iskustva s književnicima. Imao sam jednog, ne u ovom stanu. U drugom. S njim sam se stalno natezao oko kirije. Te dao je pare u štampariju, te izdavač nema para...

Sve to je u jednom dahu izgovorio Žežen, bez i trunke namere da sakrije svoju sumnjičavost.

- Gospodine Degoa, Erne odavno nije više u Parizu, a stan je velik...
- Vi ste ozbiljan čovek, gospodin ste, pravi gospodin, muzičar, on je mučenik, književnik. Žao mi ga je, a ne mogu da mu pomognem. Da se ne lažemo, recite mi i sami, iskreno, ta koga danas zanimaju pisci? Pišu sebi, niko ih ne čita. Znam, ima njih i pametnih i znam da bi neko čitao ono što pišu, da ne bi ove nesreće. Nemojte Žo, molim vas.
- Čekajte, ja plaćam čitavu kiriju. Samo sam vas obavestio da će i on biti u stanu. Hans mi je prijatelj, dolazi iz Nemačke, a prijatelji su i zato da ih pomažemo i da nama pomognu. Da vam kažem još nešto. Pobegao je odande, Jevrejin je.
- Zašto to odmah niste rekli, Žo? Šta ste petljali oko onog da je pisac i dodavali Nemačku? Da ste samo kazali da je Jevrejin... Čestitam na onom što je uradio, što je pobegao od onih manijaka. Prevedite mu to, molim vas. I još nešto. Jevrejima danas toliki okreću leđa, ne i Žežen Degoa, brzo se snašao Žežen i odmah uz smešak pružio ruku Hansu.
- Dobro mi došli.

Habe se brzo smestio i, prevashodno, preko dana nešto pisao, s tim da bi u svako rano popodne sa Žoom odlazio u Foli Berže, kod Đarmatija, tada već ustoličenog na mesto uz glavnog menadžera. Običaj im je bio da nasamo popiju po piće i pretresu novosti.

Do Đarmatija ih je redovno vozio Đemant bači, redovno prepuštajući svojim mušterijama da na miru nastave u stanu započet razgovor, za razliku od ovog puta. Joška, vidim da si sa ovim čovekom prijatelj. Hajde ovako. Kada obavite ono što imate u Foli Berže, svratite do mene na stanicu, pa ću vas povesti kod Mancike i sebe na ručak. Bilo bi dobro da i Đarmati dođe. Dolazi on kod mene i nezvan. Njega ne moram posebno da zovem. Zna da su moja vrata uvek otvorena kada je on u pitanju. Hoću o nečem jako, jako važnom da razgovaramo. Za vaše dobro, rekao je na mađarskom, koji je, kao i nemački, bolje govorio od francuskog.

Dok je to pričao, Đemant bači je bio ozbiljniji nego i jednom do tada i Žo je razumeo da ne treba da oteže, privodeći kraju ono što mu je Đarmati juče naložio, a kako m'sje Mišela nije bilo na poslu, ostavio mu je poruku kod sekretarice i požurio sa Habeom na taksi stanicu, usput kupujući buketić poljskog cveća i kutiju čokolade za domaćicu.

X X X

- Mancini, mi ćemo u sobu, da ti na miru završiš u kuhinji to što imaš oko ručka, poručio je supruzi čim su ušli u stan na koji su skromnost ali i pedantnost savili pečat i s gostima se udaljio u sobu.

Odmah je nasuo po čašicu pernoa za svakog, pa na francuskom napravio kraći uvod:

- Pričaću nemački, da bi me i tvoj drug razumeo. Znaš kako je bilo, morao sam nemački da naučim, jer sam bio državni službenik.

Nastavio je da govori povremeno zastajkujući i zamuckujuć, da bi se prisetio pojedinih reči na nemačkom:

- E, a sada da počnem to što hoću da vam kažem i što hoću da me dobro slušate i poslušate. Rekao sam jednom da znam više nego što se misli. Kako? Lako. Imam poznanike u najrazličitijim kategorijama Parižana. Poznajem onolike, od čistača ulice i recepcionara u hotelima, do uglednih oficira ili onih što im ne smeta druga strana propisa. Svašta čujem od svakog. Još nešto, možda najvažnije. Da zapamtite, ovo što pričamo nije za svačije uši. Tako će nam biti najbolje.

Vesti o tome šta se sprema su neprekidno posvud kolale, ali kada bi pojedine Đemant bači preneo obavezno su potvrđene dešavanjima nekog kasnijeg dana, što nije bio slučaj s većinom ostalih što su tih dana dopirale do Žoa.

- Ne pitajte me nikad o tome kako to da nešto znam. Jednostavno, znam i tačka! Nije vaše da brinete o tome od koga sam šta čuo, nego da me slušate šta vam govorim i to da imate u glavi! I da ponovim. Ovo je samo naše. Plus Đarmati, i niko više! Zašto? Teško meni čuje li neko! Sazna li se, nosićete me na duši. Takvi su dani da se često ne može verovati ni samom sebi, a kamoli drugima. Ništa nije tako kvarljivo kao što su ljudi.

Nije to više morao da ponavlja. Žo i Hans su se držali dogovora da od njih nijedna reč ne odluta.

Sem do Karljea.

Zvono na vratima je prekinulo Đemant bačija i iz predsoblja se začuo Đarmatijev glas, pa Mancikini i njeno zahvaljivanje na još jednom dobijenom buketu.

- Hej, kakva je ovo zavera? Čim ste vas trojica na okupu, nešto važno se dešava. Je li, da li sam zakasnio da i ja čujem ono ne pitajte me gde sam čuo, znajte da znam i tačka, namerio se Mikloš da ih oraspoloži, čim se smestio na kanabe, pored domaćina.

Đemant bačiju, očito, nije bilo ni do kakve šale i nastavio je tamo gde je zastao pre minut:

- Ćuti i smiri se. Nemaĉki govorim, znam da razumeš. Dakle, situacija je ozbiljna, mada ovo i nisam morao da kaŹem, jer svi to vidimo. Svaki nov dan nam je sve gori. Nijedne dobre vesti nigde na vidiku! Svakom od vas kao da je omĉa oko vrata. Jevreji ste, a donekle i ja. Mancika takoĊe. Nadamo se, valjda niko neĉe detaljno istraŹivati naše rodoslove. Oko vas trojice niko ne mora puno da se bakĉe. Sve je kod vas jasno i zato treba da vidimo kako da se snaĊete, da vam stolicu pod omĉom oko vrata ne izmaknu.

Ċemant baĉi je u tom trenutku zaĉutao, nastavljajuĉi da odbija dimove cigarete i prineo je ĉašicu ustima, ne primeĉujuĉi da je odavno prazna. Źo, Hans i Mišel su sedeli kao skamenjeni i ĉekali nastavak.

- Ćega god da sam se setio, odmah sam sebi rekao da to danas nije realno. Više skoro nije moguĉe pobeĉi odavde. Drugo, nema se kuda beŹati osim u Švajcarsku, a moŹemo samo da zamislimo kako je ĉuvana ta granica. Pobeĉi iz Pariza u neki drugi grad znaĉi da morate iznajmiti stan i nije sigurno da li ĉe vas policiji prijaviti gazda ili neki komšija. Rekoh, ljudi su... Da ne ponavljam. Isto je i ako se ode u selo. Malo je manje problematiĉno, jer je tamo ĉestitiji svet, ali nije mnogo bolje. Najsigurnije je ostati u velegradu, kakav je Pariz. Tu je za policiju previše posla i manje je verovatno da ĉe se neko baviti vama, bolje reĉeno nama.

Domaĉin je zaĉutao, latio se ĉašica, nasuo gostima i sebi još po jedno piĉe, zapalio novu cigaretu i nastavio:

- Dragi moji, jedino što je preostalo je Legija stranaca. Jevreji tamo listom odlaze. I to svi, kako se priĉa. Mi koji smo u Parizu od ranije, Źo, Mišel i ja, a i ovi kojima otmu i poslednju paru pre nego što ih proteraju iz Nemaĉke, ili izbeglice, kao ti, Hans. Sve ovde vrvi i od nas i od vas. Zapamtite i ovo. Budemo li hteli da se naĊemo ili nešto jedan drugom da poruĉimo, neka nam šifra bude 'MuŹlja'. Francuzi ili, ne daj BoŹe, Nemci jednog dana ĉe pre polomiti jezik nego da to izgovore. 'MuŹlja' nikad i nikom neĉe biti sumnjivo.

- Iĉi ĉeš i ti?

- Ne, bar ne odmah sad. Videću. Prva briga mi je Mancika. Nju bih da nekako prebacim u Marselj, pošto tamo ima nekog snalaŹljivog roĊaka, zahvaljujuĉi kome smo i došli u Francusku. Marselj je luka, puno je stranaca, uvek je tamo guŹva, mnogo ima polusveta i policija se uglavnom bavi njima. A ja... Ne znam, videću. Verovatno da ĉu na neku drugu stranu, gde nije za vas.

- MoŹemo li i mi u Marselj?

- Ne. I Mancika ĉe biti ogroman teret svom roĊaku. Ni ja ga neću opteretiti svojim dolaskom.

- Da ne pitamo dalje, usudio se Źo.

- Ne i...

- Znam.
- Tačka, otelo se Mišelu više da bi malo oraspoložio društvo.
- Da. Tačka, mislim najozbiljnije.

X X X

- Čekaj, znači mi treba da idemo u Legiju? Pa koga od nas trojice vidiš kao vojnika, koji je spreman za to da krene u ratovanje, osmelio se Žo.

- Šta kažeš? Ko je spreman? Poznaješ li nekog? Niko! Misliš li da je tvoj komšija spreman, a ipak je otišao u vojsku. Čoveče, osvesti se! Znaš li da za strance nema gas maski, a da se priča i o evakuaciji malih Parižana. Skloniće decu od Nemaca bezumnika i od ovdašnjih bezumnika. Da li misliš da su svi koje srećeš normalni? Samo je pitanje dana kada će Hitler stići na ovu stranu. Kažem, izbora nema. Vi u redovnu armiju ne možete, niste Francuzi. Samo je Legija ostala! Znam, nisam vas umirio, ali ako nešto može da ohrabri i motiviše neka bude to da ćemo barem probati da damo Nemcima ono što zaslužuju, povišenim tonom odgovorio je Đemant bači.

- Đemant bači, nije vreme za zafrkavanje, još se nadao Žo da njegov prijatelj nije isključiv.

- Žao mi je. Ozbiljan sam da ne mogu biti ozbiljniji, dragi moj. Sada samo da molimo Boga da pazi na nas, a sačuvamo li se...

- Šta će se onda desiti?

- Ima dve stvari koje su podjednako važne, najvažnije. Da preživimo i da naša strana pobedi. Dočekamo li takav kraj, Francuska će nas usvojiti. Staž u Legiji će pomoći da se dobije državljanstvo.

- A ti?

- Mani mene. Vaš problem je veći.

Novu pauzu Đemant bači iskoristio je da još jednom posluži goste pernoom i rešio da nešto detaljnije o sebi progovori, prvi put od kada ga Žo i Mišel poznaju.

- Eeee, deco moja. Kako da vam kažem... Gde da počnem? Sećate se da sam vam pričao da sam bio na strani Bele Kuna. Komunisti, eto ko smo bili. Vas dvojica ste neka druga priča, koliko ste mi govorili, a i Mišel. Gospodska deca, ali ste valjani, kao da ste samnom odrasli. Kada ovo zlo jednog dana bude prošlo, videćete da moji nemaju rogove na glavi, a ko zna šta onda na vama mi nećemo videti. Hajdemo sada da ruča-

mo, da nas Mancika ne čeka, digao se Đemant bači i poveo goste prema kuhinji, pa se onda naglo okrenuo prema Žou, Mišelu i Hansu, prinoseći kažiprst svojim usnama.

Pre nego što su posedali za sto, još jednom je Đemant bači poručio:

- Upamtili ste ono što sam rekao? O tom o čemu smo pričali nikom ni reći!

X X X

Rastanak posle Mancikinog ručka je teško pao i muško društvo se međusobno opraštalo ko zna koliko puta. Svakom je bilo i do suza, a dan, dva kasnije Žo i Hans su se zaputili u kasarnu. Đarmati je otišao svojim putem, uz napomenu da još jednom mora o svemu da promisli i da ne brinu, jer će umeti da ih pronađe, reši li se i on da poslušša Đemant bačija.

Pred vratima velike sive vojne zgrade, Hajos i Habe su čekali i s ostalima se vukli korak po korak, idući u neki drugi život. Društvo u podužem redu su im činili mahom Jevreji i bivši španski republikanci, izbegli pred Frankovim fašistima. I ostali miljei Pariza su ovde imali svoje predstavnike, istina ne brojne. Stajali su tu oni što ih nisu poznavale ni prve komšije, kao i ti koje su srdačno pozdravljali kakvi slučajni prolaznici, bilo je i mladog sveta razne boje kože i pristigli ko zna otkud, pa edukovani i polupismeni, gladni i siti, najureni iz Nemačke, beskućnici, neki čiji je prvi cilj bio da se samo što pre sklone s trotoara u dvorište zgrade, da se ne bi sreli s policijom... Svi su čekali ćutke, svako obuzet svojim mislima i zebnjom. Većinu su morile teške misli: zar sutra treba nekog ubiti? Ili, zar biti ubijen?

Istog dana Žo je postao regrut pod brojem 7258 pešadijskog 21. puka RMVE, da bi se uskoro, tek što je obuka završena ili im je barem saopšteno da su spremni da pođu u bitke, našao na ogromnom iskušenju i u opasnosti o kakvoj ni u najcrnijim danima nije pomišljao. Njegovom puku naređeno je da se iskaže pred navalom Nemaca na Ardene.

Dalje neka priča Habe, sa stranica svoje knjige, Ob tausend fallen:

- Na deset kilometara južno od Sešoa (Séchault) sam 11. juna 1940. našao Hajosa na nekom drumu. Ležao je u prašini, izbezumljen od bolova i straha. Preklinjao sam ga da se makar malo pomeri, do kakvog zaklona, jendeka, bilo čega. Znao sam da me čuje, ali se nije mrdao. Bio je potpuno iscrpljen, sasvim bespomoćan. Ruke su mu bile izranjavljene, šake posebno, a iz oba uha mu je tekla krv, od neprekidnog gruvanja topova, u našoj blizini.

Habe piše da je i grdio i psovao pa opet molio Žoa da se pokrene, ali od svog prijatelja je uspeo da razazna kroz jecaj jedino toliko da više nije u stanju ni da gleda, ne da hoda.

- Pusti me, ti možeš, ti beži, pokazivao mu je drhtavim, prljavim, krvavim prstima da ga ostavi.

Habe se nije predavao i nije se micao od prijatelja. Topovi su i dalje tutnjali, pucalo se na sve strane, posvud okolo se ginulo, ali mu je u nekom trenutku uspeo da ubedi Žoa da skupi svu snagu i da se napne, da onda pokuša samo malo, zatim još malo...

- Puk je blizu, moramo pobeći iz ovog pakla. Diži se kako god znaš. Pomoći ću ti, ne brini. Gotovi smo, ostanemo li ovde, pobiće nas!

Uspeo je konačno da ga podigne, zatim je Žo uspeo da stane i, potom su šepajući i posrćući, na jedvite jade nekako sustigli ostale i spasili se.

Bog je čuo Đemant bačija. Čuvao ih je.

X X X

Za Žoa je ratovanje i počelo i završilo se u Ardenima. Poluglucog, šaka u zavojima, krvavog i prestrašenog su ga smestili u parisku bolnicu i usledilo je njegovo poprilično dugo lečenje, a onda oporavak, pa demobilizacija i za njom veliko ništa. Potucao se danima. Bio je ništa drugo do ilegalac. Na koju god stranu da se denuo, činilo mu se, nije mogao da prođe kraj bilo kog drugog osim nemačkih vojnika, žandarma... Gradom kao da su krstarili samo najrazličitiji loši ljudi, doušnici što podozrivo svakog merkaju, provokatori, dežurni nazovi rodoljubi...

Sreća ga je poslužila da posle previjanja i novog lekarskog pregleda na samom izlazu bolnice sretne jednog od knjigovođa u izdavačkoj kući Šudens (Choudens), specijalizovanoj za objavljivanje notnog materijala. Do okupacije je često tu odlazio radi saradnje.

- Otkud ti, Antoan?

- Neki naš tu leži, pa sam bio da ga vidim. Nego, šta je s tobom nesrećniče? Kuda?

- Rekli su mi da idem da se javim u...

Aha... Rekli su, kažeš. Kao da nisi čuo. Pusti to! Odeš li tamo gde su ti naredili, ko zna kako ćeš završiti. Ideš samnom, skoro da mu je naredio Antoan i bez premišl-

janja ga poveo što metroom, što pešice u svoj kućerak na Klamaru.

Sobičak u vlažnom suterenu služio je za odlaganje alata za rad u maloj bašti, a na jedvite jade Antoan je tu ubacio i nekakav stari, rasklimatan krevet i stolicu, ranije predviđene da mu posluže za ogrev.

- Znam da je grozno, ali trenutno boljeg nema. Sedi tu i ne mrdaj! imam neki stari madrac, namestićemo ga da posluži, dok ne smislim nešto. Znači, ćuti i čekaj u ovoj sobici. Biće nečeg i za jelo... Dok bude. Kada ne bude, zajedno ćemo gladovati. Dece nema, tu smo samo moja Mari-Kristin, mačak Toto i ja. U kupatilo možeš samo dok nas dvoje ne krenemo na posao, da se ne primeti da u kući još nekog ima.

Svog dobrotvora Žo je poslušao bez pogovora i vreme je provodio uglavnom spavajući, a kroz nekoliko dana Antoan je sišao do sobice i predao mu poklon kakvom se ni u najlepšem snu nije nadao.

- Legitimacija je odlična, ali te preklinjem, pobrini se da je što ređe koristiš. Za krajnju nuždu je. Ni tebi ni nama ne treba da je poturaš svakom pod nos. Tako ćemo biti bezbrižniji. Kada bude iskrsnula prilika da se nešto zaradi znaš da ću misliti na tebe, a moj savet je da od kuće mnogo ne mrdaš. Samo koliko moraš, da bi proteglio noge. Proći će i ovo.

- Bojim se. Pa biću svakom sumnjiv, čim mi budu čuli naglasak...

- Strah je i nas, ali će ovo čudo, kažem ti, proći. Za naglasak ne brini. Sada s Francuz iz Alzasa, iz Kolmara. Ime ti je skoro isto, Žo Ajos. Ni skroz Francuz, ni Boš*. Počne li neko da te ispituje, ne pominji Jugoslaviju, već nemački pričaj samo ono ostalo a tačno, da si muzičar, da si studirao u Beču, da si živeo u Berlinu...

Žo nije bio siguran u to da li mu je laknulo ili je u još većoj brizi, ali se po onoj da se živeti mora okrenuo sebi i snalaženju. Prvo je pokušao da nađe Đarmatija, za koga nije znao čak ni toliko da li je u Legiji uopšte bio. Raspitivanje nije pomagalo. Njegovog prijatelja kao da je zemlja progutala. Ni od Đemant bačija nije bilo glasa, a samo na neljubaznu i podozrivu susetku je naišao kada je navratio do stana u kome ih je sa Mancikom ugostio ručkom:

- Odselili su se. Zašto ga tražite? A vi, ko ste?

Videći da od propitivanja nema koristi, Žo je samo dao znak da je shvatio i okrenuo se i što brže udaljio, dok je za njim odzvanjalo promukao ženin glas, mogu da zamislim ko si, ne dolazi više na moja vrata, zvaću muža, policiju...

Premda Đemant bačija nije zatekao, imao je osećaj kao da je bio tamo. Kao da ga je iz nekog prikrajka gledao i video scenu pred adresom na kojoj je nekad živeo, kao da je znao za taj njegov krak i svaki kasniji. Šta drugo, kada je neki dan docnije Žou na ulici prišla žena gazde bistroa, u koji je s vremena na vreme svraćao dok su Mari-Kristin i Antoan bili na poslu. Zaustavila ga je, pružila mu je neke ilustrovane novine, pa jedva uspevajući da savlada reč koju joj je, očito, neko naložio je proz-

borila teškom mukom:

- Muzja.

- Molim, gospođo? Šta kažete?

- Muzja... Muzja.

- Mužlja?

Laknulo joj je. Klimnula je glavom da je Žo pogodio šta je imala u planu da kaže, pa odahnula i dala mu uputstvo:

- Uzmite pozdrav od vašeg prijatelja. Pažljivo. Ima nešto unutra.

- Ko je moj prijatelj, gospođo? Šta imau novinama? Pismo, pitao je šapatom.

Ne znam, odgovorila je jednako tiho, što se ponavljalo i svaki put kasnije, prilikom njihovih susreta pred kioskom, autobuskom stanicom ili kraj pijace ili neke radnje, kada bi imala da mu preda magazin.

- Ne znam gde me je video ili od koga je čuo da sam u Parizu, ali znam da sam od tog trenutka bio mirniji nego ranije, svestan toga da me je držao na oku, čim je gospođa znala kome treba da da novine. Taksista, nekad šef stanice? Ne, to Đemant Joška nipošto nije bio. Bio je anđeo. Moj. A kako su vremena bila takva kakva su bila, nesumnjivo da je imao razloga da bude nevidljiv na neki način, da se krio, naravno i dalje nepoverljiv prema svakom i onima koje tek donekle poznaje, a posebno prema onim što ih ne poznaje, držeći se tog svog da su ljudi kvarna roba. Kako sam posle rata čuo od gospođe Dialo, njoj su novine uvek na različitim mestima predavali različiti mlađi ljudi, nikad neko stariji, nikad dakle Đemant bači. Ni njoj nije bezrezervno verovao. Onolike je rat promenio, ne njega! Ni pre rata nikom nije verovao, sem onima koji su bili njegovi, zaista njegovi. Đemant bači je znao da sam živ, o meni je vodio računa i doživotno sam mu zahvalan, jedno je od Žovih sećanja na te dane.

Karlijea, isto, nigde nije mogao da nađe. Kao i onoliki je nekud je nestao i Žou su tek dvaput stigle poruke da se čuva i da ne brine za njega.

- Gerd je dobro i vama kaže da pazite na sebe. Nije u Parizu. Drugo ne znam, jedva je razumeo prodavca novina.

- Ko?

- Gerd. Nisam znao da imate i Boša za prijatelja, dodao je prodavac jednako jedva razumljivo a zajedljivo, bez i malo volje da svojoj mušteriji dalje nešto objašnjava.

- Aaa... da, znam. Hvala. Ako...

Prodavac se, međutim, okrenuo na drugu stranu i počeo da čeprka po ostalim novinama, kao da nešto važno traži, bez želje da sasluša kupca i Žo je sačekao još koju sekundu, pa nastavio šetnju, shativši da je razgovor završen.

- 7uζnμh iruni 7un -

Drugi put isti prodavac je bio još manje raspoložen. Promrmljao je samo Gerd²⁶, procedio kroz zube još dobro i na to nadovezao:

- Nemoj više da dolaziš, kada ti je Boš prijatelj.

²⁶ Pogrdan francuski naziv za Nemce.

X X X

- Dočekali smo, konačno, da Jevreji, posle dugog vremena, više nisu građani drugog reda, oglasio se neko, ulazeći u bistro.

Žo se osvrnuo prema vratima, a neznanac ga je potapšao po ramenu, prolazeći kraj njega i dodao:

- Posla, jednostavno, nema ni za koga, ha, ha, ha, imali mi na kaputu žutu zvezdu ili ne.

Upravo zbog te crnohumorne pošalice Žou se učinilo da je našao još jedno donekle sigurno utočište, za dane kada bi imao koju ušparanu paru. Ono malo novca, dobijenog skoro uvek istog dana u nedelji, taj Đemant bačijev poklon je trošio na koji zalogaj za Mari-Kristin, Antoana, Totoa i sebe. Bio je to način da im se oduži za sobu, više ne onu u suterenu, već u nekom prostoru do tavana, pošto su se susedi navikli da neko kod Perenovih stanuje. Kako im je objašnjeno, to je rođak sa sela.

- Samo da znaš, imam i nešto gotovine, uštedeđene iz vremena dok sam bio neko.

- Čuvaj to. Kada ima za troje, jer kod nas i za Totoa uvek mora biti, onda ima i za još jedna usta. Dobro će nam te pare doći, bude li prigustilo više od ovog, uzvratilo je Antoan.

Kuću je Žo napuštao retko, uvek oko podne ili u rano popodne, obavezno najpre vireći kroz prozor, pa kada bi ugledao dosta sveta na ulici sjurio bi se niz stepenice, brzo otvorio kapiju i uvukao bi se u gužvu, hitajući pognute glave tamo kud je namerio, nadajući se da ga niko, takvog pod šeširom ne može poznati.

Kada bi koji put dolazio u bistro na uglu, poručio bi čašu najjeftinijeg vina, ne upuštajući se u razgovor ma s kim. Dovoljno mu je bilo uživanje da sluša povremene komentare inače ćutljivih gostiju. Svakom kao da je bilo dovoljno društvo njegove čaše. Po pravilu, Žo bi sedeo za šankom, zureći pred sebe, ispijajući vino i pušeci, ako bi mu prethodnih dana stigao pozdrav iz Mužlje, u nekim ilustrovanim novinama.

Posle dva, tri meseca od kako je počeo da dolazi u bistro, jednog predvečerja mu je preselo vino. Prestravio ga je suprug vlasnice. Bradonja sa druge strane šanka mu se približio, pokazujući gostu da se malo nagne nad tezgu, pošto ima nešto u poverenju da mu kaže. Kako su se znali jedino toliko koliko svaki gost poznaje gazdu i malo koji gazda koliko poznaje svoje goste, Žo je samo čekao da se ulazna vrata otvore, da uđu žandarmi, legitimišu ga i odvedu. Međutim... Ni slučajno!

- Ne plašite se, Žo. Samo sam običan kafedžija, ništa drugo. Sigurno ne cinkaroš,

verujte. Pa i ja sa svojom ženom svakodnevno umirem od straha. Imam dvoje dece, u Provansi su kod mojih rođaka. Ni tamo nije... Ma, vidite koliko sam se raspričao! Kao da i vama nije jasno da sada nigde nije... Vidite, poznajem vas, znam da vam je ime Žo. Moje je Gaston. Volim muziku, znam vaše numere sa radija, slušao sam vas jednom uživo. Bio sam na koncertu. I sam sam nekad svirao. Prilike su me oterale na drugu stranu. Otac je držao ovaj bistro i kada sam stasao... Za šank, zbogom muzici. Ah, taj vaš klavir... Odlični ste, šta drugo! Verujte, boljeg ne poznajem. Mogu li da vas počastim jednim vinom?

Gostu je malo laknulo pošto je najpre pretrnuo, da bi se odmah prihvatio čaše, čim je Gaston natočio vino. S tim čovekom nikad ni reč nije izmenio, ali mada u to nije verovao, ipak ga nije napuštala zebnja zbog tog da bi se razgovor mogao u nešto neprijatno pretvoriti.

- Izvolite, procedio je kroz zube, trudeći se da izgleda nezainteresovano i nipošto uplašeno.

- Gospodine Žo, imam ponudu za vas. Nije ovo, znam, nešto što odgovara vašoj reputaciji, ali rat je i, nažalost, takva su vremena da moramo da se snalazimo, kako ko može i zna. Hoću nešto da vas pitam.

- Da, da, da. Recite. Ponovite, molim vas, još me sluh najbolje ne služi. Stradao sam u Ardenima. Bio sam legionar, Žo ga nije najpažljivije slušao, neprekidno razmišljajući o tome kako bi mogao da utekne, tako da mu se samo učinilo da mu kafedžija nešto nudi.

- Vi? Vi u Legiji?

Da.

- Oooo, Bože! Šta sve neću čuti!

- Gaston više nije okolišio:

- Vidim, teško vam je, a ne bih da vas uvredim, ali bih nešto da pitam. Da li biste hteli, oprostite... nemojte me, molim vas, pogrešno razumeti... da li biste hteli u vreme kada je ovde najviše sveta, od tog vremena kada obično dolazite, od ranog popodneva pa dok ne počne da se smrkava, da tiho prebirate po dirkama mog pijanina? Ne rastajem se od njega. Eno ga tamo u uglu. Ostavio sam ga. Jednog dana će sve opet biti dobro i ponovo ću svirati. Rekoh vam, nekada sam svirao. Hteo bih da mi pomognete, da muzika opet ukrasi bistro. Izbor numera je vama po volji. Najbolje bi bilo da bude one vaše ili Bolsove. Hteo bih ljudima da ulepšam vreme. Ovde je uvek bilo živosti, a od kada smo pod Nemcima skoro ni od kog reč da se čuje. Ispije se svoje i teraj, svako na svoju stranu! Nesrećni smo, eto šta smo postali!

Potom je bespomoćno raširio ruke:

- E sad, kako da vam kažem... Pa eto, kao prvo ono najvažnije. Para nemam. Ne mogu ni ja da zaradim, verujte. A živimo skromno, skromnije ne može biti. Možete da računate svakog dana na večeru i tu vašu čašu vina. Nadam se da će vam i jedno i drugo dobro doći. Po tome kako izgledate, ne bih rekao da obilato jedete svakog dana. Žena i ja, hvala Bogu, imamo za nas. Gde jedu dvoje, ima za trećeg. Za večeru mogu da vam ponudim to što moja Madlen kuva nama za ručak. Madlen poznajete, zar ne? Nosi vam novine. Odlična je kuvarica, videćete.

Iznenadenom Žou je bilo potrebno neko vreme da bi prozborio:

- Gaston, kao da ste mi ponudili da nastupim na gala koncertu... Hvala vam, mnogo mi znači to da ste me se setili. Neću vam odmah odgovoriti. Moram da vidim i šta kaže čovek kod kog stanujem. Drugo, šta ću ako naiđu...

- Ne plašite se, ovde nije moguće banuti. Prvo, vidite koji je ovo arondisman. Na periferiji smo, na Klamaru i na ovu stranu retko ko nezvan dolazi. Kod mene se skupljaju samo ljudi iz susedstva. Nekad svrne i Antoan. Poznajem ga. Znam da ste kod njega. Antoan je retko čestit čovek. Naravno, pitajte ga za ovo što nudim, a mislim da će se složiti. Još nešto. Da vam kažem i to da je prosjak ispred lokala naš stražar. Uđe u bistro, čim primeti nešto sumnjivo. Kada se to desi, onda pojačam radio, da se ne bi čula vrata prema dvorištu, ta zadnja, iza pijanina, za beg onih kojima nije nužno da se sretnu sa patrolom. Sa njima ćete i vi, ako zagusti. U dvorištu, pokazaću vam, ići ćete do ograde. Nije visoka. Opkoračićete je i s druge strane je vaša ulica. Dok patrola ovamo uđe, bićete u svojoj sobi. Bez brige, Žo, kažem da ima ovde i drugih koji ne bi da imaju posla sa vojskom i policijom. Pogotovo nemačkim. Žo je kao avans dobio večeru i pride svojih deci vina, posle čega su se rukovali. Posao je sklopljen na obostrano zadovoljstvo i, dakako, strepnju, dok mu je kasnije Antoan od srca čestitao.

- Gladna usta manje. Odlično! A i dobar znak. Ta kažem ja, neće ovo daveka potrajati. Gastona, inače, znam još od malena i verujem mu. Možemo mu verovati ako je rekao da ima način da se izvučeš ako ustreba.

Ispostavilo se, međutim, da je aranžman u bistrou potrajao do početka leta 1944. a da je nazovi prosjak svega jednom ušao u bistro. Kada je kročio, nekoliko gostiju je istog časa nagrulo na zadnja vrata, radio valjda glasnije nije mogao, svi su se za sekundu uzmuvali, a prosjak je samo dohvatio kutiju šibica sa najbližeg stola, zapalio cigaretu začuđeno gledajući scenu oko sebe i izašao.

Gaston je tog predvečerja jedva dozvao Žoa, već spremnog u dvorištu da preskoči ogradu.

X X X

Konačno se dočekalo da i Pariz postao drugačiji. Najpre je sve bilo tako da je ličilo na stidljivo opušteniji život i tek se ponegde osećalo da se čeka da se situacija promeni, onda se to moglo zapaziti na svakom trećem koraku, pa na drugom... sve dok Radiodiffusion francais nationale i BBC nisu sve ozvaničili veću da je popustio nemački obruč u Normandiji. Odmah posle toga je skoro sve najednom ustreptalo, nadanja više nisu skrivana, počeli su štrajkovi, građanstvu su poluglasno pa sve glasnije upućivani pozivi i na oružan otpor. Sve u svemu, sloboda se mogla namirisati. Nemci su bili, ili se barem tako činilo, sve manje nadmeni, osioni i samouvereni, s tim da su vodili više računa o sopstvenoj sigurnosti i hvatao ih je strah i od najbezazlenijeg, da bi ih potom obuzela histerija i izlio se njihov neobuzdan bes.

Pucali su po gradu najpre povremeno a odasvud, onda i s leva i s desna, pa od napred i s leđa, kuršumi su ljude poterali u podrum, posle su naterani u beg...

Uskoro je ipak Pariz dočekao dan slobode!

- Pobedaaa! Idemo, idemo, ni danas se ne sedi kod kuće. Već smo dočekali generala De Gola, danas ćemo opet svi na Jelisejska polja! Parada je! Gotov je rat, dovikivao je neko Žou sa prozora u susedstvu, dok je dovršavao cigaretu u bašti Antoanove kuće i mašuci mu pokazivao da se pridruži.

Ipak, od tog popodneva do ko zna koliko sledećih Žo se nije micao iz sobe. Negde oko podneva ga je našao Đarmati, donoseći užasnu vest: Hajoševih više nema! Mikloš je preneo da Đemant bači nije uspeo mnogo i detaljno da sazna o pokolju, o Raciji u Novom Sadu, ali najvažnije je znao i to mu je rekao. Odvedeni su, streljani su! Žo nije ništa pitao, već je ostao da sedi i gleda u istu tačku na zidu, paleći dogorelom cigaretom novu, dok je njegov prijatelj piljio pred sebe, smešten na kauču, kraj Mari-Kristin, Antoana i Totoa.

U kućicu na obodu grada parisko društvo je krenulo da opseda Žoa, ne obazirući se mnogo na Mari-Kristin i Antoana. Dolazili su i kada bi šta imali da donesu za jelo i piće, češće praznih ruku. Ni za sebe nisu imali.

Prvih dana se u kući mahom ćutalo, pošto su se svakom bilo kakve reči utehe činile izlišnim, preslabim za neizmeran bol i tugu, te se uz cigarete i piće, ustvari, trošilo vreme. Svi dani tugovanja su bili jednaki, utorak isti kao četvrtak, ponedeljak kao subota, da bi se kada je inje ukrasilo prozorska okna Karlije se osmelio da prozbori:

- Znaš, bio sam...

- Ne ljuti se, ne zanima me. Važno je samo da si živ, jedva je uspeo da prozbori Žo,

odmahujući rukom.

- Zamisli, glumci su počeli da se vraćaju u Pariz. Nećeš verovati koga sam sreo, nije se dao Žerar, pa je naređao nekoliko imena. Kažu mi, neke gazde onih restorana u kojima smo se viđali su ispali svinje tokom rata i niko više ne ide na ta mesta. Rekli su mi gde mogu da ih nađem. Znaš šta još? Pitali su me za tebe i ispričao sam im zbog čega te nema. Moraćemo jednom da ih obiđemo, onda kada budeš imao volje da se prošetamo, nije se dao Žerar, pa je naređao nekoliko imena.

Domaćin je uporno ćutao.

- Progovoriće sedmi put ili petnaesti, ko bi znao kad. Ne puštaj ga! Ko zna šta je u stanju da sebi učini, bodrio je Đarmati Karlijea, kada bi se našli na ulici.

Žerarovom ponosu nije bilo kraja kada se Žo odvažio da s njim pođe do obližnje trafike, pa sutra da pozdravi Madlen, Gastona i nazovi prosjaka u bistrrou, njihovog rođaka, sada zaduženog da pere čaše. Zatim ga je, kroz nekoliko dana, Mikloš nagovorio da odu do Sen Žermen d'Prea... U izvesnom džez klubu, smeštenom u suterenu velike zgrade, najpre su iz večeri u veče samo ispijali piće i ćutke slušali svirku, onda je neke noći društvo Žoa nagovorilo da ih počasti onako kako samo on to ume, da sedne za klavir i svima pokaže kako se, ustvari, svira.

- Savladali su me i predao sam im se, pristao da ponovo budem ono što sam bio, zatočenik muzike.

Pariz i ne samo Žo su bili tih meseci jedno. Teško i sporo je tekao oporavak, ali su svakog dana izgledali sve bolje.

Živelo se mizerno, snabdevanje je bilo racionisano, nedostajalo je svega, sem atmosfere. Sigurno ne jednake nekadašnjoj, čak ni onoj kada je Žo prvi put doputovao iz Budimpešte, ali se osećalo da Pariz nema nameru da klone. Tavorenje se lagano i sigurno premeštalo u prošlost i do Žoa su počele da stižu vesti o prvim nastupima saksofoniste i klarinetiste Sidnija Bešea (Sidney Bechet), trubača Borisa Vijana (Boris Vian), gitariste i kabaretskog zabavljača Anrija Salvadora (Henri Salvador)... Zasvetlucale su ponovo reklame muzičkih dvorana i ponudile su nove talente, Burvila (Bourvil), Iva Montana (Yves Montand), Žilijet Greko (Juliette Gréco), Žaka Brella (Jacques Brel), Šarla Aznavura (Charles Aznavour), krenula je priča da će uskoro i Olimpija biti što je bila, ne više bioskop...

Naravno, posle toga Žoa više nije bilo moguće naći za klavirom u kakvom zadimljenom bistrrou ili ništa boljem džez klubu, u suterenu. Vratio se svom ranijem životu i radosno je dočekan. Pozivi su dolazili sa svih strana, angažmana za svirku je bilo na pretek, ponovo je radio danonoćno i već 1948. u programima francuskih radio stanica vrteli su njegove šlagere, "L'évasion", posle kog je Žoov tek osnovan orkestar izbacio hitove, "Too- ra- loo- ra- loo- ral", pa sledeće godine "Concerto

d'amour", onda "Générique", zatim "Sorcière blues" i "Le bal du grand bonheur"... U žiži, kraj ovih, bili su i Gaston, "Le chercheur d'or"...

X X X

Od poslova na filmu prvi mu je ponudio Žerar Karlije:

- Moraš da se uklopiš u nov talas. Znaš, pale su u vodu one najave raznih teoretičara i kritičara da će današnji filmovi imati manju potrebu za muzikom. Zahtevi su potpuno drugačiji! Muzika je dobila znatno aktivnije mesto.

Neku vrstu velikog ispita Žo je polagao u filmu "La femme fatale" i položio ga!

Prethodno, Karlije ga je doveo na sastanak sa režiserom i kompozitorom Žanom Bojerom (Jean Boyer), razume se radi priče o muzici za film. Bojera je poznao iz vremena pre rata, zahvaljujući Erneu, kada mu ga je predstavio kao scenaristu filma "Le garnison amoureuse". Ovog puta, u "La femme fatale" radilo se o Karlijeovoj adaptaciji komada Andre Biraboa (André Birabeau) i Bojer se namerio da ga režira.

- Znamo se od ranije i da ne bismo gubili vreme, biću sasvim direktan. Odgovara mi kako radiš i hteo bih da te imamo. Da ne dužim, ovde je scenario, ponesi ga, jer računam da ćeš nam se priključiti.

Žoa je ne malo iznenadio Bojer takvim uvodom.

- Samo momenat. Nadam se da me nećeš pogrešno razumeti. Nisam prepotentan, ni izbirljiv, ali imam svoj fah, znam šta mogu dobro da uradim, da se posle ne bih sramio pred sobom, ali ni pred drugima. Znaš, dogodi se da se nekom nešto i dopadne, pa i da kaže i koju lepu reč. Ipak, pravu vrednost zna samo autor. Jedino je na njemu sud o tome da li nešto valja ili ne, da li je nešto zbrzao ili nije. Prvo, znači, ovo da pročitam, razmislim...

Dok je govorio, Žerar se zagonetno smeškao, a Bojer je, očito, bio nestrpljiv da nastavi započeto:

- Hej, hej, polako. Dragi prijatelju, slušaj me pažljivo. Nisam ovo hteo da ti kažem kada smo prvi put zajedno radili. Kada sam pomislio da je pravi momenat da i kažem, neki drugi posao me je odvuкао i tako se nas dvojica nikada nismo ispričali, a imali bismo o čemu. Evo hoću da znaš da jako dugo imaš posebno mesto u mojoj porodici.

- Zar? Kako?

- Još 1931. je iz Berlina ovamo stigao tvoj šlager 'S. O. S. d'amour'. Dopao se mom

pokojnom ocu i napisao je tekst, pa otpevao jedan od svojih velikih hitova. A imao ih je na pretek. Možeš li da zamisliš da je više od hiljadu kompozicija ostavio za sobom.

- Gospode! Lusijen Bojer (Lucien Boyer) je znači... Počastvovan sam ovim što si mi kazao. Da znaš, da mi danas u mislima vrzma ona melodija, siguran sam da bih drugačije... Bio sam mlad, skoro početnik, razumeš?

- Ništa od toga što kažeš nije važno, već samo ove dve stvari. Mom ocu se šlager jako sviđao i tu je kraj, bez obzira na to jesi li bio mlad ili nisi. Drugo, jesmo li se ti i ja dogovorili za moj film?

- Zašto pitaš? Pa šta drugo nego da smo se dogovorili? Obradovao si me, da ti priznam!

Aprila 1946. je dočekan premijera.

- Te noći, posle predstavljanja filma, pošao sam na koktel, računajući da ću se kratko zadržati, koliko uljudnost nalaže. Film je bio dobro primljen i raspoloženje je bilo u skladu s tim, a onda sam doživeo šok. Odnekud se pojavio Đemant bači! Koliko dugo se nismo videli!

- Mužlja, rekao je smejući se, dok je prilazio.

- Mužlja, da, da. O dobri čoveče, skoro da me je kap udarila kada sam te video. Čekaj, otkud ti ovde?

- Ne pitaj me. Tu sam, to je dosta. Tačka, ha, ha, ha... Došao sam, kao prvo, da ti kažem da mi je teško što ti je onakvu vest od mene preneo Đarmati. Drugo, selim se sa Mancikom u Klermon Feran. Dosta nam je ovog ovde, te gužve. Pariz je za mlade. Budi pametan, radi. Nisam ti se javljao, jer nisam mogao. Bio sam u Pokretu otpora. Čak, nisam bio malo važan član. Pozdrave si, znam, dobijao na vreme. Više nisam imao. Ne zahvaljuj, ćuti. Tako bi i ti pomagao meni, pričao je brzo, očito ne snalazeći se dobro u gužvi i najavljujući odlazak.

Za rastanak je ostavio da Žou šeretski namigne i da doda:

- Zapamti, mi komunisti ćemo se jednog dana obračunati sa vama, ha, ha, ha. Vidi koliko vas je ovde. Javi se neki put, buržuju jedan, još je rekao, stisnuo mi ruku, okrenuo se i dobacio nestajući u gužvi.

- Čuvaj se, kapitalisto!

- Doviđenja, crveni.

Pristojnost je nalagala Žou da se zadrži još kojih desetak minuta i odjurio je kući:

- Ne znam kako i zašto, sve je odjednom počelo da mi smeta, posle razgovora sa Đemant bačijem. Dok smo pričali, nisu mi smetali ona graja, smeh, zadovoljstvo, radost, čavrljanje onih koje sam znao i drugih. Odjednom, kada je otišao, sve je počelo da me nervira. Problem nije bio u mom okruženju, bio je u meni. Kroz misli

su krenuli da mi prolaze moj grad i sve što sam čuo o strahoti koja je odnela i moje. Možda me je tu, u ovom velikom restoranu sada neka čaša podsetila na one u vitrini naše trpezarije, stas neke žene na figuru moje sestre, možda je kakva reč, naravno samo meni, loše zazvučala i izazivala me, možda je neko palio cigaretu kao što je činio Đula, dopuštajući uvek plamenu da proguta skoro čitavo palidrvce... Ne znam šta je moglo tamo da me iritira, ali znam da sam više od svega želeo da se osamim i da se iz svog pariskog stana po stoti put ili hiljaditi u mislima vratim kući.

Karlije je primetio da je Žo nestao i već sutradan je svratio do Đarmatija:

- Upadaće on i dalje u takve situacije, kako da neće posle onakve tragedije, ali si ga zgrabio i ne puštaj ga iz života!

Žerar je Žou pomogao da se iz Klamara preseli u četvrt finansijski potkovanih i da stan ne pretvori u samicu. Dolazili su mu i dalje mnogi u posete, razgovaralo se i o tome da La femme fatale uspešno putuje kroz francuske bioskope, da bi se uskoro Boyer ponovo javio telefonom, iznoseći nov predlog.

Po scenariju Andre Tabea (André Tabet) i Ernesta Nojbaha (Ernest Neubach) želeo je da snimi film sa Erihom fon Štrohajmom (Erich von Stroheim), u glavnoj ulozi. Naslov će biti "On ne meurt pas comme ça", pare je obezbedio producent "Astra Paris Film" i ostale su mu samo dve brige. Hoće li moći da istrpi Fon Štrohajma, odličnog ali hirovitog glumca i ona o tome ko će biti autor muzike.

- Za prvi problem ne znam kako ćeš ga rešiti, a što se drugog tiče, od danas više ne moraš da brineš. Da budem pošten, preko mi je potrebno da nešto radim. Jeste tačno to da nemam previše para a treba preživeti, ali mi je isto toliko neophodno da me nešto okupira. Kada god ostanem sam, u mislima sam sa svojim. Poblesaviću, ne budem li se nečim bavio.

Film "La femme fatale" je prikazan i u Jugoslaviji i bio je dobro primljen, s tim da mu kritika nije puno obraćala pažnju, kao ni pojedinim drugim filmovima pristiglim sa zapadne strane.

X X X

Karlije je preuzeo na sebe i to da svog prijatelja ponovo poveže i sa Emilom-Edvinom Rejnerom (Emil-Edwin Reinert), čiji je životopis bio manje, više jednak njihovim, po pitanju velikih selidbi. Iz Ukrajine, gde je rođen, put ga je u Francusku

vodio preko Austrije. Rejner je tražio muzičkog saradnika za film "Tombé du ciel", za koji je, razume se, scenario pisao Karlije, dok je za dijaloge bio zadužen Rože Fernaj (Fernay-Roger), ustvari Rože Bertran, glumac, autor tekstova za šansone i prvi čovek sindikata francuskih kompozitora. Fernaj, što mu je bio pseudonim, napisao je sa Karlijeom romantičnu priču, oslonjenu na muziku, a kako je Žo besprekorno uradio svoj deo zadatka, za Rejnera je komponovao 1947. i muziku za film "L'Éventail".

Sa Žerarom Karlijeom i Iren Elisabet Rejner

Iste godine Žo se povezo sa značajnom ličnošću iz producentske kuće "Pathé", jednim od njenih bivših direktora Kristijanom Stengelom (Christian Stengel). Stengel se posvetio režiji i za film "Réves d'amour", o životu Franca Lista angažovao je Hajosa. Dao mu je zadatak da načini adaptaciju muzike ovog istaknutog mađarskog majstora muzičkog romantizma, odgajanog u Beču i Parizu, čiji je život bio protkan brojnim vezama sa suprugama viđenih ljudi širom Evrope i, s obzirom na takav njegov život, obeležen i skandalima.

Čuli smo pojedine delove popularnih Listovih kompozicija, u izuzetnoj adaptaciji Žoa Hajosa. Značajno je doprineo uspešnom predstavljanju nežne, romantične storije, na momente prožete humorom, piše "La Gazette provencale", posle martovske premijere "Réves d'amour".

Žo 1948. nastavlja saradnju sa Rejnerom i komponuje za njegov film "Ainsi finit la nuit", a 1949. za "Rendez-vous avec la chance".

- 7užnyh iruni 7un -

Udruženi su bili i pedesetih, za “L’Aiguille rouge” i “Quai de Grenelle”:

U “Quai de Grenelle” je zapaženu ulogu imao mladi glumac Anri Vidal (Henri Vidal), čiji je proteže šansonjerka nad šansonjerkama, Edit Pjaf (Edith Piaf). Kako je povremeno dolazila u studio, razume se da smo se sretali i, s vremena na vreme, iscrpno bismo razgovarali o čemu drugom nego o muzici. Prenela mi je neka svoja gledanja i zahvalan sam joj na tome. Iako sam već bio sasvim formiran kao kompozitor, pomogla mi je da još bolje osetim francusku muziku. Isti film doneo mi je i značajnu saradnju sa Elijan Ambrun (Eliane Embrun), tada već velikom zvezdom francuske scene. Svoje muzičke kvalitete je Ambrunova pozajmila u filmu glavnoj junakinji, Simon Lami, u tumačenju Fransoaz Arnuj (Françoise Arnoul).

U ovom Rejnerovom ostvarenju ima, po prvi put, neku od značajnijih rola i budući velikan francuske komedije, Luj de Fin (Louis de Funés).

Jednako kao i Žoa i još neke iz ove ekipe, Rejner uzima i De Fina za svoj sledeći film, "Rendez-vous avec la chance", da bi režiser i Hajos svoju višegodišnju saradnju priveli kraju u toj francusko-nemačkoj koпродукцији.

U vreme dok je pisao muziku za "L'Éventail", Žo je komponovao i za Robera Vernaja (Robert Vernay), za njegov film "Émile l'Africain". Ni ova ekipa nije bila bez Gérarda Karlijea i ponovo je bio jedan od scenarista, dok je u glavnoj ulozi bio najpopularniji francuski komičar tog doba, Fernan Žozef Dezire Kontanden (Fernand Joseph Désiré Contandin), neuporedivo poznatiji po umetničkom imenu, Fernandel.

Vernaj se sledeće godine, 1948. upustio u režiju kriminalističko-avanturističkog "Fantômas contre Fantômas" i muziku u ovom filmu potpisuje ponovo Žo.

Odmah nakon “Le Traqué”, snimanog u američko-francuskoj koпродукциji, režisera Frenka Tatla (Frank Tuttle) i Borisa Levina (Borys Lewin), Žou je poziv uputio Maks Ofils (Max Ophüls)²⁷, specijalista za melodrame. Pred kompozitora je postavio izazov da se za “La Ronde” najpre potanko upozna sa delom Artura Šniclera (Arthur Schnitzler), donekle delikatnog sadržaja. Važio je za pisca potpuno naturalnog bavljenja seksualnošću, a u delu koje je Ofils odabrao, Šnicler je pisao o deset različitih ljubavnih susreta, dok je režiser dopisao još jednu.

U “La Ronde” i Ofilsa je polagao velike nade producent Films Sacha Gordine, a garanciju da će se uspeti davalo je i to da je odabran glumački krem, Simon Sinjore (Simon Signoret), Anton Valbruk (Anton Walbrook), Danijel Darije (Danielle Darieux), Danijel Želen (Daniel Gélin), Žerar Filip (Gérard Philipe)...

Žou se činilo najuputnijim da za nesvakidašnji film uklopi muziku Oskara Strausa (Oskar Straus):

²⁷ Max Ophüls se rodio u Nemačkoj kao Maximilian Oppenheimer. Bio je i scenarista. Hvaljen je za niz istorijskih ljubavnih priča, snimljenih u Francuskoj i u Holivudu.

- Muzika tog bečkog Jevrejina me je oduvek privlačila, kao i njegova, donekle, ekscentrična ličnost. Da ga niko, kojim slučajem, ne bi uvrstio u familiju majstora valcera, s kojom nije bio u srodstvu, isposlovaio je kod vlasti da njegovo prezime ne nosi dva slova 's'. Bio je ozbiljan takmac Francu Leharu i ponosim se da sam deo njegovog ogromnog i izuzetnog opusa uspeo da predstavim na filmu, da je uklopim u značajno umetničko delo kakvo je La Ronde, ispričao je.

Izbor Štrausa i adaptacija njegove muzike za "La Ronde" kritika je ocenila veoma uspešnim, dodajući da je Žo, u svakom smislu znalački doprineo naveliko hvaljenom filmu.

- Od završetka montaže bilo je jasno da je Ofils napravio film kakav će i gledaoci i kritika veoma dobro prihvatiti. Ova priča o požudi i neverstvu bila je neobična i provokativna i svakako da se svrstao među najavangardnije filmove. Domaća štampa nije birala reči pohvale, ali je i pored toga većinu nas interesovalo to kako će film vrednovati oni van Francuske. Kojeg li zadovoljstva kada smo saznali da je film široko prihvaćen, da je pronašao put i do stručne kritike i do publike, sećao se Žo. "La Ronde" je dospeo, odmah posle francuskih bioskopa, na festival u Veneciji, pa potom onaj u Monaku, onda je bio prikazan na smotrama u Rio de Žaneiru, Torontu i Atini, da bi nastavio put dalje po svetu. Otkupio ga je i neki od jugoslovenskih distributera i nosio je dva naziva. Negde je bio predstavljen kao "Vrteška", negde kao "Krug ljubavi".

Kruna je dočekana naredne godine:

Koliko sreće je bilo u svakom od nas kada je naš film osvojio nagradu Britanske akademije za film, BAFTA! Svaki od nas koji je učestvovao u radu na filmu bio je uvveren da smo napravili nešto veoma dobro, ali nije retkost da se dogodi, naravno ne samo u umetnosti, da se uloži maksimalan napor, da se sve napravi besprekorno i da onda to da prođe nezapaženo. Nama se, evo, dogodilo to da se sve vezalo na najbolji način, i sjajne ideje, ogroman trud i, na kraju, da je film bio zapažen i da mu je odata veliko priznanje!

Iz dana kada je osvojena BAFTA, Joe Hajos

Film “La Ronde” je vodio i dalje, pa su Žak Natanson (Jacques Natanson) i Ofils bili kao scenaristi nominovani za Oskara. Ovo priznanje im je izmaklo, ali ne i nagrada na festivalu u Veneciji.

Sa Ofilsom je iste godine Žo radio, komponujući muziku za film “Le Plaisir”, u kome glumi i buduća velika zvezda evropskog filma Žan Gaben (Jean Gabin). Scenario je pisao tandem iz La Ronde, Natanson-Ofils, prema pričama Gi de Mopasana (Guy de Maupassant), Le Masque, La Maison Tellier i Le Modèle.

Ovog puta je Žo za saradnika u pisanju muzike imao Morisa Ivena (Maurice Yvain), poznatog francuskog kompozitora, koga je pratio glas da niko od njega bolje ne oseća muzički duh Pariza. Ipak, na špici prvo mesto dato je došljaku u francusku prestonicu, a Ivenu prateće. Sigurno da tome ima neki razlog.

- Sa 'Le Plaisir' se dogodilo ono o čemu sam ranije govorio. Imala se izvanredna zamisao, nijedan član ekipe se nije štedeo, film se nije dopao jedino nama, već je dobijeno sijaset izvrsnih recenzija najuglednijih kritičara, a ipak za 'Le Plaisir' nije bilo više od aplauza. Jasno, velika nagrada je i kada film publika pozdravi tapšanjem, samo je izvesno da postoje i druge – čulo se od Žoa.

Ovde je nužno izdvojiti dva momenta. Ofilsova režija je bila nominovana za Oskara, ali je ponovo ostao samo kandidat, a neku vrstu utehe donelo je to da je filmu jedinicu posvetila enciklopedija Larousse.

Žoove usluge zatražio je i Rišar Potije (Richard Pottier)²⁸, a Karlije je i ovog puta preuzeo na sebe da bude spona, tako da je na red došao još jedan film sa Fernandelom u glavnoj ulozi, "Casimir".

²⁸ Richard Pottier bio je poreklom Austrijanac po imenu Ernst Deutsch. Pobegao je pred nacistima, a trag je ostavio kao francuski filmski režiser, mada se jednako uspešno bavio i poslovima scenariste, snimatelja, montažera..

X X X

Poznanstvo sa Fernandelom je zauzimalo posebno mesto u Žoovim uspomenama, za šta je moguće naći dokaz u više novinskih tekstova. Birajući reči, često ga je pominjao, a možda je jedan od najvažnijih razloga tome bio njihov razgovor na snimanju filma "Casimir".

- Imao je, dotad, već četrdesetak filmova. Razumljivo, Fernandel je bio zaista ono što nazivam superzvezdom, ali je za razliku od mnogih sličnog statusa plenio pristupačnošću i dobrodušnošću. Recimo, nije bilo člana ekipe s kojim nije izmenio barem onu 'ça va bien'. Kada me je video u studiju, prišao mi je i zagrlio me. Bili smo, na neki način, stari znanci. Za film sa njim, 'Émile l'Africain' sam pisao muziku, znali smo se i iz Foli Beržea, s tim da smo se upoznali još u danima snimanja "La garnison amoureuse", za koji je moj brat Erne bio angažovan kao montažer.

- Dragi prijatelju, kako sam srećan da te vidim, hajde da opet napravimo nešto o čemu će se govoriti, dočekao je Fernandel Žoa.

A onda mu je rekao da je od Đarmatija čuo sve o tome šta se dogodilo sa njegovim najdražima, posebno se raspitujući za Ernea. Pošto su bili okruženi gužvom, kako je obično na snimanjima, poveo je Žoa u sam ugao improvizovane kafeterije, pozvao Potijea i zamolio ga da ostale upozori na to da ih niko ne uznemirava.

- Slušam te, ali hoću čitavu priču o tom mladom čoveku. Bio mi je veoma drag i za njega me vezuju posebna sećanja. Za nama su ostali lepi, zanimljivi razgovori. Pričao mi je o vašem gradu, vašoj porodici, ali nikad nisam ništa saznao o njemu. Kako je taj momak dospao do Francuske? Nikako ne razumem zašto je otišao odatle u nesreću? Otkud mu takva ideja? Hoću da čujem sve, iz početka. Ne brini, neka jednom i nas dvojicu čekaju, baš me briga, imamo vremena.

Erne Hajos u Parizu

Šta sam drugo mogao, ostala je Žoova uspomena, nego da mu u najkraćem sve predočim:

- Kazaću ti ono što sam čuo od tvog i mog zajedničkog prijatelja iz "Foli Beržea". Kako je on saznao? Pa poznaješ ga isto koliko i ja. M'sje Mišel!

- Da, kako da ne! Đarmati! Uh, kakvo teško prezime. Jedva uspevam da ga izgovorim. I danas se često nalazimo, pa ponešto i radimo.

- Evo ti čitava priča. Dakle, mom bratu su ranije sklopljena prijateljstva u Budimpešti pomogla i, korak po korak, pred njim su se širom otvorila vrata filmskog sveta. Svi su ga srdačno prihvatili i, s obzirom na njegovu ambiciju, volju i znanje, dobro su ga podučili poslu, pa je prvu priiku da se pokaže u montaži dobio 1932. godine, ni manje ni više nego kod Amerikanca Alfreda Cajslera (Alfred Zeisler). Film 'Schuß im Morgengrauen' sniman je u dve verzije, nemačkoj i francuskoj, a okupio je mnoge, od producenta Eriha Pomera (Erich Pommer) do glumca Pitera Lorija (Peter Lorre). Cajsler je pobrao uspehe sa 'Schuß im Morgengrauen' i iste godine je bio i producent i režiser komedije 'Strich durch die Rechnung'. Glavnu ulogu poverio je velikoj zvezdi Hajncu Rimanu (Heinz Rühmann) i igrao je biciklističkog asa, čije je srce os-

vojila prelepa Hani, ustvari Toni van Ajk (Toni van Eyck). Po okončanom poslu, Erne je radio montažu filma nemačkog režisera Hajnca Hileja (Henz Hillei), mađarsku dramu, 'A vén gazember', da bi saradnju nastavili i u drugom mađarskom filmu, komediji iz seoskog života, '...und es leuchtet die Pušta', u glavnoj ulozi sa Rozi Baršonj (Rosy Barsony). Erne je i tu odlično uradio posao i sijaset preporuka su mu u Francuskoj donele montažu u 'La garnison amoureuse', dragi moj Fernan, sa tobom i Pjerom Braserom (Pierre Brasseur). Kasnije ga je angažovao Robert Siodmak (Robert Siodmak) za 'La vie parisienne', jedan od prvih filmova Mišel Morgan (Michèle Morgan). Iste godine Erne je bio najavljen kao jedna od novih francuska nada, pošto se našao u ekipi Marsela Karnea (Marcel Carné). Scenarista za film 'Jenny' bio je i Žak Prever (Jacques Prévert), a muziku je pisao Žozef Kozma (Joseph Kosma). 'Jenny' je, inače, prikazivan širom Evrope i stigao i u jugoslovenske biskope, kao 'Madam Ženi'. To nam je obojici bilo važno, jer mi smo, znaš Fernan uostalom, Jevreji upravo otud. Erne je ostavio dobar utisak posvud gde je radio i s kim god da je radio i preporuke De Vokorbeja, Siodmaka i Karnea su pomogle da dobije poziv iz pariske producerske kuće Barsel. Imali su scenario dvojice mladih pisaca, i Belgi- jance i Japance takođe zainteresovane za produkciju. Mišel Delinji (Michel Deligny) i Ž. L. Flori (J. L. Floury) napisali su komediju o opasnom prevarantu, čiji identitet policija slučajem zameni i počne da lovi nedužnog putničkog agenta iz Kazablanke. Zaplet je zamišljen tako da se odvija tokom Svetske izložbe u Parizu, 1937. Za 'Les gaietés de l'exposition' su Erneu dali punu slobodu da izabere glumce. Dolorès je bila Mino Burnej (Myno Burney) iz Švajcarske, dok je Francuz Žulijen Karet (Julien Carett) imao glavnu mušku ulogu, policijskog inspektora. Čak je malu rolu, pijanog Rusa imao Nikolaj Rimski (Nicolay Rimsky), pomalo zaboravljena zvezda nemog fil- ma. Muziku... ta pogađaš ko je komponovao, a odmah posle majskih premijera, prvo u Briselu, pa nakon nekoliko dana u Francuskoj i u Japanu na isti dan, Erne je rešio da privremeno prekine svoju karijeru režisera. Pošto sam imao dobru ponudu iz Budimpešte, seo je samnom u voz i ja sam ostao u Mađarskoj, dok je on nastavio do Novog Sada. Razlog? Nije bio u vojsci i, posle ženidbe, prijavio se vojnim vlasti- ma. Naredne tri godine, glasilo je rešenje, trebalo je da provede u pešadiji, daleko od kuće, u kasarni u makedonskom gradiću Kičevu.

- 7užnyh iruni 7un -

Erne sa roditeljima, Rozom i Đulom

Pešadinac u Kičevu

U aprilu 1941. počeo je rat i jugoslovenska armija se razila na sve strane. Koristeći metež, a potucajući se ko zna kud, Erne je ponovo dospao u Novi Sad, gde se skra- sio uz suprugu Editu i ostale članove naše porodice, nadajući se što skorijem kraju užasa i povratku poslu. Vlast u Mađarskoj Hortija Mikloša (Horthy Miklós) okupi- rala je Bačku, a početkom naredne godine je napravljen pokolj i u Novom Sadu...²⁸ Fernandel tog dana više nije bio raspoložen za snimanje. Posle Žooove priče se izvin- io ekipi, spakovao se i otišao kući. Usput je automobilom povezao i Žoa.

X X X

Šta je bilo sa filmom? Dogodilo se po Fernandelovom: Svi smo za film 'Casimir' uradili sve kako treba i napravili smo dobar posao. Na isti način mislila je i publika i dvorane su bile pune gde god se prikazivao, što je Žou i ostalima bilo najvažnije.

²⁹ Na jednoj od ploča, popisu žrtava u takozvanoj Novosadskoj raciji, kraj spomenika "Porodica", na novosadskom keju, nalazi se i ime Ernea Hajoša.

- Posle tog filma čuveni režiser Anatol Litvak, Jevrejin rodom iz Ukrajine je za romantičnu dramu, "Un acte d'amour" ili "Act of Love", u francusko-američkoj koprodukciji okupio sijaset značajnih imena i francuskog filma, između ostalih i Žoa. Priključio mu je za pisanje muzike Mišela Emera (Michel Emer), ruskog Jevrejina, rođenog kao Miša Rozenštajn (Micha Rosenstein). Od Jevreja, ali onih s druge strane Atlantika bio je tu i Isur Danijelovič Demski, poznat kao Kirk Daglas (Kirk Douglas). Tumačio je ulogu američkog vojnika, Dani Roben igrala je francusku siroticu, a scenariste je predvodio Irvin Šo (Irwin Shaw), s kojim su radili i Alfred Hejes (Alfred Hayes) i Žozef Kesel (Joseph Kessel), docnije nosilac Legije časti i francuski akademik.

I ovaj film bio je prikazivan u jugoslovenskim bioskopima i možda je to bio baš onaj koji su u bioskopu Zvezda gledale Marija i Vera, kada su posle projekcije obavestile svoju mamu Katalin o možda rođaku. Kod nas je naslov glasio "Sudbina jedne ljubavi".

Rad sa Litvakom mi je činio posebno zadovoljstvo. Istinska veličina, pravi umetnik, vrhunski poznavalac svog posla i bila je beneficija sarađivati sa njim. Litvak me je odmah upoznao sa Kirkom, pravim ondašnjim meteorom na filmskom nebu. Mada mlad, za sobom je već imao nominaciju za Oskara.

Sa Daglasom, sećao se Žo, proveo je nezaboravno vreme:

- Pričali smo odlično, s tim da smo se sporazumevali na sve moguće načine. Malo on francuski, malo ja engleski, posle on mnogo engleski, ja mnogo francuski. Što je bilo najvažnije, razumeli smo se. Zajedničko nam je bilo i da nas, kao još onolike, život nije mazio. Onda, više usputno, pomenuo sam i onaj moj susret sa neznancem, kada je berlinska Skala mene nagradila, a ja tog očajnika i kada sam bio presrećan, zbog toga da sam uspeo da ga usrećim. Stani, zaustavio me je Kirk i ispričao mi je deo sećanja na svoje skoro prosjačke dane u Njujorku.

Bila je ciča zima, pamtio je Daglas, a njega, siromašnog studenta glume iz Njujorka, spasila je koleginica sa klase.

- Jevrejka, kao ti i ja. Beti se sažalila na mene kada je videla kako sam obučen, donela mi je debeli zimski kaput svog ujaka. Uzmi, smrznućeš se, rekla mi je. Ne dolazi u obzir, uzvratilo sam. Ne pričaj gluposti, nastavila je, noći su takve da se nećeš prehladiti, već sutrašnje jutro nećeš živ dočekati! Nećeš biti ni prvi, ni poslednji da se smrznuo, uzmi ga. Svakog jutra nekog smrznutog nađu, bila je uporna. S jedne

strane mi je bilo užasno neprijatno, s druge potpuno jasno da sam bez izbora. Uzmi ga, uzmi, usreći i sebe i mene, uzmi ga, molim te, govorila je. Obukao sam ga. Noć je bila jeziva, ali me je kaput grejao. Spasila mi je život ta devojka, Beti a kasnije Lorin Bekol, kako joj je umetničko ime. Znaš li šta sam joj posle rekao? Da je onda sebi kupila ulaznicu za raj. Nikad nećemo znati, dragi moj, šta su sobom nosile te noći tom tvom očajniku i meni. Možda nam se obojici prikradao s leđa Mračni kosac i vas dvoje ste iskočili taman kada se namerio da zamahne oštricom svoje alatke. Izmakli ste mu nas dvojicu. Slušaj me dobro. Ulaznica što je kod Lorin je za dve osobe. Za nju i tebe.

X X X

Sredinom pedesetih francuska operetska scena obogaćena je delom Žoa Hajoša i poznatog novinara, književnika, dramaturga i pisca Kloda Difresna (Claude Dufresne) "Mariages d'amour". Sarađivali su prvi i jedini put, a proisteklo je da je "Mariages d'amour" bila dobitna kombinacija. Obojica su svojim listama trijumfa pridodali su nov tom operetom, premijerno izvedenom u Parizu, 1. januara 1956. godine.

Joe Hajos na probi u Monaku

Pretpremijera ili svečana premijera, svečana da svečanija ne može da bude održa-

- 7užnyh iruni 7un -

na je, godinu i po dana ranije, 16. avgusta 1954. Spektakl je priređen u Monaku, na stadionu Louis II, gde je orkestrom dirigovao Žo Hajos.

Sa generalne probe u Monaku

Autor i dirigent Joe Hajos

- 7u2nyh iruni 7un -

Poslednje pripreme pred predpremijeru

Scan du vendeur Liquide

La nouvelle
REPUBLIQUE
DE BORDEAUX ET DU SUD-OUEST
GRAND QUOTIDIEN
D'INFORMATION ILLUSTRE

Lisez
SA CRITIQUE THEATRALE
ET MUSICALE

MARIAGES D'AMOUR

Opéra à grand spectacle en 1 acte et 3 tableaux
Livre de Claude DORME -
Mise en scène de **André GRANDJEAN**

PROLOGUE :	
Le pasteur	M. George DARMÉ
Nestor de Guyanour	M. FRANCE-PRINCE
Adalbert (valet)	M. J.-L. BACQUE
Le vicar académisme	M. PAUL-JOIRE
Premier suisse	M. COGNET
Le général	M. Claude BEL
Une jeune femme	M ^{lle} Gisèle DARTY
Jupiter	M. Luc BARNEY
Deuxième suisse	M. R. RIVIERE
Patrice	M ^{lle} André GRANDJEAN
INTER :	
Jupiter	M. Luc BARNEY
Nestor de Guyanour	M. FRANCE-PRINCE
Adalbert	M. J.-L. BACQUE
HISTOIRE VIENNOISE :	
Miti	M ^{lle} André GRANDJEAN
Léon	M. Willy CLEMENY
Marie-Christine	M ^{lle} Béatrice BUCHELLY
Jupiter	M. Luc BARNEY
Théodor-Indir	M. Jack CLARET
Dorothé	M ^{lle} Suzanne CLAUDE
L'archevêque	M. Claude BEL
INTER : ENTR'ACTE	
Nestor de Guyanour	M. FRANCE-PRINCE
Jupiter	M. Luc BARNEY
Adalbert	M. J.-L. BACQUE
HISTOIRE AMERICAINE :	
Jupiter	M. Luc BARNEY
Mary	M ^{lle} Joaze MADAU
Dorothé	M ^{lle} Suzanne CLAUDE
M ^{lle} Barbécuse	M ^{lle} Gisèle DARTY
M. Barbécuse junior	M. Terry SAWOYCH
M ^{lle} Flourette	M ^{lle} Marie-Rose CARBON
Flourette junior	M. A. MEDAVILLA
M ^{lle} Mae Cwoley	M ^{lle} Madeleine DARNYH
Mae Cwoley junior	M. Francis BUCAU
Barbara	M ^{lle} André GRANDJEAN
Jas-Pachet	M. J.-B. POMAREZ

En tout temps... En toute saison...

une **FOURRE** s'achète
chez **SASSON**

42, cours de l'Intendance - BORDEAUX - Tél. 48.85.75

Prix de Programmation - 100 francs

U gledalištu se našao, razume se, sav krem kog okupljaju Monako i glavni gost na predstavi, Renije III:

- Nekoliko sati uoči početka nam je najavljeno da će knez prirediti prijem i zatraženo je da se odmah svi okupimo, pošto treba da nam daju određene instrukcije. Tada je pred našu veliku ekipu izašao neki sredovečan gospodin i obučio nas, u najkraćim crtama, kako se očekuje da se ponašamo na svetkovini i kako da se ophodimo, ukoliko se knez bude obratio nekom od nas. Mada je deo ansambla prisustvovao različitim banketima, sreća je da smo prošli i ovu ekspresnu školu. Na prijemu je zaista trebalo znati ponašati se.

Najpre, reč, dve o onom što je prethodilo, o predstavi, grandioznoj, upravo onakvoj kakva pripremana:

- Ansambl je bio ogroman i uvek je u tim prilikama moguće da se neki točkić zakoči, da neko od nas pogreši. A kako smo svi tesno povezani, od onih na sceni, pevača i igrača, preko muzičara, sve do tih za koje običan gledalac i ne zna da se bez njih predstava ne bi mogla održati, jasno je da smo svi zajedno nastradali dogodi li se kome i najmanji kiks. Greška povuče za sobom sledeću, pa ta onda narednu i tako sve do brodoloma. Nevolja je bila i u tome da smo imali malo vremena da se pri-

premimo za toliko veliku predstavu ali, ko zna, možda je baš u tome bila određena naša prednost. Svi su se maksimalno usredsredili na to da obave svoj zadatak što bolje i, ako se dobro sećam, neposredno pred početak predstave niko nije ni reč ni sa kim progovorio. Svako je bio posvećen isključivo sebi, svojim mislima i želji da bude što bolji. I uspelo nam je! Bolje nije moglo biti! Spektakl u pravom smislu te reči i dobili smo aplauz kakav, verujem, niko od nas nije zaboravio, sećao se Žo. Nakon predstave se ispostavilo da su imali dragocene instrukcije o tome kako se treba ponašati tokom prijema.

- Bili smo ustreptali i ushićeni! Što zbog predstave, što zbog prilike u kojoj smo se našli. Nikom nije bilo do toga ni da gricne koju od đakonija, ni da ispije svoju čašu šampanjca. Bilo je kao u bajci. Svi smo se samo prepustili uživanju u tome što se nalazimo tu gde smo. Imao sam posebno zadovoljstvo da upoznam kneza, pošto je monegaški vladar hteo ne samo da se sretne sa članovima ansambla, nego da upozna i dvojicu autora. Dugo se zadržao u razgovoru sa Klodom i samnom. Pokazao je interesovanje za mnogo toga i nas dvojica smo, nadam se, udovoljili njegovoj znatiželji. Sva ona gospoština nam je, priznajem, i te kako prijala ove večeri, ali smo proslavu u kojoj smo jednako uživali priredili sutra uveče u Nici, ovog puta bez toaleta i smokinga.

Razume se, Žo je sačuvao kritiku objavljenu u "Journal de Monaco", u kome je Suzan Malard (Suzanne Malard) hvaleći pevače Andre Granžana (Andree Grandjean), Vilija Klementa (Willy Clement)... koreografa Mari-Luiz Didion (Marie-Louise Didion) i druge, o kompozitoru napisala i sledeće:

Njegovu muziku proslavili su mnogi filmovi. Gledalište su općinili ta melodijska prefinjenost i dopadljivi ritmovi, laki koliko za pevanje toliko i za pamćenje, općinili su gledalište.

X X X

Šezdesete su u filmskoj muzici donele nov pravac. Pokrenuli su ga Henri Mancini (Henry Mancini), Enio Morikone (Ennio Morricone)... a Holivud je postao sve uticajnije i na tokove u Evropi i na tim talasima su stigli Moris Žar (Maurice Jarre), Mišel Legrand (Michel Legrand), Nino Rota (Nino Rota)...

Žo je uspevao još neko vreme da drži i taj korak, pa se okrenuo radu za televiziju,

bavio se i muzikom za decu i iznova je bio ne samo veoma produktivan, već i jednako uspešan. Podrazumeva se, niti je Žo zaboravio na "Foli Berže", ni "Foli Berže" na njega. Ostao je čest saradnik, bolje reći muzički urednik.

Pod teretom godina i zbog zdravlja je lagano počeo da se povlači u Sent Lo la Fore i sve više vremena je provodio sa svojom suprugom, Parižankom Karmen Argeiroš (Carmen Arqueiros). Svedoci na venčanju, početkom pedesetih bili su, a ko drugi, Žerar Karlije i Mikloš Đarmati. Domaćin svečanom ručku, za krug najintimnijih prijatelja, u restoranu hotela "La Meurice" bio je m'sje Mišel.

Sa suprugom Karmen u Sent Lo la Foreu

Muzički pravac kojem je Žo pripadao, takozvana laka muzika, pogotovo na radiju i na TV, kao i u diskografiji dobila je još jednog žestokog takmaca, generaciju predvođeni Džonijem Holidejem (Johnny Holiday), Silvi Vartan (Silvy Vartan)...

- 7užņuh iruni 7un -

Umro je 1984.

Lista filmova

1931. (premijera -) **“Kreuzworträtsel”** (nemački, muzički, 16-minutni)

Režija: Peter Schaeffers, Guenther Schwenn

Produkcija: “Excelsior-Film”

Uloge: Billy Bartholomew, Luigi Bernauer, Comedian Harmonists, Helmuth Krüger, Paul Morgan, Reinhold Sommer, Rosa Valetti

Muzika: Fritz Freed, kao direktor i saradnici Carl Erich Kroschke, Joe Hajos et Walter Jurmann

Crno-beli

1932. (6. 5) **“Kitty schwindelt sich ins Glück”** (nemački)

Režija: Herbert Juttke

Scenarij: Herbert Juttke

Produkcija: “Excelsior-Film”

Uloge: Toni van Eyck, Herbert Juttke, Paul Otto, Willy Stettner, Blandine Ebinger, Margarete Kupfer...

Muzika: Joe Hajos

Crno-beli

1932. (22. 8) **“Strafsache van Geldern”** (nemački)

Režija: Willi Wolff

Scenarij: W. Solski, Hans Hyan

Produkcija: Ellen Richter, Willi Wolff

Uloge: Ellen Richter, Elga Brink, Paul Richter, Fritz Kampers, Lucie Höflich, Minna Müller, Lizzi Waldmüller...

Muzika: Joe Hajos

Crno-beli

1934 (31. 1. u SAD, 16. 10) **“Mindent a nőért!”** (mađarski)

Režija: Béla Gaál, Géza von Cziffra

Scenarij: Aladar Laszlo, István Mihály

Produkcija: “City Film Rt”.

Uloge: Jenő Herczeg, Vilmos Komlós, Gyula Kabos, Ella Gombaszögi, Irén Ágay,

Lajos Ihász...

Muzika: József Hajós

Crno-beli

1934. (6. 3) **“Ship of the Ether”** (holandski)

Režija: George Pal

Art direktor: George Pal

Sponzor: “Philips Radio”

Animacija i kamera: Jozsef Misik

Muzika: Joe Hajos

Kolor

1934 (11. 12. SAD, 11. 1. 1935...) **“Le roi des Champs-Élysées”** (francuski)

Režija: Max Nosseck

Scenarij: Arnold Lipp

Produkcija: “Nero Films”

Uloge: Buster Keaton, Madeleine Guitty, Paulette Goddard, Raymond Blot, Paul Clerget...

Muzika: Joé Hajos

Crno-beli

1935 (15. 11) **“Fanfare d’amour”** (francuski)

Režija: Richard Pottier

Scenarij: Michael Logan, Pierre Prévert, Max Bonnet, Robert Thoeren, René Pujol

Produkcija: “Solar-Films”

Uloge: Fernand Gravey, Betty Stockfeld, Julien Carette, Pierre Gaby, Basset Gaby...

Muzika: Joé Hajos

Crno-beli

1936 (13. 3) **“Tarass Boulba”** (francuski)

Režija: Alexis Granowsky

Scenarij: Po priči N. Gogolja, Pierre Benoit, Carlo Rim, Jacques Natanson

Produkcija: “GG Films”

Uloge: Harry Baur, Jean-Pierre Aumont, Danielle Darrieux, Pierre Larquey, Janine Crispin...

Muzika: Joé Hajos, Paul Dessau

Crno-beli

1936 (13. 11) **"27 rue de la Paix"** (francuski)

Režija: Richard Pottier

Scenarij: Po pozorišnom komadu T. Förstera, T.H. Robert, Carlo Rim, Jacques Prévert

Produkcija: "Milo Film"

Uloge: Renée Saint-Cyr, Jean Galland, Gabriel Signoret, Jules Berry, Gaby Basset...

Muzika: Joé Hajos

Crno-beli

1937 (4. 11) **"Le Mensonge de Nina Petrovna"** (francuski)

Režija: Victor Tourjansky

Scenarij: T.H. Robert, Hans Szekely

Produkcija: "Solar films"

Uloge: Isa Miranda, Fernand Gravey, Aimé Clariond, Annie Vernay...

Muzika: Joe Hajos

Crno-beli

1938 (6. 5) **"Les gaietés de l'exposition"** (francusko-belgijski-japanski)

Režija: Ernest Hajos

Scenarij: Michel Deligny, Jacques Flourey

Produkcija: "Barsel"

Uloge: Myno Burney, Pauline Carton, Annie Cariel, Raymond Cordy, Georges Dooking...

Muzika: Joé Hajos

Crno-beli

1938 (26.1) **"L'inconnue de Monte Carlo"** (francusko-italijansko-engleski)

Režija: André Berthomieu

Scenarij: Renato Castellani, Jacques Constant, Mario Soldati

Uloge: André Berthomieu, Renato Castellani, Jacques Constant, Mario Soldati, Dita Parlo...

Muzika: Joé Hajos

Crno-beli

1938 (Meksiko 1945) **"The Rebel Son"** (engleski)

Režija: Adrian Brunel, Albert de Courville, Alexis Granowsky

Scenarij: Po priči N. Gogolja, Adrian Brunel

Uloge: Harry Baur, Anthony Bushell, Frederick Culley, Joe Cunningham, Charles Farrell, Joan Gardner... Produkcija: "London Film" Muzika: Paul Dessau, Joe Hajos
Crno-beli

1939 (19. 1) "**Pusztai Királykisasszony**" (mađarski)

Režija: Béla Csepreghy

Scenarij: Jenő Hajós (Joseph) Hajós

Produkcija: "Magyar Film Iroda"

Uloge: Éva Szörényi, Sándor Szabó, Gyula Csontos, Karola Zala, Miklós Hajmássy...

Muzika: Miklos Laurisin

Crno-beli

1939 (21. 4) "**Coups de feu**" (francuski)

Režija: René Barberis

Scenarij: Po priči A. Puškina, Herbert Juttke, Jacques Companéez

Produkcija: "Rex film"

Uloge: Mireille Balin, Raymond Rouleau, Aimé Clariond, Ginette Leclerc, Pierre Nay...

Muzika: Joé Hajos

Crno-beli

1939 (4. 11) "**Hölgyek előnyben**" (mađarski)

Režija: Emil Martonffi

Scenarij: Hajós József

Uloge: Tivadar Bilicsi, Ilona Dajbukát, Manyi Kiss, Lajos Köpeczi, Ica Lantos...

Produkcija: "Atelier Film"

Muzika: Joe Hajos, Dezső Losonczy

Crno-beli

1940 (18. 3. Švedska, 20. 3. Francuska) "**Le Danube bleu**" (francuski)

Režija: Émile-Edwin Reinert, Alfred Rode

Scenarij: Gérard Carlier, Yvan Noé, E.E. Reinert, Albon

Produkcija: "Films Alfred Rode"

Uloge: José Noguéro, Madeleine Sologne, Jean Galland, Raymond Segard, Marguerite Moreno...

Muzika: Joé Hajos, Alfred Rode

Crno-beli

1946 (12. 4) "*La femme fatale*" (francuski)

Režija: Jean Boyer

Scenarij: Po pozorišnom komadu A. Birabeaua, Gérard Carlier

Produkcija: "Films Metzger et Woog"

Uloge: Pierre Brasseur, Robert Arnoux, Jacqueline Gauthier, Jacques Louvigny, Madeleine Sologne...

Muzika: Joé Hajos

Crno-beli

1946 (3. 7) "*On ne meurt pas comme ça*" (francuski)

Režija: Jean Boyer

Scenarij: André Tabet, Ernest Neubach

Produkcija: "Tarcali et Neubach"

Uloge: Erich von Stroheim, Anne-Marie Blanc, Denise Vernac, Jean Témerson, Georges Tabet...

Muzika: Joé Hajos

Crno-beli

1946 (15. 7) "*L'Insaisissable Mr. Frédéric*" (francuski)

Režija: Richard Pottier

Scenarij: Gérard Carlier, Carlo Rim

Produkcija: "Les Films Tellus"

Uloge: Renée Saint-Cyr, Paul Meurisse, Denise Grey, Jeanne Fusier-Gir, Palau Palau...

Muzika: Joé Hajos

Crno-beli

1946 (31. 7) "*Tombé du ciel*" (francuski)

Režija: Émile-Edwin Reinert

Scenarij: Gérard Carlier, Roger Fernay

Produkcija: "Société Française de Cinématographie"

Uloge: Jacqueline Gauthier, Claude Dauphin, Gisèle Pascal, Albert Broquin, Jean Carmet...

Muzika: Joé Hajos, Jacques Larue

Crno-beli

1947 (18. 6) "L'éventail" (francuski)

Režija: Émile-Edwin Reinert

Scenarij: Jacques Companéez, Marc-Gilbert Sauvajon

Produkcija: "Paris Film"

Uloge: Dany Robin, Claude Dauphin, Lucien Baroux, Marguerite Moreno, Henri Vidal...

Muzika: Joé Hajos

Crno-beli

1947 (27. 12) "Cargaison clandestine" (francuski)

Režija: Alfred Rode

Scenarij: Alfred Rode, Yvan Noé

Produkcija: "Phoebus International"

Uloge: Luis Mariano, Kathe Von Nagy, Claudine Dupuis, Jean-Jacques Delbo, Junie Astor...

Muzika: Joé Hajos, Alfred Rode (Italijan, Alfred Spedalieri)

Crno-beli

1948 (19. 5) "Émile l'Africain" (francuski)

Režija: Robert Vernay

Scenarij: Gérard Carlier, Paul Nivoix

Producent: "Latino Consortium Cinéma"

Uloge: Fernandel, Alexandre Rignault, Noëlle Norman, Félix Oudart, Bernard Lajar-rige, Roland Armontel...

Muzika: Joé Hajos

Crno- beli

1948 (3. 9) "La nuit blanche" (francuski)

Režija: Richard Pottier

Scenarij: Jacques Natanson

Predukcija: "Tellus Film"

Uloge: Pierre Brasseur, Jacques Dacomine, Pierre Larqueu, Jimmy Gaillard, Michel Jourdan...

Muzika: Joé Hajos

Crno-beli

1949 (8. 2) "Fantômas contre Fantômas" (francuski)

Režija: Robert Vernay

Scenario: Robert Vernay, Solange Térac

Produkcija: "Latino Consortium Cinéma"

Uloge: Marcelle Chantal, Aimé Clariond, Alexandre Rignault, Robert Arnoux, Berthe Bovy...

Muzika: Joé Hajos Crno-beli

1949 (17. 8) "**Ainsi finit la nuit**" (francuski)

Režija: Émile-Edwin Reinert

Scenario: René Jolivet, Henri Schneider, Jacques Natanson

Produkcija: "Les films Number One"

Uloge: Claude Daupin, Anne Vernon, Henri Guisol, Katherine Kath, André Versini...

Muzika: Joé Hajos

Crno-beli

1950 (19. 4) "**Casimir**"

Režija: Richard Pottier

Scenario: Gérard Carlier, Jean Manse

Producent: Roger Ribadeau-Dumas, Lucien Masson

Uloge: Fernandel, Germaine Montero, Bernard Lajarrige, Jacqueline Duc, Gaston Orbal, André Numès...

Muzika: Joé Hajos

Film je prikazan na festivalu u Kanu.

1950 (23. 8) "**Rendez-vous avec la chance**" (francuski)

Režija: Émile-Edwin Reinert

Scenario: Po romanu G. Dupea, André-Paul Antoine, Jacques Natanson, Emil-Edwin Reinert

Produkcija: "Silver Films"

Uloge: Danielle Delorme, Henri Guisol, Suzanne Flon, Jean Brochard, Louis de Funès...

Muzika: Joé Hajos

Crno-beli

Film je bio prikazan na festivalu u Venciji.

1950 (27. 8) "**La Ronde**" (francuski)

Režija: Max Ophüls

Scenario: Po priči A. Schnitzlera, Jacques Natanson, Max Ophüls

Produkcija: Ralph Baum, Renée Bardon

Uloge: Simone Signoret, Serge Reggiani, Simon Simon, Daniel Gélin, Danielle Darrieux...

Muziku Oskara Štrausa priredio Joé Hajos

Crno-beli

1950 (26. 10) "Quai de Grenelle" (francuski)

Režija: Émile-Edwin Reinert

Scenarij: Po romanu J. Laurenta, Pierre Laroche, Jacques Laurent, Émile-Edwin Reinert

Produkcija: Robert Woog

Uloge: Henri Vidal, Maria Mauban, Françoise Arnoul, Micheline Francey, Louis de Funés...

Muzika: Joé Hajos

Crno-beli

1950 (13. 12) "Le traqué i Gunman in the Streets" (francusko-američki)
(francusko-američki)

Režija: Borys Lewin (francuska verzija), Frank Tuttle (engleska verzija)

Scenarij: Victor Pahlen, André Tabet, Jacques Companéez

Produkcija: "Films Sacha Gordine, Films Victor Pahlen"

Uloge: Dane Clark, Simone Signoret, Fernand Gravet, Robert Duke, Michel André...

Muzika: Joe Hajos

Crno-beli

1951 (1. 3) "A Tale of Five Cities i L'Inconnu des cinq cités" (englesko-francusko-zapadnozpadnonemačko, austrijski, italijanski)

Režija: Montgomery Tully, Romolo Marcellini, Emil-Edwin Reinert, Wolfgang Staudte, Irma von Cube, Géza von Cziffra

Scenarij: Maurice J. Wilson, Alexander Paal, Jacques Companéez, Patrick Kirwan, Richard Llewellyn, Piero Tellini, Günther Weisenborn

Produkcija: "A.L.C.E", "Cziffra-Film", "Deutsche Film", "Les Films Gloria", "Real-Film GmbH"

Uloge: Bonar Colleano, Barbara Kelly, Anne Vernon, Karin Himboldt, Lily Kann, Eva Bartok, Gina Lollobrigida, Marcello Mastroianni...

Muzika: Joé Hajos, Francesco Mander, Hans May

Crno-beli

1951 (17. 8) “Verträumte Tage-Jours de rêve” (zapadnonemačko-francuski)

Režija: Emil-Edwin Reinert

Scenarij: Po pričici V. Baum, Erich Kröhnke, Emil-Edwin Reinert, Johannes Mario Simmel

Producent: “Alcina National-Film”

Uloge: Aglaja Schmid, O.W. Fischer, Axel von Ambesser, Josef Sieber, Claude Maritz...

Muzika: Joé Hajos

Crno-beli

1951 (7.6) “L’Aiguille rouge” (francuski)

Režija: Emil-Edwin Reinert

Scenarij: Po pričici V. Baum, André Haguët, André Legrand, Jacques Natanson

Producent: “Alcina”, “National-Film”

Uloge: Michel Auclair, Michèle Philippe, Jean Marchat, Margo Lion, René Génin, Colette Jacomet...

Muzika: Joé Hajos

Crno-beli

1952 (14. 2) “Le Plaisir” (francuski)

Režija: Max Ophüls

Scenarij: Po pričici G. de Maupassanta, Jacques Natanson, Max Ophüls

Produkcija: “Compagnie Commerciale Française Cinématographique (CCFC)”, “Stera Films”

Uloge: Claude Dauphin, Gaby Morlay, Paul Azaïs, Jean Servais, Peter Ustinov...

Muzika: Joé Hajos, Maurice Yvain,

Crno-beli

Film prikazan na festivalu u Edinburgu.

1953 (17. 12. SAD, 5. 5. 1954. Francuska) “Un acte d’amour” (američko-francuski)

Režija: Anatole Litvak

Scenarij: Selon l’histoire de A. Hayes, Joseph Kessel, Irwin Shaw

Produkcija: “Benagoss”, “Union Générale Cinématographique”

Uloge: Kirk Douglas, Dany Robin, Serge Reggiani, Barbara Laage, Brigitte Bardot...

Muzika: Michel Emer, Joé Hajos

Crno-beli

1953 (19.7) "L'envers du paradis" (francuski)*

Režija: Edmond T. Gréville

Scenarij: Po romanu F. S. Fitzgeralda, Edmond T. Gréville

Producent: "Columbia Pictures"

Uloge: Erich von Stroheim, Jacques Sernas, Denise Vernac, Jacques Castelot, Etchika Choureau...

Muzika: Joé Hajos - Paul Misraki

Crno-beli

1954 (24. 9) "Saturnin, le poète" (francuski, kratkometražni)

Režija: Jean Tourane

Narator: Robert Lamoureux

Muzika: Joé Hajos

Crno-beli

1955 (14. 3) "Saturnin et le lac aux fées" (francuski, animirani)

Režija: Jean Tourane

Scenarij: Louise de Vilmorin

Narator: Robert Lamoureux

Muzika: Joé Hajos

Crno-beli

1961. "Poly" /TV serija, 13 epizoda, 1961–1973. (francuska)

Režija: Cécile Aubry, Claude Boissol, Henri Toulout, Jacques Pinoteau

Uloge: Mehdi El Glaoui, Roland Ménard

Produkcija: "Ajax Films", Office de Radiodiffusion Télévision Française (ORTF)

Muzika: Joé Hajos

Crno-belo i kolor

1963 (13. 2) "Mathias Sandorf" (francuski)

Režija: Georges Lampin

Scenarij: Po romanu Ž. Verna, Georges Lampin, Gérard Carlier

Produkcija: La Société des Films "Sirius", "Domiziana Internazionale Cinematografica"

**Prema pojedinim izvorima je autor muzike Joé Hajos, pojedini tvrde da je autor Paul Misraki. Opre-
delili smo se za soluciju da navedemo imena obojice kompozitora.*

Uloge: Louis Jourdan, Renaud Mary, Francisco Rabal, Serena Vergano, Antoine Balpêtré...

Muzika: Joé Hajos

Kolor

1965. "Les aventures de Saturnin"/TV serija, 78 epizoda, 1965-1970. (francuski)

Scenarij: Ricet Barrier, Louise de Vilmorin, Jean Tourane

Produkcija: "Maintenon Films", Office de Radiodiffusion Télévision Française

Uloge: Isabelle Aubret, Ricet Barrier, Annie Colette, François Lalande, Robert Lamoureux...

Muzika: Joé Hajos

Kolor

Lista kompozicija Joe Hajosa (nekompletna)

Period 1931-1947.

"Wissen zie, dass ungarisch sehr schwer ist"

"Träum, mein kleines Baby"

"Ich hab dich einmal gekusst"

"Ach, Willy"

"Egy kicsit veszélyes"

"Egy szót keresek év"

"Cigányzenét röpít a szellő"

"Amitől az ember kicsit bolond lesz"

"Spiel mir ein Lied aus meiner Heimat"

"Camilla"

"S. O. S. d'amour"

"À quoi bon vous dire...?"

"Tu es tout mon bonheur"

"Heurigen"

"Tyrol, A, B. et C"

"Radetsky, marche" (obrada)

"Sonneries"

"Prater valse"

"Dramatique, ouverture"

"Tristesse"

"Équitation marche"

"Troïka, chanson populaire tzigane"

"Petite"

"Horses"

"Pretty"

"Nothing"

"Sentimentality"

"Le bal du grand bonheur"

"Dada"

"Muzika notée"

"Sentimentality"

"Aimer, chanter, valser"

Posle 1946.

"Rêve d'amour"

"Orage blues"

"Too- ra- loo- ra- loo- ral"

"Concerto d'amour"

"L' heure est venue"

"Sorciere blues"

"Générique"

"Gaston"

"Le chercheur d'or"

"Beau dimanche"

"Un jour sans toi"

"Une île d'amour et vous"

"Un homme marche dans la nuit"

"Quand l'amour meurt"

"Pluie d'argent"

"Sérénade viennoise"

"Heureux comme un poisson dans l'eau"

"Conte de fée"

"Barcarolle vénitienne"

"Une ile d'amour et vous"

"Eperdument"

"Va petite hirondelle"

"Postes du ciel"

"Le Bal du grand bonheur"

"Dessins animés : le disque d'o"

"Chansons et comptines des tout-petits"

Rukopis je nagrađen na 65. konkursu Saveza jevrejskih opština Srbije. Autor se zahvaljuje na podršci Jevrejskoj opštini Novi Sad. Jugoslovenska kinoteka je, takođe, podržala realizaciju ovog projekta.

Dokument na strani 9 dobijen je od **Jevrejskog istorijskog muzeja** Beograd.

Iz privatne foto kolekcije **Marije Fevr** korišćene su fotografije na stranama 12, 20, 74, 112, 115, 117 (obe), 121, 122 (obe), 123 (gornja), 126, 127.

Iz novinske kolekcije **prof. dr Ferenc Nemeta** objavljene su fotografije na stranama 49 (gornja), 50 (donja) 51, 52 (donja), 57, 84 (gornja)-

Dopuštanjem **Országos Széchényi Könyvtár** iz Budimpešte objavljene su fotografije na stranama 49 (gornja) i 50 (donja).

Fotografija objavljene na stranama 31, 50 (gornja), 67, 70, 71, 73, 79, 80, 81, 84 (donja) 86, 88, 107, 108 (obe), 109, 110, 113, 118, 119, 120, 123 (donja), 124 su preuzete sa interneta.